T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİMDALI

DOKTORA TEZİ

TÜRK ROMANINDA MAHALLE ALGISI
(Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar)

GÖKAN ÖZKUK
2502070366

DANIŞMAN
DOÇ. DR. YÜCEL BULUT

İSTANBUL, 2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Gökan ÖZKUK** Numarası : **2502070366**

Anabilim/Bilim Dalı : **Sosyoloji Anabilim Dalı** Danışman Öğretim Üyesi : **Doç. Dr. Yücel BULUT**

Tez Savunma Tarihi :**27.01.2014** Tez Savunma Saati : **13.00**

Tez Başlığı : **Türk Romanında Mahalle Algısı: Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU		Kabul
2- Doç. Dr. Yücel BULUT		Kabul
3- Doç. Dr. Yücel YÜKSEL		Kabul
4- Yrd. Doç. Dr. Lütfi SUNAR		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Enes KABAKÇI		
2- Yrd. Doç. Dr. Gökhan GÖKTÜRK		

TÜRK ROMANINDA MAHALLE ALGISI
(Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar)

Gökan ÖZKUK

ÖZ

Edebiyatla toplum arasında sıkı bir bağ vardır. Dolayısıyla sosyolojinin alanına girerek bir alt dal olarak *edebiyat sosyolojisi* disiplini oluşturulmuştur. Bu disiplin, ortaya çıkan edebiyat ürünlerinin sosyoloji temelli yöntemlerle irdelenmesidir. Modern dönemin edebi ürünü olan roman, içinde bulunulan zamanın toplumsal gerçekliğini yansıttığı için sosyolojinin araştırma konuları arasına girmiştir. Kısaca toplumları anlama ve açıklama bilimi olan sosyolojinin romanı incelemeye alması eserin yazıldığı dönemle alakalı olarak araştırmacıya ciddi veriler sunmaktadır. Bu bağlamda edebiyatı içine almadan yapılan geçmişe ait araştırmalar toplumu anlama ve açıklamada yetersiz kalacaktır.

Türkiye'de edebiyat sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na kadar eskiye dayansa da bu alanda yapılan günümüzde hala yetersiz kalmaktadır. Çünkü yazılan çok fazla edebi eser vardır ve bunların hem dönemsel hem de tematik olarak inceleme alanları oldukça geniş bir yelpazesi mevcuttur.

Edebiyatın dışında sosyolojinin çalışma alanlarından olan ve yeni yeni literatüre giren *mekân sosyolojisi*, içinde yaşadığımız mekânların toplumsal etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Mekân sosyolojisi, mekân kavramını, onu yapılandıran, oluşturan, belirleyen, biçimlendiren, dönüştüren, farklılaştıran toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel etmenlerle birlikte analiz etmektedir.

Biz bu çalışmamızda edebiyatımıza yeni bir tür olarak giren *Roman*'ın ilk örneklerini veren Ahmet Mithat Efendi ve O'nun çırağı diyebileceğimiz Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Türk edebiyat tarihinin en önemli kadın yazarlarından olan Halide Edip Adıvar'ın romanlarında mekân olarak mahallenin işlenişini ele aldık.

Edebiyat ve mekân sosyolojilerinin bir sentezi olarak açıklayabileceğimiz bu çalışmada, ele alınan mekânların dönemin şartlarına göre nasıl şekillendiğini, dönüştüğünü, farklılaştığını, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel etmenlerin romanlarda nasıl işlendiğini irdelemeye çalıştık.

Geleneksel mahalleyi meydana getiren fiziki birimler olan; cami/mescit, sokak, kahvehane, ev/konak gibi mekânların yanında, mahallenin temel karakterlerini oluşturan; imam, bakkal, kahveci gibi tiplemelerin yazılan eserde nasıl işlendiğini ortaya koymaya çalıştık. Bunun yanında mahallede yaşanılan sosyal hayatın gereklerinden olan, komşuluk ilişkileri, dedikodu, yardımlaşma ve dayanışma, mahalle baskısı gibi olguları yazarların nasıl işlediğini, anlatımlarından ziyade işleyiş tarzlarındaki benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırarak açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Mekân Sosyolojisi, Roman, Mekân, Mahalle, Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar

THE PERCEPTION OF NEIGHBOURHOOD IN THE TURKISH NOVEL

(Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar)

Gökan ÖZKUK

ABSTRACT

There are strong ties between literature and society. Thus literature became a concern of sociology under sociology of literature. This discipline scrutinizes literary texts using sociology based methods. The novel, as a modern literary product, has been a field of study for sociology as it reflected the social realities of the age it was written. In short, sociology which seeks to understand and explicate societies derives valuable data from novels that serve as artefacts of their age. Thus, any research investigating the past would remain deficient in understanding and explicating the society if they do not consider the data provided by works of literature. Although studies in sociology of literature in Turkey might be traced back to the works of Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu the work carried out still remains limited as the vast spectrum of literary works presents the researcher with varying thematic and periodical perspectives. As a comparatively new field of sociology spatial sociology questions the impact of living spaces on the lives of people. Sociology of space analyses the concept of space with reference to the social, political, financial, and cultural variables that shapes, constitutes, determines, transforms and diversifies it. This study investigates the novels of Ahmet Mithat Efendi, his student Hüseyin Rahmi Gürpınar and an important woman writer Halide Edip Adıvar in terms of how they reflected neighbourhoods as spaces. Our study which can be outlined as a synthesis of sociology of literature and sociology of space investigates how the studied spaces were constituted, transformed, diversified according to the necessities of the age and how social, financial, political and cultural issues were handled in the novels. Along with the physical spaces that might be accepted as the traditional neighbourhood, that is to say, the mosque, the street, the coffeehouse, and the

house/manor we have also studied the fundamental characters of the neighbourhood namely the imam, the shopkeeper, and the coffeehouse keeper. In addition to this, we have explained how the mentioned authors have dealt with social necessities such as neighbour relations, gossiping, social aid and solidarity, and neighbourhood pressure with particular reference to the similarities and differences in how they handle such issues.

Keywords: Sociology of Literature, Sociology of Space, Novel, Space, Neighbourhood, Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar.

ÖNSÖZ

Bu çalışma bir edebiyat sosyolojisi çalışmasıdır. Edebiyat sosyolojisine katkı sağlamak ve günlük hayatımızın en önemli mekânlarından olan mahallenin dönem itibariyle romanlarda nasıl işlendiğinin, dönüşümünün nasıl algılandığının irdelenmeye çalışılması çalışmanın önemini vurgulamaktadır.

Romanın bir tür olarak edebiyat hayatımıza girdiği dönemden itibaren 1950lere kadar olan dönemi kapsayan, Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar'ın romanlarında mahalle olgusunun sunuluş şeklini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmamız, Osmanlının son ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yukarıda belirttiğimiz üç yazarın eserlerinde işlenen mahalle algısını ortaya koymaktır. Bu bağlamda edebiyat sosyolojisinin yöntemleri kullanılmış bunun yanında mekân sosyolojisinin imkânları tartışılmıştır. Bir mekân olarak mahallenin geçirdiği evreler, mahallenin fiziki yapılanmasının yanında öne çıkan karakterler ve mahallenin işlevlerinin teorik temelleri ortaya konmuştur. Toplumsal hayattaki önemine vurgu yapılarak değişimin mahallede nasıl ortaya koyulduğunu romanlar üzerinden okuma denemesidir.

İncelediğimiz eserler arasında, çalışmamıza konu olabilecek yeteri kadar verinin olmaması tezin hazırlanmasında karşılaşılan en önemli güçlüktür.

Öncelikli olarak çalışmam sırasında yapmış olduğu desteklerden dolayı danışman Hocam Doç. Dr. Yücel Bulut'a, tez izleme jürimde yer alan Prof. Dr. Hayati Tüfekçioğlu'na ve Doç. Dr. Yücel Yüksel'e teşekkür ederim. Yine tez savunma jürimde yer alan Yrd. Doç. Dr. Fatih Özbay ve Yrd. Doç. Dr. Lütfi Sunar'a teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam sırasında vermiş oldukları desteklerden dolayı Yrd. Doç. Dr. Turgay Anar ve Bilal Can'a teşekkür ederim. Doktora süresince yapmış olduğu her türlü destekten dolayı mesai arkadaşım Arş. Gör. Esra Işık'a minnet borçluyum. Bir de doktora sürecinde göstermiş olduğu sabır ve vermiş olduğu destekten dolayı eşim Ömür'e ne kadar teşekkür etsem azdır, iyi ki varsınız..

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖZ i
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ v
KISALTMALAR vi
İÇİNDEKİLER vii
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
EDEBİYAT VE TOPLUM

1.1 Edebiyatın Sosyolojik İmkânı 12
1.2. Edebiyat Sosyolojisinin Tanımı ve Tarihçesi 14
1.3. Edebiyat Sosyolojisinde Yaklaşım ve Yöntemler 19
1.3.1. Yazar 21
1.3.2. Eser 22
1.3.3. Okuyucu 23
1.3.4. Yayın ve Dağıtım 25
1.4. Edebiyat ve İdeoloji 26
1.5. Modernizm ve Roman 33
1.6. Eleştirel Teori ve Edebiyat 35
1.7. Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları 44

İKİNCİ BÖLÜM
MEKÂN VE TOPLUM

2.1. Şehir ve İnsan 56
2.2. Mekân Sosyolojisi Üzerine 67
2.3. Mekân Olarak Mahallenin Önemi 78

2.4. Mahallenin İşlev ve Fonksiyonları 85
2.4.1. Toplumsallaşma İşlevi 85
2.4.2. Yardımlaşma ve Dayanışma 87
2.4.3. Güvenlik ve Huzur 90
2.5. Mahallenin Fiziki Birimleri 93
2.5.1. Cami/Mescit 94
2.5.2 Sokak 96
2.5.3. Kahvehane 99
2.5.4 Ev/Konak 105
2.6. Mahalle Yönetimi 110
2.6.1. İmam 111
2.6.2. Muhtar 113
2.7. Roman ve Mekân 116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Ahmet Mithat Efendi 122
3.1.1. Mahallenin Fiziki Unsurları 125
3.1.1.1. Sokak 125
3.1.1.2. Konak/Ev 127
3.1.1.3. Cami 131
3.1.1.4. Kahvehane 132
3.1.2. Mahallenin Karakterleri 134
3.1.2.1. İmam 134
3.1.2.2. Bakkal 136
3.1.3. Mahallede Sosyal Hayatın Paylaşımı 137

3.1.3.1. Yardımlaşma ve Dayanışma 137
3.1.3.2. Mahalle Baskısı 137
3.1.3.3. Dedikodu 139
3.2. Hüseyin Rahmi Gürpınar 139
3.2.1. Mahallenin Fiziki Unsurları 143
3.2.1.1. Sokak 144
3.2.1.2. Ev/Konak 149
3.2.1.3. Cami/Mescit 151
3.2.2. Mahallede Ön Plana Çıkan Karakterler 152
3.2.2.1. Bakkal 152
3.2.3. Mahallede Sosyal Hayatın Paylaşımı 153
3.2.3.1. Yardımlaşma ve Dayanışma 153
3.2.3.2. Mahalle Baskısı 155
3.2.3.3. Dedikodu 158
3.3. Halide Edip Adıvar 160
3.3.1. Mahallenin Fiziki Unsurları 163
3.3.1.1. Sokak 163
3.3.1.2. Ev/Konak 168
3.3.1.3. Cami/Mescit 174
3.3.1.4. Kahvehane 176
3.3.2. Mahallede Ön Plana Çıkan Karakterler 178
3.3.2.1. Bakkal 178
3.3.2.2. İmam 180
3.3.3. Mahallede Sosyal Hayatın Paylaşımı 181

3.3.3.1. Yardımlaşma ve Dayanışma 181
3.3.3.2. Mahalle Baskısı 184
3.3.3.3. Dedikodu 186
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 190
KAYNAKÇA 196
ÖZGEÇMİŞ 208

GİRİŞ

Toplumların ortaya çıkış serüveni yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Yerleşik hayata geçen ilk insandan günümüz insanına kadar yaşanmış olayların hepsi belli bir mekânda meydana gelmiştir. Bunların gerçekleştiği yerlerden biri ve belki de en önemlilerinden biri kentlerdir. Sanayileşme öncesi kentlerin ortak özellikleri, güvenlik amaçlı kale türü yapılarda ve/veya şato tipi yapıların etrafında kurulmuş olmaları, aynı zamanda da buraların dini merkezler ve pazaryeri olmalarıdır. Sanayileşmeyle birlikte kentteki fiziki yapı değişikliğe uğradığı gibi sosyal yapıda da ciddi değişimler meydana gelmiştir. Sanayi öncesi kentin mekânsal yapısı, kentin ekonomik ve sosyal yapısı ile uyumludur. Sokaklar yalnız insanların ve taşıt aracı olarak kullanılan hayvanların geçebileceği genişliktedir.[1] Sanayileşmeyle birlikte kentte yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış, yeni yapılar oluşturulmuş, sokaklar genişlemiş ve mahalleler ortaya çıkmıştır.

Modernliğin tam olarak anlaşılabilmesi için modern kentin ve kentte yaşanan günlük hayatın analiz edilmesi gerekmektedir. Sanayileşme öncesi kentin temel işlevi tarımsal, dini ve idari yapıyla ilgilidir; fakat sanayileşme sonrası kent artık bir sanayi ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Sanayileşme öncesi kentler güvenlik ve din merkezleri olarak karşımıza çıkarken sanayi teknolojisinin gelişimiyle birlikte fabrikalar ve ticaret merkezlerine dönüşmüştür. Sanayi kentinde kullanılan teknoloji diğerlerinden nitelik ve nicelik olarak çok farklıdır. Organik olmayan enerjinin sanayi ve tarımsal üretime, ulaşıma ve haberleşmeye uygulanması, yoğun nüfusa ve örgütlenme olanağına sahip bir kent yaratmıştır. Modern kentlerin iç düzeni bu teknolojik farklılaşmayı yansıtır.[2] Bir anlamda modern kent ticaret yollarının kesişim noktalarında, hammadde ve ürün alışverişine ve bunların kolayca nakledilebildiği, ulaşıma açık yerlerde ortaya çıkmıştır. Modern kentin oluşumu, mahallelerin yeniden şekillenmesine ve kent içindeki işlevlerine yeni bir form kazanmasını sağlamıştır. Mahalleler kentleri oluşturan toplumun görece benzer

---

[1] Rana Aslanoğlu, "**Kent, Kimlik ve Küreselleşme**", Asa Yayınları, Bursa, 1998, s. 34
[2] A.e.. s.41

sosyo/ekonomik koşullarda şekillendiği mekânlardır. Çünkü mahalleler kentlerin ana damarlarını oluşturur ve her mahalle kentin ayrı birer uzvu gibidir. Gelişen ve değişen toplumun göstergeleri genellikle mahallelerde meydana gelir. Çünkü Farabi'nin de dediği üzere "köylerde, mahallelerde, sokaklarda ve evlerdeki topluluklar eksik topluluklardır. Bunlardan en az yetkin olanı ev topluluğudur ki, o, bir sokakta oturanların bir parçasıdır. Sokak topluluğu da mahalle topluluğunun bir parçasıdır. O da şehir topluluğunun bir parçasıdır. Köylerdeki ve mahallelerdeki toplulukların her ikisi de şehrin var olması içindir. Şu farkla ki, mahalleler şehrin parçaları oldukları halde, köyler yalnızca şehre hizmet ederler."[3] Modern dönemdeki kent hayatında meydana gelen değişim, yine modern dönemde ortaya çıkan edebiyat ürünü olan romanda da işlenmektedir. Bizim çalışmamıza konu olan mahalle romandaki mahalledir ve bilimsel olarak sosyolojinin araştırma konusunu teşkil etmektedir.

Sosyolojik analizlerin yapılabilmesi, tarihsel arka planın irdelenmesi için birçok yöntem kullanılmış ve bu alanla ilgili bilim dalları karşılıklı etkileşime tabi tutulmuştur. Öyle ki toplum içinde meydana gelen ürünler sosyolojinin yitik malı mahiyetindedir. Bunlardan bir tanesi de edebiyatla ilgili olanıdır. Edebiyat bir sanat dalı olarak insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Bizim araştırmamıza konu olan romanlar ise modern dönemin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernlikle ilgili tartışmaların, roman bağlamında ele alınması romanın modern dönemin ürünü olmasıyla, modern düşünceyle doğmuş olmasıyla ve biçim ve içerik olarak iç içe bulunmasıyla alakalıdır. İlk roman örnekleri üç İngiliz yazar (Defoe, Richardson ve Fielding) tarafından üretilmiştir. Bu üç yazar da Avrupa'da Aydınlanma çağında romanlarını yazmaya başlamışlardır. Romanı diğer edebi türlerden ayıran özellik romanın içine doğduğu akılcı, aydınlanmacı, pozitivist dünya görüşüne özgü gerçekçilik anlayışında aranır ve bu zihinsel atmosfere özgü zaman ve

---

[3] Ebû Nasr El-Farabî, "**Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcudât**, Çev: Prof. Dr. M. S. Aydın, Prof. Dr A. Şener, Prof. Dr. M. R. Ayas, Büyüyen Ay Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 2012. s. 75

mekân boyutları önemsenir.[4] Bu bağlamda romanı yazarın hayal dünyasının bir yansıması olarak eleştirenlerin, yazarın çevresel faktörleri göz ardı edemeyeceği gerçeğini görmezden geldiklerini söyleyebiliriz. Çünkü insan görmediği bir şeyin hayalini kuramayacağından var olan şeyler üzerinden hayal dünyasını yansıtacağı için, içinde yaşadığı toplumum toplumsal faktörlerini de romanında yansıtmaktadır. Bu bağlamda edebiyat sosyolojisi ya da daha özelinde roman sosyolojisi yazarın içinde bulunduğu döneme ait gerçeklere ulaşmamızda bize önemli ipuçları vermeleri hasebiyle önem arz etmektedir. Öyle ki, Balzac'ın eserlerini değerlendiren birçok eleştirmen, eğer Balzac'ın romanları olmasaydı on dokuzuncu yüzyıl Fransız toplumunu anlamanın çok zor olacağını ve Fransız toplumunu anlamaya çalışan her toplum bilimcinin mutlaka Balzac'ın eserlerini okuması gerektiğini söylemişlerdir.[5] Bu sadece Balzac için kullanılacak bir ifade değildir, toplumların geçmiş yapısını anlamak isteyen her araştırmacı dönem algısını roman/tiyatro/şiir vs. gibi kaynaklardan da faydalanarak yapmalıdır, aksi takdirde yapılan araştırma bir yönüyle hep eksik kalacaktır.

Türk modernleşmesi kendine örnek olarak Batıyı seçmiştir. Bunu Osmanlının son dönemlerinde devletin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulmak için öne sürülen "Batılılaşma" önerisiyle bariz bir biçimde görmekteyiz. Bizde modernleşme Batılılaşmayla aynı anlama geldiği için Batıya çok fazla öğrenci göndererek Batı bilgisinin kaynağı bulunmaya çalışılmış ve ilerleme bir taklit ile kendini gerçekleştirmiştir. Batıya giden aydınlar dil bilmenin verdiği avantajla devlet yönetiminde üst sıralara yerleşmişler ve döndüklerinde yaptıkları icraatlar bakımından onlar vesilesiyle yönetimde paradigmal bir değişim söz konusu olmuştur. Bu bağlamda edebiyatta, sanatta, eğitimde, sosyal hayatta vs. hep Batı taklit edilmeye çalışılmıştır. Sosyal hayatta da Batılı gibi yiyip içmek, giyinmek, davranmak, dans etmek verimli hale gelmiştir. Bu doğrultuda edebiyat eserlerinde de

---

[4] Süreyya Elif Aksoy, "**Peyami Safa'nın Romanlarında Parçalanan Modern Kent", İdeal Kent**,Adomar Yay. Ankara, 2011 s.188

[5] Gonca Kırtıl, "**Edebiyat Sosyolojisi Açısından Sultan Hamid Düşerken Romanı**" Doktora Tezi, 2009

çok ciddi bir Batı taklitçiliği göze çarpmaktadır. 1950'lere kadar Türk romanının sorunsalını büyük ölçüde Batılılaşma hareketi belirler. Bu dönemin tanınmış yazarlarına bakacak olursak hemen hepsinin Batılılaşma sorununa eğildiklerini görürüz. Batılılaşma Türk romanının ana sorunsalı olmakla kalmaz, aynı zamanda onun işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirler.[6]

Türk toplumunun önemli siyasi ve sosyal dönüşümler yaşadığı 19. yüzyılın sonlarında yazılmaya başlanan Türk romanı, belki de bu çalkantılı uzun yüzyılda doğduğu için, ilk günlerinden itibaren sadece bir edebiyat türü olmanın ötesine geçmiş, yazarın toplumsal ve siyasi düşüncelerini doğrudan doğruya dile getirme aracı halini almıştır.[7] Batılılaşma hareketinin yol açtığı alafrangalılık modası ile peş peşe gelen savaşların yarattığı ekonomik krizler, özellikle II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı mahalle yapısında da etkisini gösterir. Bir yandan Batılı hayat heveslilerinin Beyoğlu çevresindeki apartmanlara taşınması, öte yandan geleneksel konakların yavaş yavaş dağılmasıyla mahalle dokusunda başlayan bu çözülme, dönemi anlatan yazarların en sık işlediği konular arasındadır.[8]

Türk edebiyatındaki ilk romanlar, roman türünün yabancı edebiyatlardan alınmasının etkisiyle modern roman türünün önemli örnekleri olmasa da bunlar edebiyat sosyolojisi incelemelerinde kaynak olarak çok rahatlıkla kullanılabilir. Roman türüne önemli katkıları olan Fransız romancı Sthendal'ın yerinde tespitiyle "roman, hayata tutulmuş bir aynadır." İşte romanların bu tür projeksiyon nesnesi olarak değerlendirilebilmesinden yola çıkarak Türk edebiyatındaki ilk romanlardan günümüze gelene kadarki pek çok romanda, toplumsal değişim, dönüşüm, insani ilişkilerin nitelikleri, hayata ve topluma bakış gibi pek çok veriyi edebî bir türün imkânları nispetinde yansıtan romanlardaki "mahalle olgusu", sosyolojinin de ilgisini çekmiştir. Mahalleler, belli bir kültür, değer, inanç, ritüel ve gelenek çerçevesinde örüldüğü, bu yönüyle kendine özgü yapısı, kimliği, hayat tarzı ile donanmış olan

---

6 Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 1995, s. 19

7 Handan İnci Elçi, **Roman ve Mekân (Türk Romanında Ev)**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s.11

8 A.e. s.12

mekânlardır. Mahalle olgusu bir anlamda medeniyetin göstergesidir. Modernizmin en önemli ölçütlerinden olarak gösterilen "şehir'in" en önemli yapı taşıdır. Değişimin, dönüşümün öncülüğünü yapan ve uygulama sahası olan mekânlardır.

Mahalle, Osmanlı devletinin son yıllarında her ne kadar eski öneminden pek çok şey yitirse de değerini korumayı bilmiştir. Modernizm hareketiyle birlikte mahallelerin eski yapıları başta bina şeklinin değişimiyle birlikte yeni şekil almış, cemaat tarzı yaşam cemiyet tarzına dönmüştür.. Cumhuriyet dönemiyle şehirlerin dönüşümü hız kazanmış özellikle de 1950 sonrasında yoğun bir göç hareketliliğiyle karşılaşılmıştır. Bu bağlamda mahalle olgusu da bu süreçte değişimlere maruz kalmıştır. 1980 sonrasında şehirler ve dolayısıyla mahalleler küreselleşmenin ve dönemin büyük dönüşümleriyle daha da derinden etkilenmişlerdir. Özellikle İstanbul'un geleneksel mahalle kültürü yok olmaya başlamış, mahallenin asıl unsurları dediğimiz varlıkların yerini kırdan kente göçlerle gelenlerin baskın karakterini oluşturduğu yeni bir şehir ve mahalle kültürü oluşmaya başlamıştır. Bu oluşum sırasında değişim ve dönüşümler sosyal alanda da asla çizgisel bir doğrultuda sürmemiştir. Mahallede yaşayanların değişim ve dönüşüme gösterdikleri direnç aslında sosyal olaylardaki direncin yönünü öğrenebilmek için bize birçok veri sunabilmektedir.

Edebi eserlerde söz konusu şehir ve mahallenin değişim ve dönüşüm süreçlerini örneklemek gerekirse, ilk Türk romanı kabul edilen Ş. Sami'nin "Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat" isimli romanı, aslında "görücü evliliğinin" devir içindeki problemlerini ortaya koyan bir anlayışla yazılmış olsa da bu evliliğin gerçekleşmesi için mahalledeki "bekçi, çöpçü, imam" gibi kesimlerin de katılımıyla bu problemi daha vurgulu anlatabilmiştir. Bu kahramanlar, romana mahalle ölçeğinde katılmış, mahalledeki insanlar anlatıya müdahale etmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin "Felatun Bey ile Rakım Efendi", Recizade'nin "Araba Sevdası" gibi ilk romanlarında da anlatıya dâhil olan mahalle, sosyolojik açıdan birçok veriyi barındıran bir değerde karşımıza çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da bu değişimin izlerini pek çok romanda görebilmekteyiz. Yakup Kadri'nin "Kiralık Konak" romanı, değişimi bir konağın yıkılışıyla verirken Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri, Refik Halit, Hüseyin

Rahmi, Ercüment Erkem, Mahmut Yesari, Tarık Dursun K., Oktay Akbal, Orhan Kemal, ve daha birçok romancı mahalleye doğrudan veya dolaylı olarak değinmiştir. Biz, çalışmamızda mahalle olgusuna kaynaklık edeceğini düşündüğümüz yazarların romanlarında mahalleyi edebiyat sosyolojisi açısından irdelemeye çalışacağız.

Türk edebiyat dünyasına 19.yüzyılda giren roman, ortaya çıktığı dönemin siyasal, kültürel ve toplumsal yaşamları bakımından önemli bir ayırt edici unsur haline gelmiştir. Tanzimat döneminin hemen sonrasında ilk örnekleri verilen roman, sadece bir edebi tür olmakla kalmamış, yazıldığı dönemi anlamlandırmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Romanın bu araçsallığı onu, bizim sosyolojik okumalarla çeşitli sonuçlar çıkaracağımız bir tür olarak karşımıza çıkarmaktadır. İlk Türk romancılar Batıdan ithal ettikleri bu yeni edebi türü eski Türk hikâyeciliğinin deneyimleriyle kaynaştırmışlar, romanlarında, çağlarının önemli sorunlarıyla ilgilenmişler (kölelik, esir ticareti, kadın hakları…), daha da önemlisi, ithal malı edebiyat türüyle ithal malı yaşama biçimine, alafrangalılığa karşı çıkmışlardır.[9]

Edebiyat tarihinin en önemli problemleri ve romanların işlediği konular genellikle sosyolojik problemler olagelmiştir. Romanların her yönüyle anlaşılması; yazarının biyografisini, inançlarını ve ideallerini anlamakla mümkün değildir. Romanın anlaşılması; anlatılan bireysel olayları, kahramanların içinde bulundukları sosyal çevre, yaşadıkları olaylar, savundukları fikirler ve dönemin özellikleri gibi bir dizi çoklu faktörün anlaşılması ile mümkündür.

Yazar, içinde yaşadığı dönemden, çağdan bağımsız değildir. Biz bu bağlamda çalışmamızda edebiyat sosyolojisi ile kent genelinde aynı zamanda da İstanbul Mahallesi özelinde değişim ve dönüşümü analiz etmeye çalışacağız. Konumuzun sınırlılığı açısından romanlarda geçen mahalle tipolojisini de sadece İstanbul Mahallesi ile sınırlamaktayız. "Mahalle" kavramsallaştırmasından kalkarak edebi metinlerin politik okumasını yapmak, coğrafya değiştiren kitleyi anlamak ve kitlenin politik alana dâhil olmasının teorik zeminine ışık tutmak açısından

[9] Fethi Naci, **Roman ve Yaşam**, Can Yayınları, İstanbul, 1992, s.5

önemlidir. Tezin konusunu 'mahalle'nin zihniyet ve de maddi varlık düzeyinde geçirdiği tarihsel dönüşümün, Türk modernleşmesi ekseninde analiz edilmesi oluşturmaktadır. Söz konusu analiz ile mahalle imgesinin Türk romanındaki söylemsel inşası sürecindeki geçişkenlikler ve kırılmalar, politik olan/toplumsal olanın temsilleri üzerinden belirlenmeye çalışılacaktır.

Biz bu çalışmamızda temelde Escarpit'in ortaya koyduğu edebiyat sosyolojisi araştırma yöntemini kullandık. Escarpit, edebiyat sosyolojinin yöntemini; yazar, eser, okuyucu, yayın/dağıtım olarak dört aşamalı olarak ele almıştır. Temel olarak yazar ve eser odaklı olarak yaptığımız çalışmada eserlerin ortaya çıktığı tarihi ve yazarın içinde bulunduğu toplumsal koşulları dikkate alarak analizlerimizi yapmaya çalıştık. İncelenen eserler on dokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın ortalarına kadar olan döneme ait olduğu için okuyucu ve yayın/dağıtım hakkında bir çalışmamız olmamıştır. Eserleri incelenen yazarların, nasıl bir ailede yaşadıkları, nasıl bir eğitim aldıkları, içinde bulundukları sosyal ve siyasal koşulların neler olduğu gibi durumlar tespit edilmiş ve bunların eserlere olan etkileri de irdelenmiştir. Eserler incelenirken, romanın yeni bir tür olarak edebiyatımıza girişi, yazıldığı dönemin siyasal ve toplumsal şartları vs. dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde genel olarak edebiyat ve toplum ilişkisi irdelenecektir. Edebiyatın sosyolojik imkânı üzerine durulacak, bir edebi tür olarak romanın ortaya çıkışı, dünyadaki ve Türkiye'deki seyri irdelenecektir. Türkiye'de yapılmış edebiyat sosyolojisi çalışmaları da bu bölümde ortaya konacaktır. İkinci bölümde; mekânın sosyolojik olarak etkisi incelenecek, bir mekân olarak kentin oluşumu, modern kentin ortaya çıkışı ve modernizm/kent etkileşimi irdelenecektir. Mekânın toplumsal ilişkilerdeki önemini ortaya koyarak, bir mekân olarak mahallenin önemi vurgulanacaktır. Mahalle ve mahalle kimliği, mahalledeki değişim yine bu bölümde inceleyeceğimiz konular arasındadır. Üçüncü bölümde ise, Türk romanında mahalle algısını inceleyeceğiz. Edebiyatımızdaki ilk roman örneklerinden başlayarak Türk modernleşmesini kent genelinde ve mahalle özelinde inceleyeceğiz. Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde

mahalle olgusunun mekânsal özellikleri edebiyat sosyolojisi bağlamında değerlendirilmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Hüseyin Fellah, Felatun Bey ve Rakım Efendi,Paris'te Bir Türk, Henüz On Yedi Yaşında, Vah, Dürdane Hanım, Müşahedat, Karnaval,, Jön Türk,* Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, *İffet, Son Arzu, Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç, Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı? Can Pazarı, , ,* ve Halide Edip Adıvar'ın *Handan, Sinekli Bakkal, Tatarcık, Akile Hanım Sokağı ve Sevda Sokağı Komedyası* adlı eserleri çalışmamızda incelemeye aldığımız romanlardır. Yazarların çok fazla sayıda eserleri olmasına rağmen bizim sadece bu eserleri seçme sebebimiz mahalle kültürünü en iyi yansıtan eserler olması sebebiyledir. Yaşadığımız zorluklardan biri olarak romanlarda çok fazla mahalle kültüründen ve mahallenin unsurlarından bahsedilmemiş olması gelmektedir ki eserler içerisinde cımbızla çekmemiz gereken bölümler olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT VE TOPLUM

'Her edebi eser sosyal bir olaydır'[10] der, Cemil Meriç. Toplum içinde meydana gelen her şey toplumsaldır ve doğal olarak sosyolojiyi ilgilendirmektedir. Edebiyat; olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı[11] olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Edebiyat dili kullanır, dil de toplumda meydana gelen ve her toplumun kültürüne göre şekillenen ifade edilebilirliğin aracıdır. Toplumların biraradalıklarını sağlayan dil aynı zamanda edebiyatın da temel taşıdır. Edebi eserlerin her birinde o toplumun izlerini bulmak mümkündür, bu bağlamda Orhun Abidelerini incelediğimizde ya da Çavdarhisar'daki (Aizonai) yapılara baktığımızda buradaki eserler bizlere o dönemdeki topluluklar hakkında bilgi vermektedir. Bu örnekler tarih biliminin yanında dönemin toplumsal olaylarını anlamamız açısından edebiyatın önemini vurgulamaktadırlar. Edebiyat tarihi incelendiğinde Dede Korkut hikâyeleri, Yunan Mitolojisi vs. örnekler o dönemdeki toplumsal yapıyı anlamamız adına önem arz etmektedirler bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Modern anlamda toplumun ortaya çıkışı Batı'daki aydınlanma ve sanayi inkılâbından sonraki döneme tekabül etmektedir. Sanayileşmeyle birlikte modern toplum meydana gelmeye başlamış, şehirlerin yapısı değişmiş, üretim ilişkileri ve yönetim anlayışında da ciddi değişmeler görülmüştür. Toplumdaki bu ciddi değişlik edebiyat alanına da yansımış o zamana kadar olmayan roman adı verilen yeni bir edebiyat türü ortaya çıkmıştır. Daha önce var olan şiir, masal, mitoloji, tiyatro, ağıt vs. gibi edebi eserlerin haricindeki yeni edebi türün en önemli özelliği bütün edebi türleri kapsayıcı nitelikte olmasıdır. Roman bir medeniyet tezahürü olarak ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır. Yazılan her roman yazarının hayal ürünü olarak karşımıza çıksa da içinde yaşadığı toplumun ve dönemin gerçeklerini yansıtmaktan

---

[10] Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 1998, s. 448
[11] http://tdkterim.gov.tr/bts/**edebiyat maddesi**, 21.11.2011

da geri durmaz. Dolayısıyla edebiyatla toplum arasında et/tırnak ilişkisi var desek abartmış olmayız. Her toplum kendi içinde yaşadığı şartlara göre eserler vermiş din/millet/kültür/ çevre ilişkisi içerisinde toplumu yönlendirecek ve toplumun isteklerine karşılık gelecek ürünler ortaya koymuşlardır. Dönemin toplumsal şartları bunun en önemli belirteçleridir. Yunan Mitolojisi, çok tanrılı ve Polis (Şehir) devlet yapısına sahip bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Manas Destanı 15. ve 16. yüzyıllarda Kırgız Türklerinin savaşlarla geçen yıllarında kahramanlık duygularını işledikleri ve dünyanın en uzun edebi eseri olarak kabul edilen bir ürünü ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla bir edebi ürünü ortaya koyan yazar, içinde yaşadığı toplumun şartlarına göre hareket etmek durumundadır. Gerek edebiyat toplumsal durumu açıklamada, gerekse toplumsal ortam bir edebi metni anlamada anahtar role sahip olmaktadır.[12]

Rönesans dönemi eleştirmeni ve şairlerinden olan Sir Philip Sidney; 'sanat bir yansıtmadır ve amacı eğlendirerek eğitmektir 'der. Ona göre, insanlara doğru yaşamasını öğretecek bilgilerin arasında en önemlileri ahlak felsefesi ve tarihtir. Fakat her ikisi de eksiktir. Çünkü felsefe kuramsal olduğu için sadece bir takım soyut kurallar ortaya koyar ve bu kuruluğu yüzünden pek etkili olamaz. Tarih ise somuttur, canlıdır ama alanı dardır, yalnız olmuş olanı anlatır, olması gerekeni bildirmez. Çünkü insanlara örnek teşkil edecek, onların ders alacağı olayları ve durumları uyduramaz. Felsefe ve tarihin eksik yanlarını tamamlayarak yararlı taraflarını kendine toplayan ancak ve ancak edebiyattır. Edebiyat hem olayları somut hale sokmakla felsefenin kuruluğunu ve soyutluğuna, hem de olması gerekeni telkin etmekle tarihin noksanlığına çare olur.[13]

Edebiyat aynı zamanda ideolojilerin de savunusu haline gelmiş dönemin şartlarına göre politik araç olarak kullanılmıştır. Stalinizm, edebiyatı bir politik araç haline getirmiş, sanatçılara da sosyalist olduğu öne sürülen o politika için çalışmayı buyurmuştur. Sosyalizme bir türlü bağlanamayan veya sanatla politika arasında

---

[12] Köksal Alver, "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s.14

[13] Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.33

doğrusal ilişki kuramayan sanatçılar "ajan, provakatör ve hain" olarak damgalanmıştır. Yine aynı yıllarda ABD'de Mc Carthycilik de Stalinizm'le yarışmakta ve Birleşik Devletler'deki sosyalist sanatçıları kovuşturmakta, onları ajanlık ve hainlikle suçlamaktadır.[14] Yine aynı şekilde Nazi edebiyatı rejim tarafından sipariş verildiğine göre, bir rejimin yansıması,[15] olarak karşımıza çıkmaktadır.

Edebiyat ürünlerini anlamak için aynı zamanda döneminde tarihini bilmek gerekmektedir. Bu anlamda zaman ve mekân çok önemlidir. Balzac nasıl ki fetih hırsı olmadan anlaşılmazsa, Dickens'ı da Victoria dönemi İngiltere'si olmadan anlamak mümkün değildir. Elizabeth döneminin atılgan, genç ve ateşli İngiltere'si Victoria döneminde temkinli ve durgun bir ülke haline gelmiştir. Bu nedenle Shakespeare, eylem, istenç ve enerji yüzyılının çocuğuyken Dickens erdemli, rahat, düzenli, heyecansız ve tutkusuz bir devletin vatandaşıdır. Shakespeare hırslı İngiltere'nin cesaretiyken, Dickens tok İngiltere'nin tedbiridir.[16] Bu örnekler edebiyat eserlerin içinde bulunduğu toplumun ve dönemin şartlarının yansıtıldığının en önemlilerindendir.

Edebiyatın toplum ve kişiler üzerindeki işlevi de önemlidir. İşlevsel bakımdan edebiyat gerçekten bir eğitim aracıdır. Acıma, sevinme, başkalarının acılarına katılma duyarlık kazanma, güzellikler karşısında coşkunluğu ortaya koyma, gerçekleri bulunca güven duygusuna kapılma gibi kişinin duygularının varlığını kavramalarını sağlamaya yardımcı olur. Edebiyat tüm bu duygu varlığını kavramanın yanında düşünebilme yeteneğini ve bakış açısı kazanmayı da geliştirir.[17] Edebiyat toplum ilişkisini kısaca irdelediğimiz bu bölümden sonra edebiyatın sosyolojik olarak nasıl mümkün olduğunu sorgulayacağız.

---

[14] Gürsel Korat, "Romanda Tarih", **Kitap-lık Dergisi**, Sayı:129, YKY Yayınları, İstanbul, 2009, s.24

[15] Guy Mıchaud, "Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması", **Edebiyat Sosyolojisi,** Çev: Hilmi Uçan, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s.59

[16] Stefan Zweig, **Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoviyeski**, Çev:Nafer Ermiş, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2007, s. 58-59

[17] Adnan Binyazar, **Toplum ve Edebiyat**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, ss.167-169

1.1 Edebiyatın Sosyolojik İmkânı

Sosyoloji toplum olaylarını açıklayan, toplumdaki insanı, sosyal kurumları ve sosyal süreçleri inceleyen bilimsel bir disiplindir. Sosyoloji, bir toplumun nasıl mümkün olduğunu, nasıl işlediğini, niçin süreklilik arz ettiği sorularına cevap arar. Sosyoloji gibi edebiyat ta insanların sosyal dünyasını ve ondaki değişim isteği ile ilgilenir.[18] Edebiyat ve sosyoloji birbirinden tamamen farklı disiplinler olmayıp toplumu kavramamızda birbirini tamamlıyormuş gibi algılanmasına rağmen tarihsel süreç içerisinde birbirlerine uzak durmuşlardır. Sosyoloji, sadece belirli edebi problemleri aydınlatmamakta aynı zamanda onsuz edebiyatın tam anlamıyla anlaşılamayacağının da gerçekliğini sergilemektedir.[19] Bu sebeptendir ki edebi eserlerin sosyolojik tahlili hem sosyoloji hem de edebiyat açısından faydalı olmaktadır ve gereklidir. 19. yüzyılda başlayan edebiyat tarihi araştırmalarıyla edebiyat sosyolojisinin temelleri atılmış fakat bir bilim olarak sosyolojinin henüz ortaya çıkmamış olması bu çalışmaları edebiyat sosyolojisi olarak değerlendirmemize olanak sağlamamaktadır. Sosyolog, toplumsal yaşantıyı eğitim, aile, din, siyaset, iktisat vs. gibi kurumlarla tasvir eder, toplumun nasıl yaşadığının kavramsallaştırarak durum analizini yapar. Edebiyat ise yaşantının edebi türde yazımıdır.

Sosyoloji, bizlere yalnızca toplumu ve toplumsal olayları tanımamız ve tanımlamamamız konusunda yardımcı olmaktadır. Sosyolojinin görevi toplumu ve toplum içindeki olayları saptamak, tanımlamakla başlar ve bu işlemle sınırlanır. Bu işlemde sosyolojinin katkısı, getirdiği yeni kuram ve yöntemlerle toplum olaylarının daha yakından ve daha mükemmel biçimde tanımlanabilmesine yardımcı olmaktır. Sosyolojinin getirdiği yeni kuram ve yöntemlerle çeşitli olaylar arasında var olduklarını önceden sezemediğimiz ilişkileri kavrayabilmemiz ve sonuçta da toplum ve toplumsal olayları daha iyi kavramamız sağlanmaktadır.[20]

---

[18] Mustafa Kemal Şan, "Edebiyat Sosyolojisini Tarihinden Basamaklar", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s.129
[19] Swingewood, A.e. s.103
[20] Baykan Sezer, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, 2006, s.9

Edebiyat ve sosyoloji ilişkisini irdelemek bir anlamda edebiyat toplum ilişkisini irdelemek olacaktır. Sosyolojinin temel inceleme alanı toplum olduğu için toplumu oluşturan kültür unsurlarından olan edebiyatı incelemek sosyolojinin çalışma alanına dâhil olmaktadır. Sanat ve bilim birbirinden bağımsız gibi görünseler de ortaya koydukları ürünler açısından gelişmişlikleri paralellik arz etmektedir. Bir sanat dalı olan edebiyattaki gelişmeler de bilimsel gelişmelerle doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Bu bağlamda matbaanın icat edilmesi, edebi ürünlerin çoğaltılması ve geniş kitlelere ulaştırılması bu savımızı destekler mahiyettedir. Edebiyat, dünyanın değişik kısımlarını ve tarihin büyük bir kısmını kaplaması ve toplumların bizzat ruhuna, en açık, en karakteristik ifadelerinden birinin arasından ulaşma olanağı[21] vermesinden dolayı sosyolojinin doğrudan ilgi alanlarından biri olmuştur. Çünkü bir edebi metin ortaya konduğu dönem itibariyle içinde yaşandığı toplumun zaman ve mekânından tecrit edilemez. "Edebiyat, insanoğlunun endişelerini, ümitlerini ve iştiyaklarını tasvir ettiği için, insanoğlunun toplumsal kuvvetlere verdiği cevabın belki de en etkili sosyolojik barometresidir."[22] İnsan-toplum gerçekliğini, insanlık durumunu çözümlemede edebiyatın sosyolojik analize yeni, farklı yollar açabileceği ifade edilmelidir. Her ne kadar edebi metin başlı başına bir kurmaca olsa, psikolojik tutum ve toplumsal gerçeklikle tıpatıp örtüşmese, hayali olsa, tarihsel-sosyolojik bir olaya dayansa bile bu onun tamamen gerçeklikten farklı olduğu anlamına gelmemektedir.[23] Dolayısıyla edebi metin sosyal gerçekliğin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Edebiyat bir sanat dalı olması hasebiyle insanlık tarihi kadar eskiye dayansa da modernliğin bilimi olarak karşımıza çıkan sosyolojiyle ilişkisi 19. yüzyıla dayanmaktadır.

---

[21] Mıchaud, A.e., s.57

[22] Alan Swingewood, "Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar", Çev. Kaya Bayraktar, **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s.107

[23] Alver, A.e.. ss. 16-17

1.2. Edebiyat Sosyolojisinin Tanımı ve Tarihçesi

Sosyal bilimlerin özellikle de sosyolojinin yaşadığı en büyük problemlerden biri kavram kargaşasıdır. Örneğin kültür kavramı için 166 farklı tanımdan bahsedilir. Pozitivist bir anlayışın ürünü olmasına rağmen sosyolojideki kavram çeşitliliği edebiyat sosyolojisi için de geçerlidir. Her sosyolog kendi tanımını ortaya koyarken diğer tanımlamaların eksikliklerini hesaba katmak durumundadır ve *efradını cami ağyarını mani*[*] bir tanımlama yapma zorunluluğu hisseder. "En genel anlamda edebiyat sosyolojisi, edebiyatın toplumsal boyutuyla ilgilenen bilim dalıdır"[24], der Nurullah Çetin, bu bir anlamda tanım yapmak için kolaya kaçmaktır ama sonuçta bir genelleme yapmıştır. Cemil Meriç ise eleştirel bir gözle yaklaşır edebiyat sosyolojisi kavramına ve her dönemim moda kavramları arasında önce fizyolojiye yüklenirken sonra da her şeyin sosyolojisinin yapılmasını eleştirir ve şöyle bir tanımlama yapar;

> Edebiyat sosyolojisi, realiteden çok bir ümit; kurulamamış, çünkü böyle bir sosyoloji toplumun kendi iç dünyası hakkında şuuru, oysa toplum aynaya bakmaktan hoşlanmayan bir Narsis; kurulamamış çünkü yazar da imtiyazlarına dokunulmasını istememiş, imtiyazlarına yani sırlarına, dehanın halesi ilmin çiğ ışığından hoşlanmamış.[25]

Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın değil sosyolojinin bir alt dalıdır. Ancak bu durum, ne yazarın içinde yaşadığı toplum ve dünyaya gözünü kapaması gerektiğini ne de sosyoloğun edebiyatın gelişimine katkısı olmayacağı anlamına gelir.[26] Başka bir tanımda Kızmaz, "edebiyatın toplumsal bir inşa ve işlevi olduğu gerçeğinden hareketle edebi metinleri sosyolojik kavramsallaştırma yoluyla çözümleyen bir alt

---

[*] tarifin tarif edilen hususa ait bütün nitelikleri toplaması, ondan farklı olan nitelikleri dışta bırakması, bulundurmaması demektir.

[24] Nurullah Çetin, "Bir Türk Edebiyatı Sosyolojisi Tasarımı", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s.199

[25] Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 1998, s. 433

[26] Medet Turan, **Türk Romanında 12 Mart**, Dönence Yayınları, İstanbul, 2009, s. 7

disiplin"[27] olarak tanımlar. Aydın ise, "siyasi rejim, kültür kurumu, sosyal tabaka ve dilbilim problemleri gibi edebi olayları çerçeveleyen sosyal yapı ve teknik durumları inceler"[28] tanımlamasını yapar. Ahmet Cuma ise çok daha kapsamlı bir tanımlama yapar:

> Edebiyat sosyolojisi; edebiyata dair olan, her yönüyle edebiyatın ekonomik ve toplumsal koşullarını, geniş anlamda edebiyatın meydana gelirken maruz kaldığı şartları ve etkileşimleri ele almaktadır. Yazarın yaşadığı dönemdeki konumunu, ekonomik durumunu, toplum içindeki statüsünü, ideolojik görüşünü, zamanın moda eğilimlere bağlılığını ve ayrılığını, eğitim durumunu inceler ve halka, diğer yazarlara, sonraki nesillere, ülke sınırı dışındaki karşılıklı etkileşimlerini inceler.[29]

Bu bağlamda bir edebi eser sosyolojik olarak incelemeye tabi tutulacaksa sadece kendi ülke sınırları içindeki dönem şartlarına bakmak yeterli olamayacak aynı zamanda dünyadaki genel konjonktürel yapının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. "Edebiyat sosyolojisi, doyurucu kurgusal metinlerle bunların ve sıradan okurların olağan yaşanmışlıkları arasındaki münasebeti yalnızca ortaya çıkarmaya değil, aynı zamanda açıklığa kavuşturmayı amaçlayan teorileri içinde barındırmaktadır."[30]

Edebi metinleri biçimsel olarak irdeleme geleneği, bir edebiyat teorisi şekline kavuşmadan çok önceleri başlamış ve edebi eserlerin sosyal bir gerçeklik olarak incelenmesi yoluna gidilmiştir. Edebiyata sosyolojik açıdan yaklaşan 19. yüzyılın önemli düşünürleri, bütün toplumsal kurumları iklim, coğrafya, ulusal özellikler, gelenekler ve siyasi yapıyla bağlantılı olarak açıklamaya çalışırlar. Bu

---

[27] Zahir Kızmaz, **Fatih-Harbiye Romanında Değişme ve Kimlik Anlayışı**, e-Journal of New World Sciences Academy, www.newwsa.com, Volume:5 Number:4, s.554

[28] Ertuğrul Aydın, **Edebiyat Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler**, http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/Cilt1/3.%20Ertu%C4%9Frul%20Ayd%C4%B1n.pdf

[29] Ahmet Cuma, **Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya, 2009,s.84

[30] Trevor Noble, "Sosyoloji ve Edebiyat", Çev: Nurettin Çalışkan, **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s.48

yaklaşımların temelinde Fransız düşünürler bulunmaktadır. Bu düşünürlerden ilki Luis de Bonald (1754-1840)'a göre edebiyat yaşanan çağa tutulan bir ayna'dır.[31] Edebiyat sosyolojisiyle ilgili çalışmalar bu isimle 2. Dünya savaşı sonrasına rastlasa da 19. Yüzyılda edebiyatın çeşitli türleriyle toplumsal hayat arasındaki ilişkiye dokunan yazarlara rastlarız. Madame de Stael, (1766-1817), H. Taine (1828-1891), Marx (1818-1883), Engels (1820-1895), Çerniçevski (1818-1889), Saltikov Sçedrin (1826-1889), Dobroliabov (1836-1861), Belinski (1848-1892), Pisare Plehanov (1856-1918), Lukacs (1885-1971), Lenin (1870-1924) Vladimir Zhdanov[32] bunlardan başlıcaları olarak sayılabilir. Fakat bunları edebiyat sosyolojisinin kurucuları değil de habercileri olmak kabul etmek gerekir. Çünkü hiçbiri edebiyat sosyolojisi konusunu sistemli olarak ele almamışlardır. Edebiyat sosyolojisinin ilk müjdecisi Madame de Stael'dir.[33] *"Toplumsal Kurumların İlişkileri İçinde Edebiyat"* adlı eseri sistemli bir inceleme çerçevesi içinde edebiyatla toplum kavramlarını birleştiren ilk girişimdir. Dinin, törelerin ve kanunların edebiyat üzerindeki etkisiyle, edebiyatın dine, törelere ve kanunlara yaptığı etkiyi inceler.[34] Bir halkın toplumsal edimlerinin değişik dalları arasında bağıntılar bulunması yeni bir düşünce değildir; yenilerden bu yana, yazına uygulanmıştır; Stael insan düşüncesi ve ürünlerinin sonsuz bir ilerleme içinde olduğu düşüncesini de kendinden öncekilerden alır.[35] Bununla birlikte Hippolyte Taine edebiyat sosyolojisinin ilk büyük yol göstericidir.[36] Özellikle *İngiliz Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde edebiyatla toplum arasındaki ilişkiyi inceler. Taine, herhangi bir edebiyat geleneğini bilimsel bir biçimde incelemek için üç ayrı kategori önerir: *ırk, çevre ve zaman*. Ona göre bu üç kategori bir ülke edebiyatını belirleyen temel unsurlardır.[37] Bu üç kategoriden tarihsel eleştiri geleneği

---

[31] Şan, A.e., s. 94
[32] Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:19-20, İstanbul, 1964-1966, s.2
[33] Cemil Meriç, "Edebiyat ve Sosyoloji", **Hisar Dergisi**, Sayı.83, İstanbul, 1970, s.8
[34] Robert Escarpit, **Edebiyat Sosyolojisi**, Çev: Hüseyin Portakal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.10
[35] J.C.Carloni-J.C.Filloux, **Eleştiri Kuramları**, Çev: Tahsin Yücel, Kuzey Yayınları, Ankara, 1984, s.11
[36] Meriç, A.e., s.8
[37] J.C.Carloni-J.C.Filloux, A.e., s. 35

için en anlaşılması güç sorunları oluşturacak olanı *çevre*'dir. Çünkü çevre; Taine'in sisteminde coğrafi ve toplumsal koşulları birlikte içerir. [38] Taine'le ilgili olarak neden bir sosyal bilimciden çok bir edebiyatçı olduğu sorusuna Mills'in yaklaşımı şöyledir:

> Ondokuzuncu yüzyıl sosyal bilim anlayışının, doğal bilimlerde bulunacağı sanılan yasalara benzer yasalar arama tutkusunun sonucudur. Sosyal bilimin yetersiz kaldığı yerlerde ve dönemlerde, eleştiri yazarları, romancılar, tiyatro yazarları ve şairler çıkıp kişisel sorunları, hatta kurumsal nitelikteki sorunları anlatıp açıklamaya çalışırlar; bu görevi bir başlarına onlar yüklenirler.[39]

Edebiyatın toplumla olan ilişkisini araştıran eserler arasında kabul ettiğimiz 19 yüzyıl doğmasının haricinde çalışmalar da mevcuttur. Örneğin "Giambattista Vico'nun 1725'te yayımlamış olduğu *Yeni Bilim* adlı kitabında toplumsal koşulların Tanrı tarafından değil insanlar tarafından yaratıldığını savunması ve toplumsal kurumların o toplumun maddi koşullarıyla açıklanabileceğini göstermeye çalışması çağının çok ilerisinde bir sosyoloji çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Vico'ya göre Homer'in *İlyada*'sı Truva Savaşı'ndaki ateşli, genç, dinamik, Kuzey Yunanistan toplumunu yansıtır."[40] "Sosyolojik yaklaşımda On dokuzuncu yüzyılın en etkili düşünürleri, bütün toplumsal kurumları iklim, coğrafya, ulusal özellikler, gelenekler ve siyasi yapıyla açıklamaya çalışan Herder ve Madame de Stael'dir. 1800 yılında yayınlanan *Toplumsal Kuramlarla İlişkisi Açısından Edebiyat*'ta Madame de Stael, dehanın en verimli esin kaynağı olan melankolinin Kuzey iklimlerinin bir özelliği olduğunu söyleyerek Kuzey Avrupa edebiyatını bu açıdan değerlendirir."[41]

> Bu edebiyatta duygular değil analitik bir zihin egemendir. Güney Avrupa edebiyatı ise, güneşli, parlak, cıvıl cıvıl iklimine koşut olarak özgür ve dizginlenmemiş

---

[38] Terry Eagleton**, Edebiyat Kuramı**, Çev: Esen Tarım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 16
[39] C.W.Mılls, **Toplumbilimsel Düşün**, Çev: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 36
[40] Eagleton, Edebiyat Kuramı, s.14
[41] A.e.. s.15

duyguların egemen olduğu coşkulu bir aşk edebiyatıdır. Böyle olunca, konusunu aşk öykülerinden alan romanın da bir Güney Avrupa ülkesinde, örneğin İtalya'da olması beklenirdi."[42]

Edebiyat toplum ilişkisi 19. yüzyılın sonlarına doğru Hermeneutiğin kurucusu olarak kabul edilen Wilhelm Diltey'in de ilgi alanına girmiştir. Diltey, sanat çalışmalarında ifade edilen içerikle ve bu içeriğin genel olarak insan tin'inin belli çağ ve kültürlerin kendini ortaya koymasındaki önemle ilgilenmiştir.[43]

Edebiyat toplum ilişkisine en çok vurgu yapan grubun başında Marxist gelenek gelmektedir. George Steiner'in belirttiği gibi "Marxist estetikte iki ana akım bulunmaktadır." Bunlardan birincisini yönelim edebiyatı olarak da adlandırılan Ordodoks Gelenekçi yapıdır. En önemli temsilcileri; Lenin, Plehanov, Jdanov, Lunaçarsky ve Troçki kabul edilir. İkincisi ise Para-Marxist gelenektir. Bu grubun içerisinde de Lukacs, Goldmann ve Frankfurt Okulunu yer alır.[44] Eleştirel teoriyi ilerleyen bölümlerde daha geniş ele alacağımız için şimdilik burada sadece isim zikrediyoruz.

Henry Peyre 1948'de çıkan *Edebi Kuşaklar* adlı eseriyle toplumun oluşturduğu edebi kuşaklar meselesinin gerçek sosyolojik anlamını belirtti, Guy Michaud, 1950'de İstanbul'da basılan *Bir Edebiyat Dilimine Giriş* kitabında bugün anladığımız manada bir edebiyat sosyolojisi fikrini ortaya attı.[45] Fakat edebiyat sosyolojisini bir kavram olarak kullanan ve bir yöntem ortaya koyan ilk yazar Robert Escarpit'tir. Escarpit 1958'de yayımladığı *Edebiyat Sosyolojisi* adlı eserinde, edebiyat sosyolojisi çalışmalarını dört aşamada toplamıştır. Bu dört aşama; *yazar, eser, okuyucu* ve *dağıtıcı*dır. Escarpit'in ele aldığı bu metodu yöntem bölümünde geniş olarak yer vereceğiz.

---

[42] A.e.. s.15
[43] Doğan Özlem, **Bilim Tarih ve Yorum**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1998, s. 73
[44] Şan, A.e., ss. 101-102
[45] Escarpit, A.e., s. 13

1.3. Edebiyat Sosyolojisinde Yaklaşım ve Yöntemler

Edebiyat sosyolojisi çalışma alanı olarak her ne kadar 18.yy'a dayansa da metodolojisinin oluşması, yaklaşımların ortaya çıkması çok daha sonraları bulmuştur. Bu yaklaşımlar zamanla oluşmuş ve her yaklaşım yeni görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Edebiyat sosyolojisinde temel olarak Swingwood iki yaklaşımdan söz eder. Birincisi; edebiyatın çağına ışık tuttuğu ileri sürülerek onun belgesel yönünü tercih eden yaklaşımdır.[46] Burada ifade edilen konu edebi eserlerin içinde yaşadığı çağa ve topluma göre şekillendiği ve geçmişi okumak için bir belgesel niteliği taşıdıklarıdır. Bu ilk edebiyat sosyolojisi niteliği kazanan çalışmalarda bile karşımıza çıkan bir durumdur. Örneğin Fransız filozof Louis de Bonald,(1754-1840) herhangi bir milletin edebiyatını dikkatlice okuyarak kişinin o milletin hangi yapıda olduğunu söyleyebileceğini vurgular. Edebi eserler sonraki okuyucular ve araştırıcılar için yazıldığı döneme ait ayna görevi görürler. Edebiyat sosyoloğunun başlıca görevi de yazarın hayali karakterlerinin yaşadıklarını, bunların yaşadığı ortamların neşet ettikleri tarihsel şartlar ile ilişkilendirmektir. Her ne kadar edebi eser bir yazarın zihin dünyasının kurgusu ise de yaşadığı çağdan bağımsız olarak meydana gelemez ya da o dönemi yansıtmaktan geri duramaz. Böyle bir durumda da sosyologlar o döneme ışık tutacak eserler arasında edebiyat eserlerini seçmektedirler. Yalnız edebiyatın kendine has dünyasının birebir toplumsal anlamlara dönüşümünü savunan dışsal yaklaşım zaman zaman sert eleştirilere maruz kalmıştır. Öyle ki bu yaklaşımın edebiyatı sadece sosyolojik açıdan yağma edilecek bir bilgi madeni gibi görme eğiliminde olduğu ileri sürülmüştür. Diğer bir eleştiri ise, edebiyatın kavrama ve değerlendirme için gerekli eleştirel donanıma sahip olmayan kişiler tarafından altüst edildiği görüşüdür.[47] Edebi eserler açıkça toplumsal kuralları, işçi sınıfı ve orta sınıfların cinselliğe bakış açılarını, ayrıca yazarın kendi eğilimi noktasında değerleri de yansıtır ve edebiyatın işlevi pür sosyolojik malzemeyi desteklemek ve izah etmek şeklinde görüldüğü varsayılabilir. Nitekim hem Balzac

[46] Swingwood, a.g.m, s.103
[47] Agm. s.104

Lost İllusions'da hem de George Gissing *New Grub Street*'de oldukça dikkatli şekilde 19. yüzyıl edebiyatının artan ticarileşmesinin resmini çizmişlerse de romancıların asıl gayeleri daha çok Krallık değerlerine bağlı kalmak olmuştur. Her iki romancının da asıl üzerinde durdukları konu, bir taraftan şair ve romancıların gerçek edebi bilinçlilikleriyle, pratik olan sanayileşmiş edebiyat pazarında tümüyle hesaplanabilir ve paragöz olma arasındaki, yani sanat için edebiyatla ticaret için edebiyat arasındaki kavgadır.[48]

Swingwood'un belirtiği diğer bir yaklaşım ise; bizatihi edebiyat çalışmalarına vurgudan üretim yanına, özellikle de yazarın toplumsal durumuna kaymaktadır. Bu alandaki otorite isim Fransız sosyolog Robert Escarpit'tir ve yalnızca bu alana yoğunlaşmış durumdadır. Himaye ve üretim maliyetleri edebiyat metinlerini tartışma odağı haline getiriyor. Bu nedenle yazarın patronuyla genellikle nahoş ve imalı seyreden ilişkisi Ortaçağ'ın Kraliyet himayesinden 18. yüzyıl aristokrasisinin himayesine kadar bazı detaylarla tasvir edilmiştir.[49]

Edebiyat sosyolojisi temelde sosyoloji biliminin kullandığı bütün yöntemleri kullanmaktadır. Bunun haricinde edebiyat sosyolojisinde sistemli bir şekilde yöntemleri ortaya koyan yazarların başında Escarpit gelir. Escarpit '*Edebiyat Sosyolojisi*' adlı eserinde, edebiyatta sosyolojik bir çalışma nasıl yapılır? sorusunun yöntemini ortaya koymuştur. Escarpit edebiyat tarihini ele aldığı giriş yazısında edebiyatın 16. yüzyılda Aristokratların elinde olduğunun ve Aristokrat kültürünün bir yansıması olduğunu vurgular. O'na göre 1800 yılının başlarında edebiyat kendi toplumsal boyutunun bilincine varmaya başlamıştır. Madame de Stael'in *Toplumsal Kurumların İlişkileri İçinde Edebiyat* adlı eseri edebiyatla toplum kavramlarının sistemli bir şekilde incelenmesi için ilk girişimdir.[50] Escarpit'in, edebiyat sosyolojisi araştırması nasıl yapılır sorusuna verdiği cevap dört ana aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; *Yazar, yapıt, okuyucu kitle* ve *dağıtım süreci*dir. Bu ana başlıklar altında ayrıntılı bir inceleme söz konusudur.

---

[48] Agm. s. 106
[49] Agm. s. 108
[50] Escarpit.A.e.. ss. 9-10

1.3.1. Yazar

Yazarın araştırılmasıyla ilgili olarak iki nokta ön plana çıkmaktadır; '*Zaman İçinde Yazar*', '*Toplum İçinde Yazar'*. Yazar incelenirken öncelikle hangi dönemde yaşadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşanılan tarihle ortaya çıkan eser arasında bir bağlantı olduğundan yazarın yaşadığı zaman dilimi önemli bir araştırma konusudur. Burada bizi ilgilendiren asıl konu yazarın toplum içindeki durumudur. Escarpit, yazarların doğum yerini, aile mesleklerini, kendi mesleğini, sosyal sınıfı gibi konuları araştırılması gerektiğini belirtmektedir. Zaman içinde yazar alanında ise yapılacak olan bir memlekette belirli tarihler arasında kitap yayınlamış bütün yazarların bir listesini düzenlemek, ikincisi de düzenlenmiş, örneğin güvenilir bir edebiyat tarihi kitabının fihristini almak olacaktır. Yazarın şeceresi önem arz etmektedir. Yazarın ortaya koyduğu eserlerdeki tavır ve psikoloji üzerinde, ailesinin geçmişinin büyük önemi vardır.[51] Sezai Coşkun, Escarpit'in *yazar, eser, dağıtıcı* ve *okuyucu*'dan oluşan dörtlü tasnifini kabul ederek bunları ayrı ayrı nasıl araştırılabileceği konusunda bir yöntem teklifinde bulunmuştur. Coşkun burada Escarpit'in bütün olarak görülen tasnifinin etini kemiğinden ayırmış daha teferruatlı hale getirmiştir diyebiliriz. Yazarın hayat evreleri de önem arz etmektedir;

- Doğduğu yerin (köy-kasaba-şehir) fiziki ve sosyal özellikleri nelerdir?
- Nasıl bir ailede doğmuştur?
- Doğduğu yıllarda toplumdaki sosyal ve siyasal durum nasıldır?
- İlk okuduğu kitaplar hangileridir?
- Hangi okullarda ve nerede okumuştur?
- Aile ve arkadaş çevresi nasıldır?
- Okuduğu kitapların özellikleri nelerdir?
- İnsanlarla münasebetleri nasıldır?
- Üye olduğu kuruluş veya kulüpler hangileridir ve özellikleri nelerdir?
- Mesleği nedir?

---

[51] Sezai Coşkun, "Edebiyat Sosyolojisi Araştırmaları İçin Bir Yöntem Denemesi", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s.252

- Ekonomik durumu nasıldır?[52] gibi sorulara cevap aranarak edebiyat sosyolojisi araştırmasının yazar kısmı tamamlamış olmaktadır.

1.3.2. Eser

Escarpit, eseri incelerken dört farklı aşamadan bahseder. Bunlar; *cinsler ve biçimler*, *konular*, *karakterler ve kişiler* ve *üsluplar sosyolojisi*dir. Hangi toplumsal biçim toplumun hangi döneminde belirmiştir? Tarihin belirli bir çağında rağbet gören konular nelerdir? Bir karakter ya da bir tip ulusal sınırları aşabilmiş midir? sorularına cevap arar. En son olarak bir eserin üslup ve dil özelliklerine bakarak o eserin hangi çağa ve topluma ait olduğunu söyleyebiliriz.[53] Çünkü yaşanılan çağlara göre diller farklılık arz edebilmekte, yeni kavramlar türetebilmekte ya da başka dillerle etkileşim haline geçebilmektedirler. Ya da benzer şekilde her dönemin geçerli paradigması gereği kullanılan dil de farklılık arz edebilmektedir. Tüm bu göstergeler araştırmacılara eserin hangi dönemde yazıldığının tespitini yapmalarında yardımcı olmaktadır. Escarpit'in incelemesine ek olarak Coşkun, araştırmanın eser kısmında daha farklı önerilerde bulunmaktadır;

- Kitabın fiziki özelliklerinin incelenmesi. (Kitabın kapağı, sayfa sayısı, puntosu, kağıt kalitesi gibi.)
- Yazarın ele alınan eserle/eserlerle olan irtibatının belirlenmesi.
- Eserin hitap ettiği toplumsal kitlenin tespiti. (Çocuk kitabı-Gençlik kitabı gibi)
- Eserdeki sosyal meselelerin tespit edilmesi. Bu hususta sosyolojik okuma yöntemleri takip edilebilir.
- Eserdeki sosyal meseleler 'edebi harita' ve 'nesnel harita/sosyolojik harita düzlemine oturtularak gerçek hayattaki yansımalarıyla mukayese edilmelidir.
- Sosyal olaylar karşısındaki yazarın tavrı tespit edilmelidir.

---

[52] Coşkun, Agm, s. 252-253
[53] Escarpit, A.e., ss.19-31

- Eserde söz konusu edilen sosyal konuların ve fikirlerin kamusal hayattaki yansımaları ve yol açtığı tartışmaların tespiti yapılmalıdır.

Tüm bu aşamalar eserin sosyolojik çözümlemesinin yapılması için ulaşılması gereken verilerdir.

1.3.3. Okuyucu

Yazarın ön planda olduğu Romantizm ve 19. yüzyıl sadece metne dönük yeni eleştirinin ardından son yıllarda ilginin belirgin bir şekilde okura yönelmesi, edebiyat sosyolojisi çalışmalarına okurun da dâhil edilmesine sebep olmuştur. Okurun var olmadığı durumda bir edebi metin de var olamaz, ama yine de ilginçtir, metin, yazar ve okur arasında her zaman en az ayrıcalıklı olan okurdur. Edebiyat yapıtları raflarda var olmazlar: edebiyat yapıtları ancak okuma pratiğinde somutlaşan anlamlandırma süreçleridir. Edebiyatın var olabilmesi için okur da yazar kadar gereklidir."[54]

Edebiyat sosyolojisi çalışmalarında önemli bir etken de okuyucu kitledir. Çünkü özellikle ekonomik bir hal alan ve tüketici endeksli devamlılığını sürdüren edebiyat olayı okuyucu temelli devam etmektedir ve araştırmaya değer bir öneme sahiptir. Estetiğin tarihinin esası zevk ve yarar arasındaki diyalektiğe dayanmaktadır. Zevk ve yarar ölçütünün ne olduğu hep tartışılagelmiştir.[55] Okuyucu edebiyat olayının tüketim kademesini oluşturmaktadır. Bu sebepten dolayı okuyucu edebiyat sosyolojisi araştırmaları için son derece önem arz etmektedir. Okuyucu edebi eserin hem devamının teminatı hem de varlık sebebidir. İlahi metinler bile bir okuyucu kitleye indirilmişlerdir.

Escarpit'in metodolojisinden okuyucuyla alakalı olarak dört unsuru ortaya koyabiliriz; Okuyucu/okuyucu zümreleri, okuyucu yapıta niçin bağlanır ya da bağlanmaz, eserin başarısının nedenleri ve eleştirici sorunlardır. Okuyucu zümreleri

---

[54] Eagleton, **Edebiyat Kuramı**, s.99
[55] Wellek, Rene-Varren Austin, **Edebiyat Teorisi**, (Çev:Ömer Faruk Huyugüzel), Akademi Kitabevi, İzmir, 1993, s.15

hangi aralıklarla azalıp çoğalmaktadır? Roman edebi türüne en çok hangi okuyucu zümreleri ilgi göstermektedir? Bir yapıta bağlanan okuyucunun yaş ve cinsiyet durumu bunu ne kakar oranda etkilemektedir? Hangi ölçütlere göre edebi yapıtın başarı durumunu öğrenebiliriz ve bunda okuyucu zümreleri kıstas alınabilir mi? Eleştirmenler okuyucuları edebi esere yönlendirme de ne kadar etkilidir? vb. Sorulara yanıt aramaktadır. [56] Coşkun da Escarpit'e ek olarak edebiyat sosyolojisi açısından okuyucu konusunu, 'okuyucu bir kitabı niçin tercih eder ve okur?' sorusunda aramaktadır. Okuyucuyu merkeze alan bu araştırmada anket yöntemi kullanılır ve özellikle şu soruların cevabı istenir;

- Okuyucu, kitaba nasıl ulaşmıştır?
- Kitabı niçin almıştır?
- Okuyucunun kitap okuma zamanı nedir?
- Okuma öncesi ve sonrasındaki fikirleri arasında –varsa- fark nedir? Bu farkın okuyucu açısından sebebi nedir?

Bu noktalar, birey olarak okuyucu profilinin tespitidir. Ortaya konulacak profil, eserin, toplum üyesi olarak fert üzerindeki etkisini belirler. İlk olarak okuyucu üzerine bu tespitler yapıldıktan sonra ikinci bir aşama olarak edebi eserin okur kitleleriyle olan münasebeti ortaya konulmalıdır. Bunun için:

- Okur kitlesinin yaş düzeyi tespit edilmelidir.
- Okur kitlesinin/kitlelerinin mesleki, iktisadi vb. konumları nasıldır? bu konudaki genel profil nasıl çıkmaktadır?
- Bir kitle olarak okurların, edebiyat olaylarının diğer öğelerini algılama biçemleri tespit edilmelidir. Bunun için okuyuculara, eserleri ve diğer öğeleri pratiğe dönük, nasıl kullandıkları sorulmalı ve tespit edilmelidir.[57]

[56] Escarpit, A.e., ss.99-114
[57] Coşkun, Agm, ss.257-258

1.3.4. Yayın ve Dağıtım

Edebi eserlerin basım ve dağıtımı aşaması eserin toplumda algılanma biçimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. İdeolojik olarak yayınevlerin yayınladığı eserler tercih meselesi haline geldiği için yayınevi, eserin ne kadar satılacağı ve hangi kitle tarafından okunacağı üzerinde söz sahibi durumundadır. Yayın evinin önemiyle ilgili olarak Cemil Meriç ve Tanpınar örneklerini verebiliriz. Cemil Meriç'in kitapları, Pınar Yayınları ve Ötüken Neşriyat tarafından yayınlandığında, toplumda kendini, bu yayınevlerinin düşüncelerine muhalif olarak konumlandırılmış kesimler tarafından okunmadığı görülmüştür. Ancak İletişim Yayınları kitapları basmaya başlayınca daha önce muhaliflik eden kesim tarafından da okunmaya başlanmıştır.. Tanpınar örneğinde de benzer durum söz konusu olmuştur. Dergâh Yayınları tarafından basıldığında az sayıda okuyucu tarafından okunan Tanpınar, Yapı Kredi Yayınlarının basmasıyla adeta popüler bir hale gelmiştir.[58] Bütün bu örnekler eserin basım ve dağıtım aşamasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bir yayınevinin en çok hangi tür kitapları bastığı, kitapların kapak tasarım vb. konularda etkili olan unsurların neler olduğu, ayın en çok okunan kitabı gibi sloganlarının, afişlerin, reklamların ne derece etkili olduğunu araştırır. Edebiyat sosyolojisi bunları araştırırken birtakım yöntemler kullanmak zorundadır. Bu yöntemlerden birincisi; anket, soruşturma, sözlü yazılı tanıklıktır. İkincisi; tarih üçüncüsü ise istatistiktir. Bunlar arasında ilk başvuracağımız yöntem kuşkusuz istatistik olacaktır. Escarpit'in bu tespitlerine ilave olarak Coşkun, yayın ve dağıtımla ilgili olarak daha kapsamlı bir yöntem sunmuştur. Şöyle ki; Edebiyat sosyolojisi açısından yayınevi araştırılırken aşağıdaki aşamaların takip edilmesi gerekmektedir. Yayınevinin kurumsal portresinin çıkartılması ve yayınevi ile yazarın ilişkisinin tespit edilmesi gerekmektedir. Buradaki ilişki ekonomik içeriklidir. Basım ve pazarlama arasında köprü olarak, dağıtım işine de eğilmek gerekmektedir. Burada kitabın dağıtımını yapan kurum tespit edilmeli, ardından dağıtıldığı bölgeler ve dağıtım oranları bu dağıtım şirketiyle belirlenmelidir.

---

[58] Agm, s. 256

Kitabın topluma sunulması adına en önemli nokta şüphesiz ki pazarlamadır. Bu noktada şu kriterlerden hareket edilebilir.

- Kitapla ilgili yapılan reklamlar
- Reklamların verdiği mesaj
- Reklamların yayınlandığı yerler
- Reklamların yayınlanma zamanı ve yayınlanma sıklığı
- Reklamların kamuoyunda algılanma sıklığı
- Kitabın satışa sunulduğu yerler. Sadece kitabevleri mi yoksa gazete satış büfeleri gibi yerlerde de satışa sunulmuş mu?
- Kitabın kaç baskı yaptığı ve bu baskılardaki kitap sayısı belirlenmelidir.[59]

Özellikle günümüzde basın yayım işi tamamen ekonomik bir hal almış ve tüketicinin isteklerine göre ürünler ortaya çıkar hale gelmiştir. Tanpınar ve Meriç örneklerindeki durum günümüzde de devam etmektedir. Yazarların eserleri basıldıkları yayınevine göre rağbet görmekte ya da görmemektedir.

Yöntem konusunda Escarpit'i temele almamızın nedeni, edebiyat sosyolojisi adı altında ayrıntılı bir şekilde metodu ortaya koyan ilk teorisyen olmasıdır. Edebiyat sosyolojisinde kullanılan yöntemler ya da araştırılması gereken temel konuları yukarıda açıklamaya çalıştık. Bu yöntemlerin haricinde sosyolojinin kullandığı yöntemler bu araştırılmalarda kullanılmaktadır.

1.4. Edebiyat ve İdeoloji

İdeolojiler de modern dönemin insan hayatına soktuğu yol göstericileri ve düşünce biçimleridir ve edebiyat da yoğun bir biçimde işlenmişlerdir. *"Sanat eserinin ideolojiden yoksun olması demek, bir anlamda hayatın da ideolojiden ve anlamdan yoksun olması demektir. Bu tersine bir ifadeyle de hayatın da estetikten yoksun olması anlamına gelmektedir. Çünkü sanat eseri, hayatın bir ifadesi olarak, estetik kadar fikrin de dile getirilmesi, ya da fikrin estetik bir biçimde dille*

[59] Agm, ss. 256-257

ifadesidir."[60] Edebiyat tarih boyunca toplum oluşumunun ve toplumsallığın bir alanı olmuştur. Bu anlamıyla ne siyasal güçten ne dinden ne de ekonomiden bağımsızdır. İdeolojiyi en genel anlamda 'belli bir düşünceyi dayatan bakış açısı olarak' değerlendirirsek her edebiyat ürünü belli bir ideolojinin mahsulü değildir ama zaman zaman siyasetin ve ideolojinin emrine amade hale gelmiştir. Cemil Meriç ideolojileri 'uçurumları aydınlatan hırsız fenerleri ve siyaset dünyasının haritaları'[61] olarak tanımlamaktadır ve belli bir ölçüde gerekli olduğunu düşünür. İdeolojiler insanların ve toplulukların eline tutuşturulmuş yol haritalarıdır. "İdeoloji, bir inançlar, normlar, değerler bütünüdür ve aynı zamanda olması gerekeni, 'ideal' sosyo-politik düzen modeli içerir".[62] Bütün ideolojiler de dönem dönem edebiyat gibi güçlü bir silahı kullanmışlardır. Sanat bir üretimdir ve edebiyat ta sanatın en güçlü kollarından birini teşkil eder, çünkü sanatçının da yaptığı iş yoktan bir şeyi var etmek değil, bir takım hazır malzemeyi alarak bunları işlemek ve bir ürün meydana getirmektir. Sanatçının malzemesi içinde mitoslar, daha önce yazılmış eserler, değerler, formlar ve özellikle ideoloji vardır.[63] Çünkü sanat ürünü bir fikrin yansımasıdır.

İdeolojiler bir dönem dinin yerini almış insan düşüncesinin ürünleridir. Bu anlamda aydınlanmayla başlayan rasyonalist fikirler çeşitli ideolojiler üretmişler ve din ikinci planda kalmıştır. İdeolojiler kendilerini çeşitli araçlarla toplumların hizmetine sunmuşlardır. Bundan hareketle, Richards'a göre toplum bunalımdadır, çünkü tarihsel değişim ve özellikle bilimsel keşifler insanların yaşamlarını sağlayan geleneksel mitolojileri aşmış ve dengesizleşmişlerdir. Dolayısıyla insan ruhunun hassas dengesi tehlikeli bir biçimde sarsılmıştır ve din artık bu yarayı onaramayacağı için de bu görevi şiir üstlenmelidir.[64] Richards, burada toplumların boşluğa düştüğü bir dönemde edebiyatın bu boşluğu dolduracak bir araç olarak kullanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

---

[60] Ümit Aktaş, **Edebiyat, İdeoloji ve Poetika**, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012, s.61
[61] Cemil Meriç, **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.95
[62] H. Birsen Örs, **Modern Siyasal İdeolojiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 10
[63] Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, s. 61
[64] Eagleton, **A.e.**, s.69

Althusser'e göre gerçek edebiyat ideolojiyi ham madde olarak kullanan, onu kendine özgü yollardan işleyip dönüştürerek yeni bir ürün veren bir pratiktir. Edebiyatı yansıtıcı bir ayna olarak görmek yanlıştır; edebiyat bir üretimdir ve ürettiği şey de dönüştürülmüş, görünürlük kazanmış ve dolayısıyla kendini ele vermiş ideolojidir. Macherey'de edebiyatı açıklarken üretim düşüncesinde Althusser'le paralel düşünmektedir. O'na göre yazarın romanında sergilediği insanlar ve bu insanlar arasındaki ilişkiler, gerçek yaşamdaki bir ideolojiyi yansıtır, ama ideoloji eserlere yansırken bir açıklık kazanır. Metnin dışındaki dünyada yaşanan ideoloji kendi içinde uyumlu ve tutarlı olmak zorundadır, ama bu tutarlılık gerçekliği çarpıtmak pahasına elde edilmiş bir tutarlılıktır ve onun için yanılsamadır. Macherey, Jules Verne'nin *Esrarengiz Ada* eserini 'uzak ülkeleri kolonize eden Fransız burjuvazisinin ideolojisini yansıtıyor' diyerek eleştirir. Romanda anlatılmak istenen çeşitli engelleri aşarak dünyanın bir ucuna giden ve çalışıp didinerek, bilim ve tekniği kullanarak doğaya egemen olan, uygarlık götüren insanoğlunun zaferidir. Buradaki burjuva ideolojisi; yabancı uzak ülkeleri kolonize etme eylemini böyle bir insanlık görevi olarak gösterilmesidir. Bir anlamda burada yaşayan yerlileri yok saymak gerekiyordur.[65] Verne farkında olsun ya da olmasın dönemini yansıtma namına burjuvanın ideolojisini yansıtmaktadır.

Moran'da Maxist bir bakış açısıyla sanatı ve edebiyatı ele alır ve Althusser' e paralel bir görüş bildirir; 'sanat da üst yapının bir parçası olduğuna göre, o da döneminin ideolojisini yansıtacak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecektir' der. O halde toplumun alt yapısı üst yapısını ve dolayısı ile ideolojisini belirleyecek ve sanat eseri de bu ideolojiyi yansıtan bir yapıt olacaktır. Bu anlamda, edebiyat eseri sınıf çıkarlarını dile getiren bir ideolojidir"[66] çıkarımında bulunur.

Edebiyatın, ideolojinin aracı olarak kullanıldığı dönemlerin başında 18. yy İngiltere'si gelmektedir. "18. yüzyıl İngiltere'sinde edebiyat kavramı bugün bazen

---

[65] Moran, **a.A.e.**, ss. 60-63
[66] A.e.. s.39

yapıldığı gibi 'yaratıcı' veya hayal ürünü yazıyla sınırlandırılmaktadır. Edebiyat kavramı toplumda değerli bulunan tüm yazılar için, felsefe, tarih, deneme, mektup ve şiir için kullanılmaktadır. Metni edebi kılan kurmaca olup olmadığı edebi yazı standartlarına uyup uymadığıdır. Başka bir ifadeyle edebiyat tamamen ideolojiktir: belirli bir sınıfın değerlerini ve zevklerini ifade eden yazı edebiyat olarak nitelendirilir, buna karşın bir sokak baladı, popüler bir aşk romanı hatta belki de tiyatro edebiyat kavramı dışında bırakılmaktadır."[67] Dolayısıyla edebiyat dönemin ideolojisine uygun olarak şekillenmiş ve toplumu şekillendirmeye çalışmıştır. Bundan sonraki dönemlerde yine İngiltere'de, Viktorya döneminde Edebiyat Öğretmenleri El Kitabında edebiyattan 'sınıflar arasında sempati ve dostluk duygusu yaratmaya yarayacaktır' şeklinde söz edilir. Bir Viktorya dönemi yazarına göre de edebiyat; 'insanın günlük iş güç yaşamındaki sis ve dumanın gürültülü karmaşa ve kargaşanın üstünde herkesin buluşup konuşabilecekleri dingin ve aydınlık bir hakikat bölgesi oluşturur', düşüncesiyle dönemin genel düşünce yapısı yansıtılmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde edebiyatın yaygın olarak kullanılmasının en büyük nedenini Eagleton, aydınlanma, hümanizm ve rasyonalizmin etkisini artırarak dinin etkisinin azalması[68] olarak görür. Eagleton'un bu düşüncesine destekler mahiyette görüş bildiren Oxford Üniversitesi İngiliz edebiyatı profesörü George Gordon üniversitenin açılış konuşmasında;

> İngiltere hastadır İngiliz edebiyatı onu kurtarmalıdır. Anladığım kadarıyla kiliseler başarısız kalmakta, toplumsal çözümler de etkili olmamaktadır. Bu durumda İngiliz edebiyatının üçlü bir işlevi vardır: Kanımca bizi eğlendirici ve eğitici işlevini gene korur ancak ayrıca ve hepsinden önemlisi ruhlarımızı kurtarmalı ve Devlet'i iyileştirmelidir'[69]der.

Edebiyatın akademik olarak kurumsallaşması İngiltere'deki emperyalizmin gelişme dönemine rastlar. Bu dönemde İngiliz edebiyatçıları için edebiyat değil

---

[67] Eagleton, A.e. s.41
[68] A.e., s.49
[69] A.e., s.48

İngiliz olması ön plana çıkarılmış bir anlamda ulusal çıkarlar dikkate alınmıştır.[70] İngiltere'de Sanayi Devrimini ülkenin gelişimini sağlayan en önemli nedenlerden biridir. Bunun yanısıra imparatorluğun onlarca yıldır süregelen sömürgeci siyaseti 'üzerinde güneş batmayan ülke' meydana getirirken zenginliğin de ada topraklarına akması sağlanmıştır. Ancak bilimde, sanatta ve ticarette bunca gelişmeye rağmen 19. yüzyılda yoksulluk ve sefalet önceki yüzyıla kıyasla dört kat artmış, gelir dağılımındaki eşitsizlik yükselmiş, işçiler ve tüm emekçi kesim kendileri için kapitalist sistemin dışında çözümler aramaya başlamışlardır. Charles Dickens, romanlarında o yılların Londra'sını çok çarpıcı bir şekilde tasvir etmiştir.[71]

Edebiyat ideolojik bir araç olarak Batının kullandığı enstrümanlar arasında yer almıştır. Batının doğuya üstünlüğünü kabul ettirme çabası ve Doğuyu istediği gibi görme noktasında edebiyat çok iyi işler başarmıştır. Oryantalist resim ve edebiyat, özellikle de 19. yüzyılda Avrupa politikasının ana problemlerinden biri olan Doğu meselesi, Müslüman Doğu'ya ait her türlü olayı teşvik etmiştir. Victor Hugo, 1825'te yazmış olduğu Les Orientales (Doğulular) adlı eserinde Doğuyu; renk, debdebe ve barbarca bir vahşet cümbüşü, haremler, saraylar, kesilen kelleler, çuval içinde denize atılan kadınlar, filikalar, hilalli sancaklarla süslü kadırgalar, lacivert kubbelerin yuvarlaklığı, beyaz minareler, odalıklar, harem ağaları, vezirler vs. şeklinde tasvir etmektedir. Bu tasvir Batılı insanların kafasına öylesine yerleşir ki, Doğuya her gittiklerinde bu imajı ararlar ve bu imaja uymayan ne varsa görmezden gelirler.[72]

Edebiyatın 'yaşantısal' doğasının ideolojik olarak uygun olmasında; en etkin biçimde kök saldığı ideolojinin anayurdu olmanın yanında, aynı zamanda edebi biçim içinde bir çeşit kişisel doyumdur. Bu durum okuyucunun bilgisini ve görgüsünü artırması anlamına da gelmektedir. Eğer uzak doğuya gidecek paranız ve de zamanınız yoksa o zaman Uzak Doğu'yu Kipling ve Conrad okuyarak ikinci elden

---

[70] A.e., s.52
[71] Örs, A.e, s. 77
[72] YücelBulut, , **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2002, s.110

yaşayabilirsiniz. Hatta bazı edebiyat kuramlarına göre bu Bangkok'ta başıboş dolaşmaktan daha da gerçekçidir.[73]

Lenin edebiyatı bir propaganda aracı olarak kullanmaya çalışır ve 'edebiyat parti edebiyatı olmalıdır'. Kahrolsun partizan olmayan yazarlar! Kahrolsun edebiyatın üstün adamı! Edebiyat proletaryanın genel davranışının bir parçası olmalıdır' demiştir. Bu sözlere paralel olarak Jdanov, 1934'teki kongrede; 'Sovyet edebiyatımız taraf tutmakla suçlanmaktan korkmaz. Evet, Sovyet edebiyatı taraf tutar, zira bir sınıf kavgası çağında sınıf edebiyat olmayan, yan tutmayan, tarafsızlık iddiasını sürdüren bir edebiyat olmaz ve olamaz'[74] diyerek Lenin'in sözlerine destek çıkmış ve edebiyatı ideolojinin bir parçası olarak kullanmanın gerekliliğini savunmuştur.

Stalinizm, edebiyatı bir politik araç haline getirmiş, sanatçılara da sosyalist olduğu öne sürülen o politika için çalışmayı buyurmuştur. Sosyalizme bir türlü bağlanamayan veya sanatla politika arasında doğrusal ilişki kuramayan sanatçılar "ajan, provakatör ve hain" olarak damgalandılar. Yine aynı yıllarda ABD'de McCarthycilik de Stalinizm'le yarışıyor ve Birleşik Devletler'deki sosyalist sanatçıları kovuşturuyor, onları ajanlık ve hainlikle suçluyordu.[75] Yine aynı şekilde Nazi edebiyatı rejim tarafından sipariş verildiğine göre, bir rejimin yansıması,[76] olarak karşımıza çıkmaktadır.

Edebiyatın, ideolojinin bir parçası olarak kullanılması hemen hemen tüm toplumlarda karşımıza çıkan bir durumdur. Osmanlı'nın son dönemlerinde kurtuluş reçeteleri olan akımlarda -Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük- edebi ürünler kullanılmış güçlü yazarlar, şairler düşünceleri uğrunda çok ciddi eserler vermişlerdir. Hatta iktidara muhalif olan sanatçılar sürgüne bile gönderilmişlerdir. Namık Kemal, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Mithat bunlardan bazılarıdır.

---

[73] Eagleton, **A.e.** s.51
[74] Moran, **A.e.** s. 66
[75] GürselKorat, , "Romanda Tarih", **Kitap-lık Dergisi**, Sayı:129, YKY Yayınları, İstanbul, 2009, s.24
[76] Mıchaud, A.e., s.59

Cumhuriyet Döneminde ise bir ulus devlet inşası söz konusu olduğu için bu dönemdeki eserlerin birçoğu millet olma bilincine dayanmaktadır. Özellikle İ*stiklal Marşı*'nda Mehmet Akif millet olmanın üstünlüğünü ortaya koymuş ve milli duygularla insanların coşkunluğunu dile getirmiştir. Bunun yanısıra Atatürk kendi kaleme aldığı 'Gençliğe Hitabe'de millet olma şuurunu gelecek nesillere aktarmak adına edebiyat kullanılmıştır. Devletin edebiyatı kullanma ve onu resmi ideolojiyle birleştirme çabası o dönem ki Türk Edebiyatının oluşmasını sağlamıştır. Milli Devlet anlayışı, milli kimlik inşasında edebiyatı daima araçsallaştırmıştır. Cumhuriyet sonrası edebiyatın çerçevesi katı sınırlarla belirlenmiştir. Roman kahramanları bu ideolojik çerçeve içerinde oluşturulmuş, olay kurgusu bile buna göre işlenmiştir. Cumhuriyet, ortaya konulacak eserlerin hangi şartlar altında sınırlandırılacağını tarif etmiştir. "Bunlar eski rejimi mahkûm etmeli, milliyetçiliği ve modernliği yüceltmeli, vatanseverliği savunmalı, toplumun iyiliği için kişinin kendisini feda etmesi idealini ifade etmelidir."[77] Behçet Kemal Çağlar, Nafiz Çamlıbel, Kemalettin Kamu gibi isimler milli devlet ve milli kimlik inşasında edebi eserler vererek devlete katkı sağlayanlar arasındadırlar. Bunların dışında edebiyat dünyasında her ideolojinin ciddi savunucuları olmuştur. Marxist ideolojide; Nazım Hikmet, Rıfat Ilgaz, Hasan İzzettin Dinamo gibi isimler şiir alanında, Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi yazarlar da roman alanında toplumcu gerçekçi bir tavır sergilemişlerdir. Devletin resmi ideolojisinin dışında ideolojik olarak edebiyatçıların kendi benimsemiş oldukları görüşleri edebi ürün olarak sunma istekleri, onları bazen sürgüne bazen de vatandaşlıktan çıkarılmaya kadar götürmüştür. Birçok edebiyatçı ideolojileri uğruna hapishaneye girmişlerdir. Hatta ideolojiler uğruna yapılan kavgalarda en çok kullanılan araç edebiyat olmuştur. İdeolojilerin savunucuları arasında en ateşlilerinin edebiyatçılardan çıkmasının sebebi de sanat dalları arasında edebiyatı diğerlerinden ayıran en önemli özelliğin söz'ü kullanıyor olmasıdır. Çünkü söz ifadelerin en güçlüsü ve en etkili olanıdır. İdeolojilerin de geniş katılımlara ihtiyacı olduğu için en etkili silahı kullanması gerekmektedir.

---

[77] Kemal H. Karpat, **Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Çev: O. Güneş Ayas Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.130

1.5. Modernizm ve Roman

Modernizm, günümüz toplumlarının şekillenmesindeki en etkili kırılma noktasıdır diyebiliriz. Ortaya çıkışları açısından modernizm, roman ve sosyoloji arasında çok ciddi bir bağ bulunmaktadır. Cemil Meriç, romanın ortaya çıktığı dönem, modernizm ve sosyolojiyle arasındaki bağı şu şekilde tespit etmiştir;

> Çağdaş roman neden on dokuzuncu asırda boy atmış? Çünkü toplumlar da, ancak rahatsız oldukları zaman yaşadıklarının şuuruna varırlar. Fert, yaşanmaz ve ezici bulduğu bir toplumdan koparak hayale sığınır. Devrimci doktrinler çıkar sahneye, toplumu yeni baştan kurmaya çalışırlar. Sosyoloji, toplumun işleyiş kanunlarını keşfetmek ister. Roman yaygınlaşır, çünkü insanlar kendi üzerlerine eğilmek, kendilerini seyretmek ihtiyacını duyarlar. Başka bir deyişle dost bir aynada, çilelerini, korku ve özlemlerini görmek isterler. Romantizmin kanat açışı, sosyolojinin gelişmesi, devrimci doktrinlerin ilgi görmesiyle romanın yayılışı arasında sayısız ve çeşitli bağlar vardır. Hepsinin de ispat ettiği hakikat şu: Kişi, üyesi olduğu toplumdan ayrılmıştır; onu başka bir varlık olarak görmeye başlamış, ona göre bir tavır takınmanın mümkün olduğuna inanmıştır.[78]

"Modernizm, felsefede hümanizm, ekonomide liberalizm ve edebiyatta yeni romantizmi içine alan çok kapsamlı bir kavramdır. Modernizm, hem çağdaş bir düşüncedir hem de Rönesans'tan günümüze kadar batılı aydının ulaşmak istediği bir idealdir."[79] Modernizm birçok açıdan dünyadaki paradigmal değişimin sebebi durumundadır. Modernizm bir anlamda değişen toplumun bunalımını sosyoloji bilimiyle ortaya koyduğu gibi aynı bunalımı bir edebi tür olan romanla hikâyeleştirmiştir. Modernizm, sosyoloji ve roman arasında çok ciddi bir ilişki bulunmaktadır. Modern toplumun oluşmaya başladığı dönemlerine rastlayan ilk roman örnekleri o zamana kadar var olmayan bir edebi tür olarak karşımıza çıkmaktadır. "Edebi bir tür hikâye çeşidi olan roman, 18. yüzyılın başında felsefede neorealizmle birlikte doğmuştur."[80] Her ne kadar bazı edebiyat eleştirmenleri efsaneleri ve geçmişte yazılmış bazı nazımları roman olarak ele almaya çalışmışlarsa

---

[78] Cemil Meriç, **Kırık Ambar**, ss.142-143
[79] Sevim Kantarcıoğlu, **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, Akçağ Yay. , 2004, Ankara, s. 11
[80] A.e.. s. 12

da romanın yapısı ve teknik unsurları gereği modern dönem ürünü olarak tanımlanmaktadır. Roman büyük sancıların yansımasıdır aynı zamanda sancıları yansıtandır da. Modern dünyanın oluşumu insanlığın ciddi bir bedel ödemesini de gerektirmektedir, dolayısıyla sancılarını beraberinde getirmiştir. Roman bir anlamda bu sancıların bir ürünüdür. Estetik ürünün ya da sanat ürününün modern kavramının oluşturulması, modern sınıflı toplumların egemen ideolojik biçimlerinin oluşturulmasından ayrılamaz ve aslında, bu toplumsal düzene uyumlu haldeki insan öznelliğinin bütünüyle yeni biçiminden ayrılamaz.[81] Roman bu anlamda egemen burjuva sınıfının ideolojisini yansıttığı için araçsallaştırılmıştır. Romanın destana, masala, şiire, tiyatroya; tarihe, felsefeye, psikolojiye, sosyolojiye hatta matematiğe borçlu olduğu doğrudur. Fakat roman, bu kaynaklardan gelen gıdayı kendine mal etmeyi başarabilmiş hayli yetenekli bir türdür. Güçlü ve etkili bir anlatım biçimi olarak; kendine özgü atmosferi, zaman ve mekân zenginliği, kendi terbiyesiyle büyütüp geliştirdiği nüfusu ve kendine özgü diliyle roman ayrı bir dünyadır.[82] Murat Belge, romanı sınıflar açısından değerlendirmektedir. Ona göre roman; dünya edebiyatına burjuva sınıfının getirdiği bir türdür. Bütün sanatların bir anlamda sınıflar üstü oldukları söylenebilir; yine de, sanatsal türleri meydana getiren toplumsal oluşumlar, o türlere damgalarını vururlar."[83] Modernizm, en genel anlamda sanayi inkılâbının devamının bir neticesi olarak karşımıza çıkmakta ve gelenekselliğe bir tepki olarak doğmaktadır. Sanayileşme toplumsal yapıda ciddi değişimlere yol açmakta yeni toplumsal problemler ortaya çıkmakta ve meydana gelen yeni toplumun sorunları için yeni bir edebi türü ortaya çıkarmaktadır. Sanayileşmenin en büyük kazanımlarından bir tanesi seri üretime geçme ve makineleşmenin yaygınlaşmasıdır. Bu bağlamda matbaanın yaygınlaşması ve yazarların eserlerini çok kısa zamanda çoğaltmaları ve dağıtmaları modernizm, roman ilişkisini ortaya koymaktadır. Sosyoloji modernizmin bilimi olarak

---

[81] Terry Eagleton, **Estetiğin İdeolojisi**, Çev: Bülent Gözkan, Doruk Yayınları, İstanbul, 2003, s.9
[82] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s.7
[83] Murat Belge, **Edebiyat Üzerine Yazılar**, YKY Yayınları, İstanbul, 1994, s. 15

bilinmesinin yanında roman da modern dönemin edebi türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.6. Eleştirel Teori ve Edebiyat

Edebiyat eleştirisini bilimsel bir temele oturtmak amaç ve çabasında en iddialı on dokuzuncu yüzyıl sosyoloğu Hippolyte Taine olmuştur. Taine'nin amacı sosyolojiyi ve toplumsal bir kurum saydığı edebiyatı soyutlamalardan kurtarmaktır. Taine'e göre edebiyat toplumun maddi temelleriyle bağıntılıdır ve bu temellerin de belki en kalıcı belgelerini oluşturur. Edebiyatın bu belgeselliği onun değerini küçültücü bir şey değildir, aksine artırır; çünkü en büyük yazarlar çağlarının nabzını en iyi tutmuş yazarlardır. [84]

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx ve Sigmund Freud'un düşüncelerinin etkisi temelinde; sosyal ve beşeri bilimler bilgisiyle toplum ile kültür inceleme ve eleştirisine dayanan sosyal teoriye eleştirel teori denilmektedir. Eleştirel teori, epistemolojik olarak; nesnelleştirici değil, düşünsel olduğu için doğabilimsel teorilerden farklıdır.[85] Sosyolojik olarak edebiyata en büyük katkıyı yapan bu alanda en çok kafa yoran grubun başında Marx'ın başını çektiği eleştirel teori temsilcileri gelmektedir.

Marxizm tüm alanlarda olduğu gibi edebiyatı da doktriner olarak çözümlemektedirler. Marxistler, sanat eserlerini belirli hayat şartlarını az ya da çok gerçekçi bir tutumla yansıtmaları açısından inceleyip çözümlerler. Marx doğrudan edebiyatla ilgilenmişse de edebiyata ve sanata dair kendi teorileri içerisinde bir kuram oluşturma çabasını gütmemiştir. Marx, Kapital'ini bitirdikten sonra Balzac üzerine bir çalışma yapmayı planlamışsa da bunu gerçekleştirememiştir.[86] Marx ve Engels, Marxist kuram için sanatın işlevini ekonomik alt yapı ile ideolojik üst yapının doğal bir ilişkisi olarak, sanatı ekonomi ve ideoloji sınırlarında tutarak

---

[84] Eagleton, **Edebiyat Kuramı**, s.16
[85] http://tr.wikipedia.org/wiki/Ele%C5%9Ftirel_teori, 29.01.2014
[86] M. Kemal Şan, A.e., s. 137

çerçeveyi çizmişler [87]ve her ne kadar edebiyat alanında eser vermeseler de F. Champarnud'un tespitiyle edebiyat bağlamında yazdıklarını 'değerli kırıntılar'[88] olarak nitelendirmektedir. Marxist eleştiri, yapıtla toplum arasındaki ilişkileri vurgularken, yapıtın yorumu ve değerlendirmesini de her şeyden önce toplumsal alanda arar.[89] Marxist eleştiride metin, çağdaş toplumsal gerçekliğin doğasını yazarın kavrayışını aktarmaksızın, gerçekçi olmalıdır. Marx'ın da Engels'in de yalnız sosyalist olmayan değil burjuva devrimine karşı olan yazarların eserlerinin hayranı oldukları iyi bilinmektedir; bunun en iyi örneği Engels'in Zola'ya tercih ettiği Balzac'tır. Zola devrimci amaçlara bağlıdır, Balzac ise krallık yanlısı bir ideolojinin savunucusu durumundadır.[90]

Eleştirmenin görevi yazarın ne söylemek istediğini açıklamak ve yorumlamak değil, Marxist bir bakışla eseri incelemek ve yazarın söylemediklerinin anlamını belirterek kendini ele veren ideolojiyi gün ışığına çıkarmaktır. Daha farklı bir ifadeyle satırlarda yazılı olanları değil olmayanları ortaya çıkarmaktır. Eageleton'un deyişiyle "eleştirinin işlevi metnin tamamlanmamışlığı içine yerleşerek metni teorize etmek, metnin kimliğinin asıl ilkesini meydana getiren bu söylenmemişlerin ideolojik gerekliliğini açıklamaktır." [91] Aslında eleştirel teoriyi niyet okuyuculukla da eleştirmek doğru olabilir.

George Steiner'in belirlemesiyle Marxist estetikte iki ana akım bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Ortodoks gelenek olarak adlandırılan, Lenin ve onun ardından gelen Plehanov, Jdanov, Lunaçarsky ve Troçki'nin temsil ettikleri partizan bir duruşa sahip, yazma eyleminde politik konumu benimseyen temsilcilerin olduğu akımdır. Diğeri ise, para-Marxist olarak adlandırılan, Lukacs, Goldmann ve Frankfurt Okulu düşünürlerinden oluşan akımdır. Marxist estetiğin ileride asıl gelişim göstereceği bu akıma göre edebiyat, toplumsal gerçeği yorumlayarak gösteren, yazarın politik görüşünün dayatılmadığı, bir kurgu içerisinde toplumsal

[87] Ali İhsan Kolcu, **Edebiyat Kuramları**, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara, 2008,s. 57
[88] Şan, A.e., s. 137
[89] Berna Moran, **Edebiyat Üzerine**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 142
[90] Şan, A.e., s. 138
[91] Moran, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, s. 69

gerçekliği yeniden biçimlendiren bir yapı içinde şekillenmelidir. Bu anlayışa göre politik ve toplumsal çözümleme ve metnin içinde zaten vardır.[92]

Cemil Meriç Jdanov'dan hareketle Marxist edebiyat kuramının temel prensiplerini şöyle özetlemektedir; "edebiyat, toplum hayatı ile ilişkisi içinde, yazarı etkileyen tarihi ve sosyal faktörlerin arka planında ele alınmalıdır, Sovyetlerin edebiyat araştırmalarına yön veren prensip bu olmuştur."[93] Phelanov, ilmi bir estetik taslağı çizer; başka bir deyişle, idealist postulatları reddetmekle beraber edebiyat estetiğinin özelliğini dikkate alan sosyolojik metodu tanımlamaya çalışır. Ne var ki böyle bir metot sosyalist bir toplum kurulduktan ve Marxist taleplere uygun bir edebiyatçılar zümresi yaratıldıktan, yani 1917'den sonra tam bir gerçeklilik kazanabilmiştir.[94]

Plehanov, Marsist öğretiyi ilk defa bir estetik kuram haline sokmaya çalışır ve sanatın doğuşu, sosyal sınıflarla sanat eserleri arasındaki ilişki, estetik zevk ve fayda gibi sorunlar üzerine eğilmiş ve Marxist felsefenin temel fikri olan, olayları maddi ve ekonomik açıklamak ilkesini bu sorunları aydınlatmak için kullanmıştır. Plehanov sanatı ekonomik yapıyla açıklamaya çalışırken ikisinin arasındaki bağı fazla mekanik bir bağ saymakta ve edebiyatı, sosyal yapının, sınıf çatışmasının yansıdığı edilgen bir üstyapı kurumu olarak görmektedir. Marx ve Engels'in alt yapı-üst yapı bağını mekanik materyalizme dönüştürdüğü söylenebilir. Plehanov'a göre ideoloji ve sanat arasında adeta şaşmaz bir nedensellik bağı vardır ve sanatçı hangi sınıfın üyesi ise eseri de o sınıfın ideolojisini yansıtır. Plehanov ileri toplumların gelişmiş sanatlarıyla ekonomik koşullar arasındaki ilişkiyi Marxist sosyolojiyle açıklamaya çalışır. *'Sosyolojik Açıdan Fransız Dramatik Edebiyatı ve On sekizinci Yüzyıl Resmi'* adlı eserinde, sınıflara ayrılmış toplumun yarattığı sanat eserlerinin biçimlerinde ve içeriğinde meydana gelen değişikliklerin yine ancak ekonomik nedenlerle, sınıf kavgasıyla açıklanabileceğini göstermek ister. *'Sanat ve Sosyal Hayat*' adlı eserinde ise sanatçı ile egemen sınıf arasındaki ilişkinin sanatçıyı ve

[92] Şan, A.e., s. 138
[93] Cemil Meriç, Kırk Ambar, s. 419
[94] Meriç, A.e., s. 419

eserlerini nasıl etkilediğini açıklar. Belli bir sınıfın sanatı, o sınıf ilerici bir güç olmaktan çıkınca yozlaşır. [95]

Rusların ideolojik Marxist sanat anlayışı; *toplumsal gerçekçilik* olarak adlandırılmıştır. Devrimden sonra Sovyetlerde Komünist Parti bir süre sanat alanında tek bir görüşün kabul edilmesini şart koşmamış ve biçimcilik gibi fütürizm gibi akımların varlığını kabul etmiştir. Ancak durum zamanla değişir ve Stalin döneminde Parti, sanat anlayışını kendi denetimine almak gereğini duymuştur. Stalin'in adamı Jdanov'un başı çektiği Karl Radek, N. Buharin ve Maksim Gorki gibi yazar ve düşünürlerin çerçevesini çizdiği bu girişimin sonucu *toplumcu gerçekçilik* diye adlandırılan bir sanat anlayışı saptanmış olur.[96] Rusya'da devletin resmi sanat görüşü sayılan *toplumcu gerçekçilik* 1930'larda ortaya çıkmış ve ana ilkeleri, 1934'te toplanan Sovyet Yazarlar Birliğinin birinci kongresinde saptanmıştır. Toplumsal Gerçekçilik sanatın ne olduğu sorusundan çok ne olması gerektiğinin cevabını arar. Toplumcu gerçekçiliğe göre sanatın yansıttığı gerçeklik toplumsal gerçekliktir ama bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihi somutlukla, işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır. [97] Gerçekçilik; yazarın görevi toplumun belli bir dönemindeki gelişim doğrultusunu belirleyen tarihsel güçleri, yani toplumun içyapısını ve dinamiğini kavramaktır. Yazar eserinde kişiler, olaylar ve durumlarla dönemin tarihi güçlerini somut hale getirir. Dolayısıyla eserdeki kişilerin olayların ve durumların tipik olması gerekir ki sosyal gerçekliği yansıtabilsinler. [98] Gerçekçilik anlayışının bize kazandırdığı en büyük katkı, edebiyatın döneminin bir aynası olduğu düşüncesinin kanıtıdır diyebiliriz. Yazar, eserindeki kişileri, olayları ve durumları tipik olmalıdır ki sosyal gerçeklik yansıtılabilsin. "Balzac, Dickens, Stendhal ve Tolstoy gibi büyük gerçekçi yazarlar yansıtma yöntemini doğru olarak uygulamış ve çağlarındaki sosyal gerçekliği eserlerinde çizebilmişlerdir."[99]

---

[95]Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, , s.49
[96] Ali İhsan Kolcu, Edebiyat Kuramları, s.73
[97] Moran, , A.e.. s.53
[98] **A.e**.. s. 55
[99] **A.e**.. s. 56

Toplumcu Gerçekçilik kuramında Plahenov'dan sonra en etkili isim Macar düşünür Georg Lukacs'tır. Lukacs, sanatı yansıma olarak görür ve yansıma yöntemlerini *gerçekçilik* ve *doğalcılık* olarak ikiye ayırır. Bunlardan gerçekçilik sosyal gerçekliği yansıtabilir fakat doğalcılık yansıtamaz.[100] Doğalcılığı yüzünden Emile Zola'yı eleştiren Lukacs, gerçekçi yazarlar arasında, Balzac, Shakespeare, Flaubert, Dostoyevski, Stendhal, Goethe ve Tolstoy gibi yazarları sayar.[101] Lukacs'a göre yazar içinde yaşadığı toplumun ve dönemin içyapısını ve dinamiğini kavrayarak o dönem için tipik olanı belirlemelidir. Dolayısıyla bir eserin değeri toplumsal gerçekliği yansıtırken *tipik* olanı yakaladığı oranda artacaktır. Lukacs'ın estetik anlayışında kahramanın tipik olması demek onun toplumda mevcut nesnel güçler tarafından belirlenmiş olması anlamına gelmektedir.[102] "Lukacs'cı gerçekçilik, yasa ile özgürlüğün, bütün ile parçanın, tin ile duyumun, orta sınıf hegemonyasının kuruluşunda yaşamsal bir rol oynayan üst üste bindirilmesine Marxist bir biçim kazandırmaktadır… Lukacs, burjuva toplumunun sıkıntılarının izini bu toplumun kendisini yansıtma biçiminden tümüyle farklı bir biçimde maddi kökenlerine kadar sürdükten sonra, dönüp bu zorluklara aynı çözümleri önerir gibidir."[103] Lukacs estetiğine göre, her çeşit edebi tür, özde var olanı ifade etme gereksiniminden doğmuştur. Lukacs'a göre roman, yazarın etiğinin, eserin estetik sorunsalına dönüştüğü tek edebi türdür. O'na göre, roman, evrensel yozlaşmanın hükmettiği bir evrenin düşünsel olarak yaratılmasıdır ve bu yüzden, yazarın romansal yozlaşmayı aşması da, kavramsal, soyut ve yozlaşmış bir şekilde olacaktır; dolayısıyla asla somut gerçeklik kadar yaşanmışlık hissi vermeyecektir.[104] Her ne kadar Lukacs, romanı edebi olarak övse de gerçeklik hissine yaklaşması bakımından eleştirmektedir.

Edebiyat sosyolojisi çalışmalarına toplumcu gerçekçilik kuramına Lukacs'ın açmış olduğu yoldan yürüyen ve yeni açılımlar getiren önemli teorisyen de Fransız

---

[100] Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, s. 55
[101] Ali İhsan Kolcu, **Edebiyat Kuramları**, s. 79
[102] Şan, **A.e.,** ss.142-143
[103] Terry Eagleton, **Estetiğin İdeolojisi**, s. 397
[104] Lucien Goldmann, **Roman Sosyolojisi**, Çev; Ayberk Erkay, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2005, ss.22-24

sosyolog Lucien Goldmann'dır. Goldmann, ağırlıklı olarak kültür sosyolojisi ve edebiyat sosyolojisi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Goldmann'ın oluşturduğu metot Lukacs'ın estetik görüşünün üzerine bina edilmiştir. Goldmann'a göre edebi eserin gerçek yaratıcısı sosyal gruplardır ve edebiyat sosyoloğu ilk olarak grup ideolojisiyle, eserin düşüncesi arasındaki eşdeğerliğe bakmalıdır. Bunun için *'dünya görüşü'* kavramından faydalanacaktır. O'na göre dünya görüşü; bir topluluğun üyelerine ait zihni, hissi, hatta hareki eğilimleri aşırı bir tutarlılığa kavuşturan kavramsal bir genelleme, tutarlı bir sorular ve cevaplar bütünüdür. Bu bütün kendini, edebiyat alanında somut bir varlıklar ve nesneler dünyası meydana getirerek ifade eder.[105] Goldmann, romanı edebiyat sosyolojisinin bir alt dalı olarak işler. O'na göre roman, bir yaşam öyküsü ve hem de günü gününe yazılmış tarihi-toplumsal olayların bir dökümü olduğuna göre edebiyat sosyolojisinin bir alt dalı olarak roman sosyolojisine ihtiyaç vardır.[106] Goldmann, romanın ortaya çıkışını yozlaşmış insan ilişkilerinin doğal süreci olarak görür. Goldmann;

> Romanın içinde sergilediği son derece karmaşık yapı, aslında, insanların her gün içinde yaşadıkları, yozlaşmış bir şekilde, en nitelikliyi, değişim değeri en yüksek olanı bulmak zorunda oldukları yapıdır; ve böyle bir toplumda, bütün çabaları direkt olarak kullanım değerine yönelmek olan bireyler doğal olarak yozlaşmış, bir başka deyişle problematik bireyler olarak görülürler.[107]

Goldmann, romanı "piyasa için yapılan üretimin doğurduğu bireyci toplumun günlük yaşamının edebiyat alanındaki yansıması"[108] olarak görerek romanın ekonomik işlevi üzerinde de durmuştur.

Marxist teoride edebiyat, toplumsal gerçekliğin doğrudan bir yansıtılması olarak kabul görürken, Althusser, Macherey ve Eagleton gibi Marxist düşünürler

---

[105] Meriç, **Kırk Ambar**, s. 458
[106] M. Kemal Şan, **Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar**, s. 145
[107] Goldmann, , A.e., s.27
[108] A.e., s. 25

edebiyatı bir üretim faaliyeti olarak algılamaktadırlar.[109] Althusser'e göre toplumsal gerçekliği ve onda meydana gelen değişikliği salt ekonomik düzeydeki değişikliklere indirgeyemeyiz, çünkü onun ifadesiyle toplumsal formasyon ekonomik, politik ve ideolojik olarak üç ayrı düzeyden oluşur. Althusser'in ideolojik aygıtlar dediği kilise, okul, aile ve parti gibi kurumlar maddi pratikte ideolojiyi oluştururlar. Bu kurumların görevi ise sınıf yapısının toplumdaki bireyler tarafından benimsenmesini sağlayacak ideolojiyi üretmektir.[110] Louis Althusser, ideolojinin hayali bir olgu olmadığını, okul, kilise, basın, ordu, sivil örgütler, siyasi partiler ve adalet kurumları gibi mekanizmalardan oluştuğunu ve somut temellere dayandığını öne sürer. Her türlü ideolojinin maddeci bir varlığa eşlik ettiğini söyler. Tanrı'ya inanan kimse, inancını uygulamaya geçirmek için kiliseye gider, ayine katılır, diz çöker, dua eder ve günah çıkarır. Adalete inanan bir insan ise, hukukun kurallarını tamamen benimser ve bu kurallar ihlal edildiğinde sokağa çıkıp gösteri yapmaya hazırdır. Göreve inanıyorsa göreneklere uygun, kurallar uyarınca belirli pratikleri yerine getirir.[111] Bütün bu örnekler kişilerin düşüncelerinin harekete geçtiğinin ya da geçmesi gerektiğinin göstergesidir. Edebiyat da toplumdaki kurumların bir yansıması olduğu için, içinde bu ideolojileri barındırır. İdeoloji ve edebiyat arasında bağlantı kuran Althusser, edebiyatın ideolojiyi tamamen ve doğrudan yansıtmadığını savunur. Edebiyat bir üretimdir ve ürettiği şey de 'dönüştürülmüş' görünürlük kazanmış ve kendini ele vermiş ideolojidir.[112] Neticede edebiyatın bir sanat eseri olması nedeniyle içinde bulunduğu ideolojiyi kendi sanatsal kuramları ve biçimleri doğrultusunda yoğurarak yansıttığını savunur.

Althusser'den sonra onun takipçileri olan, sanatı ve edebiyatı bir üretim tarzı olarak gören isimler Macherey ve Eagleton'dir. Macherey'e göre yazarın romanında sergilediği insanlar ve bu insanlar arasındaki ilişkiler, gerçek yaşamdaki bir ideolojiyi yansıtır, ama ideoloji esere yansırken bir açıklık kazanır. Macherey ve

---

[109] Şan, A.e., 150
[110] Moran, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, s.65
[111] Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul,2008, ss. 93-99
[112] Şan, A.e., s. 150

Eagleton eleştirmenden beklenenler konusunda Lukacs'tan farklı düşünmektedirler. Lukacs'a göre metinde birlik, tutarlılık aranır ve yazar tipik durumlarda tipik karakterler koşulunu yerine getirmişse gerçekliğin özünü doğru olarak yansıtabilmiş demektir. Macherey ve Eagleton ise metinde tutarlılık aranamayacağını, tersine metnin tutarsızlığını yakalamak gerektiğini söylerler.[113] Macherey'e göre metin anlamı gizleyen bir bulmaca değil, anlam çeşitliliğine sahip bir yapıdır. Bir metni anlayabilmek için bunun farkında olmak gerekir. Edebi eserin toplumsal gerçekliği yansıtması her ne kadar doğru bir yaklaşım olarak kabul edilse de, yazarın eserine dâhil ettikleri ve bilinçli bir şekilde dışarıda bıraktıkları da eserin anlaşılması için önem arz etmektedir. Macherey, Sigmunt Freud'un rüyalar üzerine yaptığı çalışmalardan esinlenerek, bir şeyin söylenmiş olması için diğer şeylerin söylenmemiş olduğunu iddia eder. Ona göre bir metinde söylenmek istenilen ve söylenen arasında bir boşluk vardır. Bu bakımdan eleştirinin asıl görevi kendini metin ile aynı mekâna sokarak söylenmiş olanın tamamlanması değil tam aksine, metnin tamamlanmamışlığının içine yerleşerek metni teorize ederek metnin kimliğinin asıl ilkesini meydana getiren bu 'söylenmemişlerin' ideolojik gerekliliğini açıklamak olmalıdır. [114] Burada eleştirmene düşen görev metni tamamlamaya çalışmak değil söylenmemişlerden hareketle metin içerindeki ideolojik söylevi bulmak olmalıdır.

Terry Eagleton, *Marxizm ve Edebiyat Eleştirisi* (1976) adlı eserinde devraldığı Marxist eleştirinin bir değerlendirmesini yaparken iki eksenli bir bakış açısı önerir. "Marxist eleştiri nasıl edebiyatı tarihsel dönemi içinde inceliyorsa, Marxist eleştirmenlerin değerlendirmeleri de yazdıkları tarihsel koşullar ve hatta belki koşullandırmalar göz önüne alınarak yapılmalıdır."[115] Dolayısıyla Eagleton'a göre sadece eserin değil eleştiri yapan kişilerin de içinde bulunduğu şartların ve durumların düzgün okunması gerekmektedir. Çünkü dönem dönem eleştiri yapanlar

[113] Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, s. 69
[114] Şan, **A.e**., s. 151
[115] Eagleton, **Edebiyat Kuramı**, s.18

da baskı altında kalmışlar, sadece fikri ideolojinin değil siyasi iktidarın çıkarları doğrultusunda da hareket etmişlerdir.

Toplumcu gerçekçiliğin anavatanı Rusya'dır. Türkiye'de de yansımaları olmuştur. Türkiye'de de toplumcu gerçekçilik Rusya'da olduğu gibi hem ulusçuluk hem de halkçılık akımından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de solcu akımın asıl yerleşme yıllarının kurtuluş savaşı dönemine denk gelmesi, bu kaynaklanmanın somut temellerini oluşturmaktadır. Bu akımın temsilcileri arasında Nazım Hikmet, Zeki Baştımar, Reşat Fuat Baraner, Sabiha Sertel, Sabahattin Ali, Hasan İzzettin Dinamo, Abidin Dino, Suat Derviş,[116] Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Atilla İlhan, İlhan Berk[117] gibi isimler yer almaktadır.

Marxist eleştiri, eleştiri kuramları arasında tek değildir ama en büyüğüdür diyebiliriz. Çünkü eleştirel teori deyince akla ilk Marxist teorisyenler gelmektedir ve sosyolojik olarak büyük eserler vermişlerdir. Bunların haricinde oluşan bazı kuramlar da mevcuttur ama biz burada çok da fazla değinmeyeceğiz. Husserl'in kurmuş olduğu fenomenolojik yöntem de edebiyat eleştirisi olarak kullanılmıştır. Fenomenolojik eleştiri, fenomenolojik yöntemi edebiyat yapıtlarına uygulama çabasıdır. Husserl'in gerçek nesneyi 'paranteze alması' gibi edebiyat yapıtının gerçek tarihsel bağlamı, yazarı, üretim koşulları ve okuru görmezlikten gelinir; buna karşın fenomenolojik eleştiri metnin kendi dışında hiçbir şeyden etkilenmeksizin tümüyle metnin 'içkin' bir yorumunu yapmayı amaçlar.[118] Fenomenolojide görünen önemlidir ve doğal olarak nesnellik hâkimdir. Dolayısıyla metin haricine bakmanın çok da bir önemi yoktur. Hirsch de fenomenolojik yönteme yakın bir görüş bildirerek, metnin anlamıyla yazarın ne kastettiğini özdeşleştirirken, bizim her zaman yazarın amaçlarını bilemeyeceğimizi varsaymaz. Yazar çoktan ölmüş veya neyi amaçladığını

---

[116] Ahmet Oktay, **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları,** BFS Yayınları, 1986, s. 28
[117] **A.e.** s. 441
[118] Eagleton, **Edebiyat Kuramı**, s.84

çoktan unutmuş olabilir. O halde bazen metnin doğru yorumunu yapabiliriz, ama hiçbir zaman bunu bilecek konumda olamayız.[119]

1.7. Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları

Türkiye'de edebiyat sosyolojisi alanında çok fazla çalışma yapılmamıştır. Türkiye'de edebiyat sosyolojisi alanında yapılan ilk çalışma Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "Bayburtlu Zihni: Bir Edebiyat Sosyolojisi" adlı eseridir. Fındıkoğlu'nun yaptığı çalışma klasik bir monografi olmasına rağmen, esere bu ismin verilmesi, Bayburtlu Zihni'nin hayatını anlatırken, şairin yaşadığı toplumsal çevreye de değinilmesiyle ilgilidir. Bu çalışmasında Fındıkoğlu, herhangi önemli bir sosyolojik tekniğe dayanmasa da edebiyat sosyolojisinin önemli unsurlarından olan yazarın sosyolojisi üzerine dikkat çekmesi bakımından mühimdir.[120] Fındıkoğlu'ndan sonra Kemal Karpat, *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, başlıklı kitabıyla edebiyat sosyolojisine bir örnek ortaya koymasa da edebiyatın sosyolojik yönüne dikkat çekmesi bakımından önemli bir adım atmıştır. Karpat'ın ayrıca 2009 yılında yayınlanan "*Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum*" adlı eseri de son dönem çalışmaları arasındadır. Fındıkoğlu ve Karpat'ın belli bir dikkat oluşturmasının ardından İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden Nurettin Şazi Kösemihal, edebiyat sosyolojisi kapsamında çalışmalara imza atarak bu disiplinin Türkiye'de tanıtılmasına katkı sağlamıştır.[121] Kösemihal, 1965-66 öğretim yılında edebiyat sosyolojisinin tarihçesi, konusu, yöntemi ve bölümlerini içeren ders not özetlerini İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını olan Sosyoloji Dergisi'nde "*Edebiyat Sosyolojisine Giriş*" (1964-1966) adı altında yayınlamıştır. Yine aynı derginin 21. ve 22. sayılarında 1967 den beridir yürüttüğü ve yürütmekte olduğu mezuniyet tezlerini "Yurdumuzda Edebiyat Sosyolojisiyle İlgili Araştırmalar" adlı makaleyle yayınlamıştır. Bununla birlikte yine aynı dönemlerde edebiyat sosyolojisi

---

[119] **A.e**.. s.92

[120] Sezai Coşkun, "Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları", **Yeni Türk Edebiyatı Tarihi 2**. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 2006, İstanbul, s.406

[121] Coşkun, **A.g.m**, s.406

alanında onun gibi kuramsal bir girişimi olmasa da yine İstanbul ekolünden Bir diğer önemli isim ise Erol Güngör'dür. Güngör muhtelif dergilerde sanat, edebiyat, siyaset ve kültür konularında güncel sorunları da içeren eleştirel yazılar yazmıştır. Edebiyat sosyolojisi çalışmaları sadece akademik camiada yapılmamıştır. Düşünce dünyamızın önemli isimlerinden biri olan Cemil Meriç, Hisar Dergisi'nin (1970) 83. ve 84. sayılarında "Edebiyat Sosyolojisi 1-2" başlıklı yazılarıyla, edebiyat sosyolojisinin ön tarihinde önemli iki isim olan Madame de Stael ve H. Taine'in sosyolojik çözümlemelerde ileri sürdükleri metot hakkında eleştirel bakışını da dahil ederek bilgi verdiği görülmektedir.[122]

Cemal Süreya, "Türk Yazarının Halklaşması" (1967) başlıklı yazısında, Behçet Necatigil'in hazırladığı *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*'nde yer alan yazarları doğum yerleri ve eğitim durumları açısından değerlendirmiştir. Alpay Kabacalı, 1981 yılında yayımlanan *Türkiye'de Yazarın Kazancı* adlı kitabında, Türk edebiyatının başlıca dönemlerine göre edebiyatçıların ekonomik koşullarına odaklanan bir inceleme yapmıştır. Gökhan Tok'un 66 yazara anket uygulayarak gerçekleştirdiği ve 1995 yılında yayımladığı "Türkiye'de Yazarlar Üstüne Sosyolojik Bir İnceleme" adlı iki bölümlü makalesi ise, az sayıda veriye dayanmakla birlikte, daha önceki çalışmalara göre daha fazla ölçütü (örneğin yazarların baba mesleklerini ve kendi mesleklerini) hesaba katmıştır. Sınırlı sayıda veriyle gerçekleştirilen bu çalışmalar, Türk edebiyatına sosyolojik yaklaşımın öncülüğünü yapmışlardır. Yapı Kredi Yayınları'nın 2001 yılında yayımladığı, Ekrem Çakıroğlu'nun yayın yönetmenliğini, Murat Yalçın'ın editörlüğünü üstlendiği *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, bu alanda yeni değerlendirilmelerin yapılmasını gerekli ve olanaklı kılacak sayıda veri içeriyor. Gökhan Tok'un 66, Cemal Süreya'nın 600 kişiden yola çıktıkları düşünülürse, Yapı Kredi Yayınları'nın ansiklopedisinde yer alan 2132 kişi, eldeki verilerde büyük bir artış anlamına geliyor. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 38 kişilik bir yazar ekibinin iki yıllık emeği sonucunda ortaya çıkan ve

[122] Türkan Erdoğan, "Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisinin Gelişimi Üzerine Düşünceler", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, ss. 226-229

"19. ve 20. yüzyılda Türkiye Türkçesiyle telif eser vermiş tüm şair ve yazarlar"ı kapsamayı hedefleyen zengin bir yapıttır. Ansiklopedi tarafından gönderilen bilgi formlarını doldurmayan, hakkında bilgi bulunamayan ya da herhangi bir ansiklopedide yer almak istemediğini belirten yazarlar, bu yapıtta yer almıyorlar.[123]

Sadık Tural'ın "Mehmet Akif'in Bir Şiirinin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Tahlili" çalışması da uygulamalı alanlar içerindedir. Nurullah Çetin'in "Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım Denemesi" ve Ömer Naci Soykan'ın derleyip hazırladığı "Edebiyat Sosyolojisi Kuram ve Uygulama" adlı kitabında da çeşitli yazarların araştırmaları bulunmaktadır. Türk edebiyatında yapılmış çalışmalara baktığımızda birçoğunun Robert Escarpit'in eserini temel aldığını görmekteyiz. Edebiyat vakasının dört unsuru üzerinde eser hariç diğer unsurlar üzerine araştırmalar devam etse de henüz metin odaklı bir edebiyat sosyolojisinin yapıldığı tam olarak söylenememektedir. Edebiyat eserinin sosyolojik okunması ve eleştirisi ne kadar edebiyat sosyolojisinin içerisine girer bu da Türkiye'de tartışılması gereken bir konudur. Çünkü bu özel sosyolojinin teorik kısmından çok uygulamalı alanda bir sıkıntının olduğu açıkça görülmektedir. Metin üzerinde yapılacak çalışmaların artması için yapılması gerekenleri Coşkun şöyle açıklamaktadır;

a)Edebiyat, sosyoloji, felsefe ve tarih alanlarında, uzmanlık derecesinde birikime sahip araştırmacıların yetişmesi için imkânlar hazırlanmalıdır.

b) Edebiyat sosyolojisi çalışmaları, atölye çalışmalarını gerekli kılmaktadır. Bu şekilde yapılacak kolektif çalışmalarla edebiyat sosyolojisi eseri ortaya konulabilir.

c) Sosyolojik okuma ve sosyal tenkitin edebiyat sosyolojisinden ayrı anlayışlar olduğu gerçeği, göz önünde bulundurulmalıdır.

---

[123] E. Aksoy, M. Çankaya, "**Çağdaş Türk Edebiyatçısının Toplumsal Profili**", Kanat Dergisi, Bilkent Üniversitesi Yayınları, Sayı:10, Güz 2002, http://kanat.bilkent.edu.tr/profil.html,

d) Edebiyat sosyolojisi, eserin doğumundan sonraki macerasıyla ilgilenmektedir. Bu sebeple eserin, eserin yazarın elinden çıktığı andan itibaren ki toplumsal macerası teferruatlı bir şekilde incelenmelidir.[124]

Edebiyat sosyolojisi alanında günümüzde en önemli çalışmaları Köksal Alver yapmıştır. "Edebiyat Sosyolojisi"(2004), adlı teorik çalışma ve yine aynı yayınevinden çıkan "Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri" (2004) adlı eserler günümüzde bu alanda yapılan en önemli çalışmalardır. Kenan Çayır'ın "*Türkiye'de İslamcılık ve İslami Edebiyat-Toplu Hidayet Söyleminden Yeni Bireysel Müslümanlıklara*" adlı eseri yoğun değişim gösteren İslami kesimin edebiyat üzerinden incelenmesi ve irdelenmesini konu edinmektedir. Diğer bir çalışma Medet Turan'a ait edebiyat sosyolojisi açısından bir inceleme niteliği taşıyan "*Türk Romanında 12 Mart*" adlı eserdir.

Bunun yanında edebiyat sosyolojisi alanında yüksek lisans ve doktora tezleri çalışmalarında önemli artışlar olmuştur. Edebiyat sosyolojisinin akademik olarak çalışılmasının sebepleri arasında makro sosyolojik çalışma alanlarının tıkanması ve edebiyat alanının toplumları anlama ve açıklama bir gereklilik olduğu gerçeğinin algılanmasıdır diyebiliriz.

[124] Coşkun, **A.g.m**, ss.411-412

İKİNCİ BÖLÜM

MEKÂN VE TOPLUM

Mekânların bir dili olduğuna inanılmıştır. Sosyolog içinse farklı bir anlam taşırlar. Biz bu bölümde çalışmamızın temel taşlarından olan ve bir dili olduğuna inanılan *mekân'ın* toplumla olan münasebetini işlemeye çalışacağız. İnsanların yaşamış olduğu mekânların (ev, sokak, mahalle, şehir, dünya vs.), toplumsal ilişkileri belirlemede, toplumsal olayları çözümlemede başat aktörlerden olduğunun kanıtlarını sunmaya çalışacağız.

Yaşamını bir coğrafya üzerinde devam ettirme zorunluluğunda olan insan, üzerinde yaşadığı fiziki mekânın hem üreticisi hem de ürünü konumundadır. Yaşadığı ortamı kendi şartlarına göre tasarladığı gibi bir anlamda ortama göre hareket etme zorunluluğu vardır. İnsanların ev, mahalle, kent, bölge vs. gibi mekânsal alanlarla olan ilişkileri birbirleriyle ve toplumla olan ilişkileriyle doğrudan ilintilidir. Mekân, insanların üzerindeki yaşadığı coğrafi alan ya da sosyal organizasyonlarda birlikteliklerini sağladıkları yaşam alanlarıdır. "Mekân üretilen, yapılan, oluşturulan bir yer olmasının yanında toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir ortamdır. Mekân, tarihin gerçekleştiği bir kap, zamanın tarihe dönüştüğü bir kesittir."[125] Mekân bir anlamda toplumsal değişmenin en belirgin olduğu fiziki yapılanmadır. Toplumsal organizasyonlar devamlı bir değişme içerisinde oldukları için sosyal süreçleri tetikler. Şehirleşme süreci de, hem bir yer değiştirmeyi (mekânsal süreç) hem yer değiştiren ünitenin kültürel değişmesini (sosyal süreç) birlikte içermektedir.[126] Bu mekânsal ve sosyal sürecin değişmesi şehir genelinde meydana gelmektedir. Her ne kadar ilk dönem sosyologları şehir üzerinde araştırmalar yapsalar da mekân olarak özele indirgemeci bir yaklaşım sergilememişlerdir.

---

[125] Köksal Alver, **Siteril Hayatlar**, Hece Yayınları, Ankara, 2010, s.19
[126] İlhan Tekeli, **Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22

Toplum ve şehir üzerine ilk çalışmaları yapan Marx, Tönnies, Durkheim, Weber, gibi sosyolojinin temellerini oluşturacak düşünceler ortaya atan sosyologların mekân sorununu ikincilleştiren kaygıları olduğu söylenebilir. Bu sosyologlar modern kapitalist kent üzerine bir şeyler söylemiş ve kent sosyolojisi alanının belirlenmesinde etkin olmuşlardır. [127] Fakat mekânı makro düzeyde ele almışlar sosyolojik olarak mikro anlamda bir çalışma yapmamışlardır. Yaşanan en önemli toplumsal problemlerin insanların, siyasal, dini, ekonomik ve kültürel değişimler sonrasında ortaya çıkan yeni toplumsal yapıya adaptasyon sorunu olduğundan ilk dönem sosyologları toplumsal değişim ve tarih konularında çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Şehirlerin doğuşu, insanların şehir hayatındaki yerleşme düzeyleri, yönetim anlayışları vs. konular sosyologlarca işlenmesine rağmen mekân sosyolojisi üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. Mekânsal ile ilişkili olarak sosyoloji, toplumsal pratiklerin mekânsal olarak örüntülendiği ve bu örüntülerin önemli ölçüde bu toplumsal pratikleri etkilediği olgusuna yetersiz ve etkisiz bir ilgi göstermiştir. Bu özel eksiklik çağdaş kapitalist ilişkilerde oluşan büyük değişimlerden, tek tek toplumların tutarlılığının, birliğinin ve bütünlüğünün altını oyan değişimlerden dolayı, şimdi daha iyi anlaşılmaktadır. [128] İnsan yaşadığı mekânı hem etkiler hem de ondan etkilenir. Mekân, tıpkı zaman gibi insan eylemini anlamada temel bir kategori ve analiz birimi olarak öne çıkar ve insanın/toplumun pratik yansımalarından biridir.[129] Mekân, toplumsallığın, politik olanın, kültürel ve düşünsel imgelerin sindiği, vücut bulduğu bir gerçekliğe karşılık gelir. Bu yönüyle tarafsız bir form değil, aksine, politiktir ve toplumsallığın türlü ifade araçları için işlevsel bir araç durumundadır.[130] Esasta edilgin bir yapıya sahip olmayan mekân, sadece toplumun değil bireyin de kurucu bir öğesidir. Mekân bir bakıma politika ve ideoloji yüklüdür. Toplumsal yaşamdaki mekânsal pratiklerin altında çoğu kez soyut iktidar ilişkileri

---

[127] Emre Işık, Özneler, **Durumlar ve Mekânlar**, Editörler: İ. E. Işık, Y. Şentürk, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13
[128] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, Çev: Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.94
[129] Alver, **Siteril Hayatlar**, s.11
[130] **A.e**., s.23

yatmaktadır. Mekânsal pratikler her zaman tarafsız değildir, toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerinin bir aracı, örtülü bir ifadesidir ve bu yönüyle politiktir. Politik olmasının yanında, toplumdaki çelişkilerin normalleştirilip sıradanlaştırıldığı gündelik yaşamın içinde eritildiği fiziki bir alandır.[131] Mekân, gündelik hayatın içinde yaşanılan fiziki alanlar olması hasebiyle, bir anlamda aileden sonra toplumsallaşmanın gerçekleştiği fiziki yer'lerdir. Dolayısıyla mekân sosyolojisi sosyologların çalışması gerekli olan konular arasında yer almaktadır.

Mekânlar aynı zamanda insanlara/toplumlara kimliklerini kazandıran bir yapıya da sahiptirler. Kimlik ile bu kimliğin oluştuğu/ifade edildiği mekânlar arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Kimlikler çoğunlukla başka insanlar/gruplarla etkileşim halindeyken kurulmaktadır. Kimliğimizi kurarken, bazen kendimizi başkalarıyla bir karşıtlık ilişkisi içinde algılar, bazen de başka kimlikleri baskı altına almaya çalışırız.[132] Kent mekânları aynı zamanda, sembolik saygınlık dereceleri itibariyle farklı kesimden insanların buluşma, karşılaşma ve vakit geçirme adresleri durumundadır. Bu mekânlarda gözükme/görünme, her zaman reel bir şeye karşılık gelmemekte, buraların temsil ettiği sembolik imge dili çok farklı kesimden insanları buralara çekmeyi başarmaktadır.[133] Özellikle günümüzde, gündelik hayatın geçtiği birçok mekân, saygınlık ifade eden yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Pressdee'nin Avustralya'daki büyük bir alışveriş merkezinde yaptığı araştırmada bu mekânların sembolik itibar dereceleri sayesinde farklı kesimden insanların karşılaştığı mekânlara dönüştüğü belirtilmektedir. Pressdee'e göre, harcayacak paraları olmayan alt sınıftan gençler bu mekânları yüksek oranda kullanmaktadırlar. Paraları olmasa da bol vakitleri olan bu insanlar gerçekte metaları değil, mekânları ve imgeleri tüketiyorlar. Gençler bu mekânları tüketerek toplumsal farklılıklarını ve bastırılmış kimliklerini aşma, özendikleri kimlikler inşa etme yoluna

---

[131] Ömer Aytaç, "Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 878

[132] Ömer Aytaç, "Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, Sayfa:199-226, Elazığ, 2007, s.219

[133] **A.g.m**. s. 221

gitmektedirler.[134] Yapılan bu çalışma haricinde birçok örnek bulunabilir. Starbucks'ta kahve içmek, Mc Donalds'ta hamburger yemek, Nou Camp'ta maç izlemek, Ak Merkez'de alışveriş yapmak vs. sadece metaları, imgeleri, mekânları tüketmek anlamına gelmemekte aynı zamanda bir saygınlık göstergesi olarak karşımıza çıkmakta ve toplumsal algıyı bu yöne kaydırmaktadır.

Mekânsal algı, kültürden kültüre ve zamandan zamana değişiklik gösterebilmektedir. Kültürel koşullanma, grup halinde öğrenme ve bireysel öğrenme, bireyin ve toplumun mekânsal şemasının oluşmasında rol oynayan etkenler arasındadır. Öyle ki farklı kültür grupları mekânsal ilişkileri göstermek için tamamen farklı üsluplar geliştirmektedir ve bu üsluplar toplumsal süreç ve normlara doğrudan bağlı olabilirler. Bir halkın içindeki farklı gruplar bu yüzden oldukça farklı mekânsal şematik yeteneklere sahip olabilirler ve bu mekânsal yeteneğin oluşmasında eğitimin önemli bir rolü vardır. Herhangi bir halkın içinde, harita okuma yeteneği, yön bulma duyusu ve benzeri konularda büyük farklar görülebilir.[135] Herhangi bir Amerikan filmini izlerken yön çok net bir şekilde, *doğu, batı, kuzey, güney* olarak tarif edilmektedir. Bu onların sadece yön bilmesiyle ya da harita okumalarıyla alakalı değil toplumsal algıyla da alakalıdır. Bizde ise bu yön tarifleri daha çok aşağı, yukarı şeklinde ya da yol üzerinden görsel tarif şeklinde yapılmaktadır. Burada önemli olan toplum içindeki iletişim halidir.

Mekânın en belirgin özelliği değer yüklü olmasıdır. Bu açıdan mekân, değerden, dünya görüşünden, hayat tarzından bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Mekânın bizzat kendisi bir kimliğe/kişiliğe sahiptir; her mekân bir kimlik ile ortaya çıkar. Mekânsal kimlik, ayırıcı bir yapıdır. Bu kimlik, dini, siyasi, etnik vs. olabilir. Her dinin ibadet mekânı farklı, her milletin, kavmin, coğrafi bölgenin yerleşim mekânları farklı olabilir. Bu farklılık mekânın insan üzerindeki etkisini karşımıza çıkarır. Bir diğer ilişki ise insanın mekânı bir kimlik unsuru olarak görmesidir. Bu şekilde insan kendini mekâna ait hisseder ve mekânla tanımlar. Böylece mekân

---

[134] John Fiske, **Popüler Kültürü Anlamak**, Çev: Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Anlara, 1999, s. 52
[135] David Harvey**, Sosyal Adalet ve Şehir**, Çev: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 39

kişiye tarihsel bir köken kazandırarak kimlik unsuru haline gelir.[136] Özellikle modernizmin insanları ve toplumları tek tipleştirmeye çalıştığı dönemde mekân, kökenlerinin insana kazandırdığı kimlikle tek tipleştirmeye karşı bir set kurmuş gibidir ve her mekânın kültürün ve iktidarların bir ürünü olması hasebiyle *biricik*liği vardır.

Mekânın bir diğer özelliği ise ayrıştırıcı olmasıdır. Zygmunt Bauman, ayrımın pratik olarak değerini yitirirken mekâna göre ayrımın önem kazandığını söylemektedir. Ortak kentsel yerleşim alanları bütün öteki türler arasından ağırlıklı olarak bir tür insanın bulunabileceği ya da belli türden insanların bulunmayacağı alanlara bölünmeye başlamıştır. Bu bölünme net sınırları çizilmiş bir bölünme değildir. Böylelikle hata ihtimali büyük oranda azaltılmıştır. Özelliği olan, seçilmişlerin girebildiği bu alanlarda bile kişi hala yabancılar arasındadır ama en azından yabancıların kabaca bir kategoriye ait olduğundan emin olabilir. Dolayısıyla ayrıma tabi alanların uyumlu hale gelmeleri ancak dışlama uygulamaları, seçici ve bu yüzden sınırlı kabul uygulamaları ile sağlanabilir.[137] Eskiye oranla insanların çok daha kolay zenginliğe ulaşabildiği ve iletişimin yaygın hale geldiği günümüzde Bauman'ın söylediklerinin gerçekliği çok daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Zenginlik çabuk kazanılabilir fakat insanlar/gruplar arasındaki kültürel/entelektüel farklılıklar o kadar kolay kapanamadığı için mekânsal olarak ta bir ayrışmadan söz edilebilir. Urry, bu noktada Bauman'dan farklı düşünmektedir. Urry'e göre mekânsal ayırt edici özelliklerin, sadece içinde toplumsal etkinliğin gerçekleştiği ortamı sağlayanlar olarak ele alınmaları düşüncesinden kurtulmak gerekmektedir. Çünkü mekânsal ortama ilişkin pek çok yön insani olarak üretilmekte ve insani olarak değiştirilmektedir. Bu yüzden bu yönler, süregiden toplumsal etkinlikten çıkan ve bu etkinliği yeniden üreten anlamlı yapıların parçaları olmaları hasebiyle anlam taşımaktadırlar. Bundan dolayı farklı alanlar, kasabalar, tarımsal bölgeler, yeni ticaret alanları, alışveriş merkezleri, ana ulaşım yolları vs. sadece belirli bir mekânsal

---

[136] Alver, **Siteril Hayatlar**, A.e., ss.20-21

[137] Zygmunt Bauman, **Sosyolojik Düşünmek**, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 76

yapının öğeleri ve insan etkinliğinin dışardan belirleyicileri değillerdir. Daha ziyade, bunlar bizzat toplumsaldır, toplumsal olarak üretilmiştir ve toplumsal olarak yeniden üretilirler. Bu nedenle, belirli bir toplum içinde hazır bulunan anlamlı toplumsal nesnelerden ve bu tür nesnelerin karşılıklı bağlı oldukları karakteristik biçimlerden ayrılamazlar. Mekânsal olan, farklı bir genel yasalar dizisi kurulabilecek biçimde toplumsal olandan ayrılamaz. Bunun nedeni ise mekânın tek başına genel etkiler taşımamasıdır. Mekânsal ilişkilerin önemi, söz konusu toplumsal nesnelerin özel karakterine bağlıdır. Böylelikle mekânsal ilişki, genel bir etkiyle sınırlandırılamaz; sadece söz konusu toplumsal nesnelerin belirli ayırt edici özellikler ya da güçler taşımaları nedeniyle, etkide bulunur. Urry'e göre yalın mekân yoktur , sadece farklı türden mekânlar, mekânsal ilişkiler veya mekânsallaşmalar vardır. [138]

Mekân aynı zamanda sosyal hayatın yaşandığı alanlar olması hasebiyle önem arz etmektedir. Bu nedenle mekânın kontrolü ve düzenlenmesi mekânın bölünmesi yoluyla gerçekleşir. Böylece mekânın düzenlenmesi, sosyal hayatın düzenleme dinamiklerini de içermektedir.[139] Kapitalist bir yapılanma mekânı sürekli yenilediği için hem kendini canlı tutmuş, hem de mekânın devinimliğini sağlamıştır. Mekânın iletişim sistemleri ve idari sistemler aracılığı ile düzenlenmesi ekonomik verimliliği arttırmıştır. Örneğin ABD'de Jefferson'ın arazi politikaları, mekânın bölünmesine sebep olmuş bu da kapitalist ilişkilerin gerçekleşmesinde etkili hale gelmiştir. Mekânın kârlılığının arttırılması için bölünmesi kapitalizmin yaratıcı tahripkârlığını oluşturmaktadır.[140] Mekânın bölünerek karlılığın arttırılması günümüz dünyasında en sık başvurulan şehirleşme hareketlerinin başında gelmektedir. Hükümetlerin ya da yerel yönetimlerin almış olduğu kararlar doğrultusunda maddi değeri düşük olan alanlar imar planına dâhil edilmesiyle birlikte fahiş fiyatlara satılabilmektedir. Hem zenginlerin kentin dışına çıkma uygulaması kent dışındaki yapılanmanın kârlılığını artırmakta hem de kent merkezindeki ticaretin yoğunluğundan kaynaklı kârlılık her geçen gün artmaktadır. Bunda şehre olan

[138] Uryy, **Mekânları Tüketmek,** s. 97
[139] Rana Aslanoğlu, **A.e.,** s. 109
[140] Aslanoğlu, **A.e.,** s. 109

göçlerin ve şehir merkezinde yapılanmaya müsait alanların azlığının da büyük etkisi vardır.

Mekân/toplum ilişkisini irdelerken '*zaman*'ı' konunun dışında tutmak konunun açıklanması ve anlaşılması için eksiklik oluşturacaktır. Zamanın, vaktin, saatin, günün, haftanın vs. algılanması da sanayileşmeyle ve makineleşmeyle birlikte değişiklik göstermiştir. "Toplumsal mekân sadece bireyden bireye ve gruptan gruba değil zamana göre de değişir."[141] Öyle ki on altıncı yüzyıla kadar ki dönemde günlük hayat görev endeksli bir yapıya sahiptir; hafta, çok önemli bir zaman dilimi değildir ve mevsimler, ilgili panayır, pazarlar ve kilise takvimi zamansal örgütlenmenin temellerini oluşturmaktadır. On altıncı yüzyıldan sonra ise on sekizinci yüzyıla kadar zaman kavramın ve algısında ciddi değişimler baş göstermeye başlamışlardır. Evinde saati olanların sayısı artmış, kamusal alanlarda saat ve çanların kullanımındaki yeri artmış, üst ve orta sınıfların etkinliklerin zamana göre planlandığı okullara katılmaları artmıştır. Bunun yanında, püritenlerin çalışmayı haftalık temelde örgütleme çabaları, işgünlerinin ve ücret oranlarını hesaplama ihtiyacı gösteren bir para ekonomisinin artan gelişimi ve halkın kelime dağarcığına 'dakiklik' sözcüğünün girmesi gibi etkenler zamanın toplumsal algıda yaptığı değişikliklerin göstergeleridir.[142] Zaman tarım toplumlarında, işgücünün para ile doğrudan ölçülmediği dönemde, sanayileşmeye geçmeden önce değerli bir faktör değilken sanayileşme ve seri üretimle birlikte değerli hale gelmiştir.

Zaman ve mekân araştırmalarının, herhangi bir toplumsal çözümlemeye üç farklı düzeyde katılmasını zorunluluk olarak gören Urry, bu anlamda üç farklı mekân ve ya mekânsallaşmadan bahseder. Bunlardan ilki ampirik olaylar zaman ve mekan içinde dağılırlar. Bu hem günlük yaşamın rutin işlerinde hem de biricik olaylarında böyledir. İkincisi; belirli bir toplumsal kendilik (üretim ilişkileri, devlet, sivil toplum vs.), belirli bir zamansal ve mekânsal yapılanma etrafında kurulur. Buna örnek olarak modern devletin oldukça merkezi hale gelip yurttaşlarını mekânsal ve zamansal

---

[141] David Harvey**, Sosyal Adalet ve Şehir**, s.40
[142] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, s.13

olarak dönüştürülmüş gözetim araçları ile takip etmesi ya da kapitalist ilişkilerin genişletilmesi verilebilir. Üçüncüsü ise; toplumsal kendilikler, zamansal ve mekânsal olarak birbirleriyle bağlantılıdır, zaman içinde ve mekân boyunca değişen karşılıklı ilişki içindedir. Buna örnek ise kapitalist üretim ilişkilerinin değişen profiliyle alakalıdır. Küreselleşmeyle birlikte artan kapitalist üretim, küresel kentlerin içine gittikçe derinleştirilir ve yine de kimi alanlar ve sektörlerden uzakta eşzamanlı olarak mekânsal açıdan yoğunlaştırılır.[143]

Kentsel mekânda günümüzün en önemli kavramların bir tanesi kamusal alandır. Yolları, meydanları, yeşil alanlarıyla modern kent hayatının dinamiği içinde üstün bir yere sahiptirler. "Hangi kültürden, hangi dinden hatta hangi sosyal statüden olursa olsun, her bireye sunulmuş veya açılmış alanlar"[144] olarak tanımladığımız kamusal alanlar, kullanıcıları için pozitif bir imaj oluşturmayı sağlar, nüfus grupları arasında farklı değerleri ve benzeşmeyen anıları paylaşarak iletişimi destekler. Bu alanlar kente, bölgesel hatta uluslararası çekicilik, şöhret sağlayan bir imaj verir. Ekonomik, siyasi, hukuki, artistik ve estetik gibi çok farklı bileşeniyle tanımlanan kamusal alan toplumun örgütlenmesini ve sorunları yansıtan bir uygulama alanı haline gelmiştir.[145] Kamusal alanlar kimsenin malı olmayıp, herkesin ortak paydada buluştuğu alanlardır. Bu doğrultuda mevcut dönemin, ya da siyasi iktidarın ideolojik yansımalarını da yansıtabilirler. Antikçağdaki Agora, Roma'daki çeşmeler ve meydanlar, Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki çeşmeler, ibadethaneler, köprüler ve hamamlar dönemin kamusal alanını meydana getirmekteydiler. Aynı zamanda bu yapılar ve mekânlar oluşturuldukları medeniyetin dini anlayışını, ekonomik durumunu ve toplumsal yapılarını yansıtmaktadırlar. Bir dönem yaygın olarak tüm dünyada kent meydanlarında ulus-devlet modelinin getirdiği yapı itibariyle görmeye alıştığımız lider heykelleri de ideolojilerin mekâna sirayetinin bir göstergesi durumundadır. Buradaki durum sanatın mekâna yansıması değil ideolojinin yansımasıdır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında

---

[143] **A.e.,** ss. 99-100
[144] Pelin Gökgür, **Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 11
[145] **A.e**.. s. 7

ulus-devlet ideolojisinin etkisi neredeyse bütün dünyayı sarmış durumdadır. Nitekim 1936 yılında genç Türk mimarları eğitmekle görevlendirilen ünlü modernist mimar Bruno Taut, "bütün ulusalcı mimariler kötüydü ama bütün iyi (modern olarak okumak lazım) mimariler ulusaldı",[146] derken, mimari yapılanmanın ideolojik yansımasına dikkat çekmektedir. Şehrin sembolleri ve şehir yapılanmaları bu ideolojiyi yansıtmak üzere hazırlanıyorlardı. Şehir simgeleri, toplumsallaşma sürecinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu simgelerin, üzerinde hiç düşünülmeden kabul edilen varlığı, az çok istikrarlı bir günlük ilişki ağı içinde öğrenilen toplumsal norm ve rollerin devamını sağlamaktadır. Birinci ve ikinci dünya savaşlarından sonra dünyadaki devletler dengesi değiştiği gibi devletlerin de şehirlerinde ciddi değişimler meydana getirdi. İkinci dünya savaşından sonra soğuk savaş döneminde Doğu Almanya şehirlerinde sosyalizmin etkisi görülürken, 1989'da Berlin Duvarının yıkılışı ve siyasi değişim yeniden bir inşa dönemine girilmesine yol açmıştır. Otel, mağaza, video-kaset dükkânı gibi çok sayıda bina inşa edilirken, hummalı bir tamirata da girilerek yollar ve kaldırımlar yapılır. Sosyalist dönemde, kentin diğer kesimlerinden daha hareketli ve renkli olmayan bu semtler, birkaç yıl içinde, kapitalist mallar dünyasının bütün gösterge ve simgeleriyle donanmış hale geldiler.[147] Görüldüğü üzere şehir yapılanmasıyla ideolojiler arasında yakın bir bağ bulunmaktadır.

Toplum ve mekân arasındaki ilişkiyi genel olarak irdelemeye çalıştığımız bu bölümün ardından şehir ve insan/toplum ilişkisini irdelemeye çalışacağız.

2.1. Şehir ve İnsan

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle öncelikle köyler ve küçük yerleşim yerleri ortaya çıkmış, nüfusun artışı, bilgi birikiminin artması, güvenlik,

---

[146] Sibel Bozdoğan, "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editörler: S. Bozdoğan-R. Kasaba, Tarih Vakfı Yayınları, ss. 118-135, İstanbul, 2005, s.120

[147] Ulrıch Mai, "Doğu Alman Kentlerinde Kültür Şoku ve Kimlik Bunalımı", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editörler: S. Bozdoğan-R. Kasaba, Çev: L. Şimşek-N. Uygun, Tarih Vakfı Yayınları, ss. 107-115, İstanbul, 2005, ss.107-109

ticaret gibi farklı ihtiyaçlar doğrultusunda şehirler ortaya çıkmaya başlamış ve sanayileşmeyle birlikte modern kentler günümüzdeki şeklini almışlardır. Şehir, insanoğlunun günün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tasarladığı kendi kimliklerini, kültürlerini yansıttıkları, kendilerinden sonraki nesillere aktardıkları medeniyet kurdukları mekânlardır. Şehir ve insan kimlik kazanımları açısından birbirlerini etkilemişlerdir. Şehirlerin oluşumu toplumsal değişimlerin göstergelerinden birisidir. Toplumlarda, medeniyetlerde ve çağlarda meydana gelen değişim kendini şehirde, yönetimde ve mimari yapılanmada göstermektedir. Toplayıcılık, yerleşik hayata geçiş, tarım toplumuna geçiş, sanayi toplumuna geçiş ve son olarak bilgi toplumunda şehirlerin yapılarında hep farklılıklar meydana gelmiştir. Birçok şehir, saymış olduğumuz dönemlerin hepsini yaşamış olsalar da, yapılarında, yönetilmelerinde, ulaşımlarında dönemine göre değişim ve gelişim göstermişlerdir.

Medeniyet tarihinde gerçek anlamda ilk kentsel yerleşimler Mezopotamya'da M.Ö. 3500, Mısır'da, 3000, Çin ve Hindistan'da M.Ö. 2500'de Neolitik dönemin sonunda ortaya çıkmıştır.[148] İlk büyük şehir toplulukları Nil nehri vadisiyle, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan vadilerde, İndus nehri dolaylarında ve Akdeniz kıyılarında kurulmaya başlamıştır. Doğu ve Batı yönlerinde olmak üzere iki yönde gelişmeye devam etmiştir. İlk şehirler dönemin ihtiyacına binaen görüldüğü gibi su kenarlarına kurulmuşlardır. Bu ilk şehirlerden yakın çağlara gelinceye kadar Asya'nın ve Orta Doğu'nun birçok yerlerinden birbiri ardınca çeşitli medeniyetler gelip geçmiş ve her medeniyet kendi kasaba ve şehirlerini meydana getirmiştir. Tarihi süreç içerisinde bu şehirlerin bir kısmı istilalarla yok edilmiş, bir kısmı ise sosyo-kültürel değişmelerle bütünlüklerini kaybetmişlerdir. [149] Bu şehirlerden bir kısmı günümüzde hala varlığını devam ettirmektedirler. Dönemsel olarak tarihteki şehirler nüfus bakımından muazzam rakamlara ulaşmışlardır. Örneğin; Yunan şehirlerinin nüfusu çoğu zaman yüz binin üzerindeyken, Kartaca'nın nüfusu yedi yüz bini bulmuştur, ayrıca Roma'da her zaman yarım milyonun üzerinde

[148] Rana Aslanoğlu, **A.e.** s. 14

[149] Ayda Yörükan, **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükan, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, s. 33

nüfusa sahiptir. Feodal dönemde şehirler pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının ve zanaatkârların toplandığı, çeşitli eşyaların imal edildiği yerlerdir. Ekonomik hayatta çok az bölünme ve uzmanlaşma vardır. Feodal şehirlerin mekânda aldığı şekil de toplumun sosyal düzenine uygun şekilde tasarlanmıştır. Sokaklar yalnız insanların ve hayvanların geçmesine izin verecek şekilde dar ve kıvrıntılıdır. Binalar alçak ve sıkışıktır. Sıkı bir sosyal ayrım vardır. Bu durum farklı etnik grup mahalleleri ve ya farklı zanaatkârların (bakırcılar, demirciler, yemeniciler vs.), ayrı bölümlerde yerleşmesi şeklinde kendini gösterir. Şehirde istenmeyen faktörler ve yeni göçenler şehrin dış mahallelerine itilmişlerdir. Konutlar aynı zamanda işyeri, dinsel binalar, eğitim hatta alışveriş merkezi konumundadırlar.[150] Fakat sosyolojik olarak bu modern kentlerle eski kentlerin özellikleri birbirinden oldukça farklılık göstermektedirler. Şehirlerin yapısı, onları köylerden ve kasabalardan ayırmaktadır.

Şehirleri körlerden ayıran özellikleri Yörükan şu şekilde sıralamaktadır;[151]

- Köyün homojen bir topluluk olmasına rağmen, şehir heterojen bir sosyal grup olarak ortaya çıkmaktadır.
- Daha büyük bir yerleşme grubu olması, fakat aynı zamanda daha sınırlı bir mekân parçası üzerinde daha çok sayıda sosyal grubun kümelenmiş bulunması, başka bir ifadeyle nüfus yoğunluğunun fazlalığı bakımından köy topluluğundan ayrılmaktadır.
- Heterojen, büyük ve kalabalık bir cemiyet içerisinde yaşayan fertler arasındaki karşılıklı etkiler ve ilişkiler, hiç şüphesiz, homojen, küçük ve tenha bir cemaatinkinden farklılık göstermektedir.
- Köyde akrabalık ve komşuluk ilişkilerinden meydana gelen ortak bir hayat, cemaat hayatı vardır. Şehirde ise cemaat içerisinde erimiş fertler yerine, ferdiyetlerini ve şahsiyetlerini kazanmış, özgür bireyler vardır.

---

[150] Mübeccel B. Kıray, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 9-10
[151] Yörükan, **A.e.**. ss. 49-55

- Köyde sosyal kontrol doğrudan doğruya enformel bir şekilde yaşanırken, şehirde, ilişkilerin çokluğu ve çeşitliliği, sosyal mesafe ve yabancılık, karmaşıklık ve heterojenlik gibi faktörler böyle bir enformel, sosyal kontrolü olanaksız hale getirmektedir.
- Köyde enformel organizasyona dayanan bir işbirliği varken, şehirde formel bir iş organizasyonu vardır.
- Köyde yatay ve dikey hareketlilik hiç olmaz ya da çok az iken, şehirde sosyal sınıfların, verasetle geçen donmuş kalıplar halinde değil de, kazanılmış niteliklerle girilebilen ve geniş ölçüde fertler arasındaki yarışmaya dayanan aşamalı bir düzen şeklinde ortaya çıkmasından dolayı sosyal hareketlilik yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.

Şehri köyden ayıran bu özellikler, şehri sosyologlardan önce çalışma konusu yapan tarih, ekonomi, hukuk, vs. gibi ilimlerle uğraşan düşünürler tarafından ele alınmıştır. Şehir sosyolojisine zemin hazırlayan ve çoğunlukla 19. Yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştirilen bu çalışmaların ortak özelliği, genel olarak şehir gruplarının kuruluşu ve gelişmesi problemi üzerinde durulmuş olması ve bu problemi tek faktöre bağlayarak açıklamak istemeleridir. İlk olarak, Fustel de Coulanges, eski Yunan ve Roma şehirlerinin doğuşunu incelerken, şehir gruplarının kuruluşunu *dini faktörle* açıklamaya çalışmaktadır. Maine ise, şehri *hukuki bir yapı* olarak görmüştür. Maine, teorisini Roman Hukukuna dayandırmaktadır. Bir diğer düşünür Maitland, şehri, kaleler ve surlarla çevrilmiş bir yerleşme grubu olarak tarif etmiş, şehir topluluğunun köy topluluğundan ayıran temel faktörün ise *hukuk* olduğunu savunmuştur. Alman şehirlerinin gelişmesini inceleyen *Rietschel* ise, bu şehirlerin *pazar müessesesi*ne bağlı olarak ortaya çıktığını savunmuştur. *Von Below*'a göre ise şehir, tarım endüstrisinin gelişmesiyle birlikte köylerdeki nüfusun bir kısmının topraktan kopması ve yalnızca *zanaat* ile uğraşmaya başlamasıyla meydana gelmiştir. *Paul Meuriot* ise, şehrin gelişmesini temerküz olayına bağlayarak açıklamaya çalışmış ve bu konuda rol oynayan temel faktörün ise *ekonomik* olduğunu vurgulamıştır. Pirenne ise şehrin, hayatını ticaretle kazanan bir grubun, tarımla uğraşan gruptan kopması ve değişimin gerektirmiş olduğu zorunluluklar yüzünden eski bir yerleşim yerinin

etrafında toplanmaya başlamasıyla ortaya çıktığını savunmuştur. Pirenne'nin temel faktörü *ticaret*tir.[152] Şehir sosyolojisinin alt yapısını oluşturan bu düşünürler, kendilerinden sonra gelen teorisyenler için ilham kaynağı olmuşlardır.

Modernleşmenin sosyolojik açıdan önemli özelliklerinden biri sanayileşme bir diğeri ise kentleşmedir. Kentleşme, bir bakıma sanayileşmenin altyapısını oluşturan bir süreçtir. Sanayi toplumunun temel özelliği, kentlerin, daha doğru bir ifadeyle kent toplumunun gelişmesidir,[153] diyebiliriz. Genellikle sosyologlar ve toplum felsefecileri, geleneksel toplumlardan modern toplumlara dönüşümü değişik kavramlar geliştirerek açıklamaya çalışmışlardır. Bunları; tarım toplumlarından sanayi toplumuna geçiş (Saint Simon), cemaatten cemiyete geçiş (Tönnies), basit toplumlardan karmaşık toplumlara geçiş (Spencer), mekanik dayanışmalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçiş (Durkheim), kutsal toplumlardan laik toplumlara geçiş (Howard Becker), kır toplumundan kentsel topluma geçiş (Robert Redfield) olarak sayabiliriz.[154] Bu konuda kafa yoran ve görüş beyan eden düşünürlerin temel dayanakları, yeni oluşan modern toplumun artık mekânsal olarak farklılık arz etmeye başlaması ve tüm değişimin bir mekân olarak kentlerin etrafında şekillenmeye başlaması düşüncesidir.

Kent üzerine çalışma yapan isimlerin başında Georg Simmel gelmektedir. Simmel, '*Büyük Şehir ve Manevi Hayat'* adlı eserinde, şehrin kuruluşu ve gelişmesi gibi problemin dışında ele alır. O'nun burada işlediği asıl konu, şehir hayatının şahsiyet üzerindeki etkileri ve şahsiyette meydana getirmiş olduğu değişikliklerdir. Bu yaklaşımından dolayı O'nun şehir teorisi sosyal psikolojik bir şehir teorisi niteliği taşımaktadır.[155] Simmel, *'Metropolis ve Kent'* adlı eserinde kent sosyolojisi genelinde argümanlara ulaşmış ve mekân olarak kentin sosyolojini yapmıştır. Burada modern kentin insana kazandırdığı özelliklere dikkat çeken Simmel, bu özellikleri

---

[152] Yörükan, **A.e.**. ss. 57-61
[153] Cevat Özyurt, "Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 18, Sayfa: 111-126, Balıkesir, Aralık 2007, ss. 112-113
[154] Yörükan, **A.e..** ss. 39-44
[155] **A.e.,** s. 62

dörde ayırmaktadır. *Birincisi*; metropolisteki uyaran çeşitliliği sebebiyle, insanlar çekingenlik ve duygular karşısında kayıtsızlık tavrı geliştirmek zorundadırlar. *İkincisi*; aynı zamanda kent insanlara farklı türde bir bireysel özgürlük sağlamaktadır. Cemaat tipi yapılanmadan gelen insanlar kentte kendilerini daha özgür hissederler ve daha rahat hareket ederler. Son derece geniş ilişkiler yayılımı içine yerleştirilen bireylerin benzersiz gelişimlerine izin veren, büyük kentin mekânsal biçimidir. *Üçüncüsü*; kent, kentin rasyonalitesi ve entelektüalizminin kaynağı ve ifadesi olan para ekonomisine dayanmaktadır. Hem para hem de akıl, insanlara ve şeylere yönelik pratik bir tutum içindedir ve duygu tavrın aynı düzeye gelmesini sağlar. *Dördüncüsü;* modern kent yaşamı para ekonomisine dayandırıldığı için, para ekonomisi de insanlara kesinliği ve dakikliği kazandırmaktadır. Genel olarak para ekonomisi, insanları kendi etkinlik ve ilişkileriyle ilgili olarak daha hesapçı yapar ve özgül anlamda insanlar etkinliklerini kesin şekilde programlamak zorundadır.[156] Simmel, modern hayatın en derin problemleri olarak; bireyin bunaltıcı toplumsal güçler, tarihi miras, harici kültür ve hayatın tekniği karşısında mevcudiyetinin özgürlük ve bireyselliğini koruma çabasından[157] kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Diğer önem bir isim olan, Rene Maunier'in şehir üzerine yapmış olduğu çalışma ise, sosyal morfoloji çalışmasıdır; şehri morfolojik yönden ele almış ve incelemiştir. Maunier, kendinden önceki şehir teorisyenlerini, şehri tek bir faktör etrafında açıklama çabalarından dolayı eleştirir. O'na göre şehir tarihi süreç içerisinde farklılık göstermektedir ve her şehri içinde bulunduğu duruma ve medeniyete göre açıklamak gerekmektedir. Bu anlamda Maunier'in teorisi, ilk sistemli şehir tipolojisi örneğidir. Maunier, tarihi gelişme içerisinde, kabilelerin bir araya gelmesiyle meydana gelen ilk şehirlerden büyük endüstri şehirlerine, Asya ve Afrika'daki endüstrileşmemiş şehirlerden modern Avrupa ve Amerika şehirlerine varıncaya kadar bütün şehir tiplerini içine alacak bir tipoloji denemesi yapmıştır. İlk olarak fonksiyonlarına göre *farklılaşmış* ve *farklılaşmamış* şehir olmak üzere şehri

---

[156] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, ss. 20-21

[157] Georg Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", Çev: Ahmet Aydoğan, ss.167-184, **Şehir ve Cemiyet**, Haz: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 167

iki genel kategoriye ayırmıştır. Sonra da bunların her birini kuruluş sürecine ve şehri oluşturan *unsurların mahiyetine* göre ikinci hatta üçüncü dereceden bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur.[158] Maunier'in *farklılaşmış* ve *farklılaşmamış* olarak kavramsallaştırmasında kastettiği şehrin fonksiyonlarının farklı olup olmadığıdır. Bu anlamda *farklılaşmamış şehir*; fonksiyonları bakımından farklılaşmamış olmakla birlikte, morfolojik bakımdan parçalı olan şehir tipidir. *Farklılaşmış şehir* ise; şehrin mekânı üzerinde ayrı ayrı yerler almış olan sosyal gruplardan meydana gelmiş olduğu için, morfolojik olarak farklılaşmamış şehre benzediği halde, şehrin bölümlerinden her birinin ayrı bir fonksiyona sahip olması bakımından ondan ayrılmaktadır.[159]

Şehir üzerine önemli çalışmaları olan bir diğer sosyolog ise Max Weber'dir. Weber ilk olarak daha önce ortaya atılmış olan; pazar yerleşimi olarak, tüketici ve üretici olarak, tarımla ilişkisi bakımından, siyasi ve idari olarak ve kale ve garnizon şehri gibi şehir kavramlarını tek tek ele alarak incelemiştir.[160] Weber'e göre bu şehir kavramlarının her birinde doğru olan bir taraf bulunmakla birlikte, yalnız başlarına alındıkları zaman hiçbiri şehir topluluğunu bütünüyle açıklamaya yeterli değildir. Bu kavramlar şehir için gerekli ama tek başlarına yeterli değillerdir. [161] Weber'le Maunier, şehrin tek faktörle açıklanamayacağı görüşünde birleşmektedirler. Weber'e göre gerçek bir şehir topluluğunun ortaya çıkabilmesi, ticari ilişkilerin ön plana geçmesiyle birlikte, bir bütün olarak cemiyetin; tahkim edilmiş bir yer, bir kale, bir pazar yeri, belli bir hukuk düzeni, belli bir birlik ve belli bir yere kadar bağımsız olması gerekliliğini belirtmiştir. Bütün bu şartların bir araya gelmesiyle bir şehirden bahsedebileceğimizi söyler. Weber'e göre, ne ekonomik anlamdaki şehir, ne de özel bir siyasi-idari yapıya bürünen garnizon, zorunlu olarak 'topluluk' oluşturur. Bir şehir topluluğu, kelimenin tam anlamıyla yalnızca Batı'da rastlanan bir olgudur. Yakın Doğu'da (Suriye, Fenike ve Mezopotamya'da) yer yer istisnalara

---

[158] Yörükan, **A.e.**., ss.66-67
[159] **A.e**. ss. 93-99
[160] Max Weber, Şehrin Doğası, Çev: Fırat Oruç, ss.101-130, **Şehir ve Cemiyet**, Haz: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 101-130
[161] Yörükan, **A.e.**, s. 68

rastlanmasına rağmen, bu süreksizdir ve gelişimini tamamlayamamıştır.[162] Weber, "ortaçağ Batı şehri iktisadi açıdan bir ticaret merkezi, siyasal ve ekonomik açıdan bir kale ve garnizon, idari açıdan bir yargı mıntıkası ve toplumsal açıdan yemine dayalı bir konfederasyondu",[163] tespitinde bulunarak, yukarıda vermiş olduğu özellikleri burada ispatlama yoluna gitmiştir. O, şehir incelemesinde Batı şehrinin üstünlüğüne vurgu yaptığı için ve bunun ispatını da ortaya koymak adına doğal olarak ta ağırlıklı olarak Batı şehirlerini incelemeye almıştır.

Şehir üzerine çalışmalarıyla ün yapan ve şehir sosyolojisinin, sosyolojinin bir alt disiplinini oluşturmasını sağlayan ekol Chicago Okulu'dur. Robert Ezra Park, Ernest W. Burgess ve Mc Kenzie en önemli temsilcileridir. Ekolojistler olarak ta bilinen bu grup, teorilerini Chicago şehrini bir laboratuvar gibi incelemişler ve sanayi kentinin mekânsal desenini veri olarak ele almışlardır. Ekolojistler, nüfus topluluklarının çevreye uyum sürecini tanımlamakta, nüfus ve çevre arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadırlar. Ekolojistlerin kuramsal çerçevelerini geliştirirken cevap aradıkları temel soru, nüfusun çevreye nasıl uyum sağladığıdır.[164] Ekolojik teoride, genel olarak, şehrin, bir merkezden çevreye doğru yayılan tabi alanlar şeklinde farklılaştığı kabul edilmiştir. Önce merkezi bir işyerinin oluştuğu, daha sonra insanlar ve kurumların bu merkezden çevreye doğru giden belli bir takım kalıplar halinde dağıldıkları ileri sürülmüştür.[165] Park, kent ortamında insan davranışının araştırılmasında takip edilecek yollar ile cevaplanması gereken sorunları ortaya koyma ve şehir sosyolojisinin sınırlarını belirleme girişiminde bulunmuştur. Park'a göre şehir yalnızca fiziksel bir mekanizma ve yapay bir inşa değildir. Kent doğanın, insan doğasının bir ürünüdür. O'na göre modern şehir, temelde bir ticaret yeridir ve varlığını pazar yerine borçludur.[166] Park'a göre kentteki mekânsal ilişkileri açıklayan kavram *hâkimiyet* kavramıdır. Darwin'den alıntı yapan Park, her yaşam grubu içinde

---

[162] Max Weber, **Şehrin Doğası**, ss.119-120
[163] Max Weber, "Batı Şehri", Çev: Fırat Oruç, ss.131-166, **Şehir ve Cemiyet**, Haz: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 147
[164] Aslanoğlu, **A.e.** s. 59
[165] Yörükan, **A.e.**., s. 78
[166] Serkan Gölbaşı, **Kentleşme ve Suç**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, , ss. 21-22

bir ya da daha fazla hâkim tür olduğunu belirtmektedir. Hakimiyet ilkesi şehrin genel ekolojik dokusunu tanımlamakta ve kentsel alanların birbiri ile işlevsel ilişkisinin altını çizmektedir.[167] Burgess, kentlerin büyümesinin ve yayılışının ekolojik bir açıklaması yapmaya çalışmıştır. O'na göre kentin büyümesi, en iyi bir biçimde kentin genişlemesi sürecinde farklılaşan, birbirlerini takip eden bölgeleri temsil eden eş merkezli dairelerle gösterilebilir. Merkezde yer alan birinci bölge merkezi iş alanıdır. İkinci bölge geniş bir alandır; işyerleri ve küçük ölçekli imalatın işgal etmeye başladığı bu alan, işçiler tarafından terk edilmekte, bunun sonucunda da çöküntü bölgesi özelliği göstermektedir. Üçüncü bölgede, daha önce yaşamış oldukları bölgeden olumsuz şartlardan dolayı uzaklaşan ama yine de işine en kısa zamanda ulaşmak isteyen işçiler vardır. Dördünü bölgede ise, üst sınıflar bulunmaktadır. Şehrin en dışını temsil eden beşinci bölgede ise, banliyö ve uydu kentler mevcuttur. O'na göre daha içeride olan her bölge, kendisinden bir sonraki bölgeyi işgal etme eğilimindedir. Kentin büyümesinin bu yönünü, bitki ekolojisindeki süreçlere benzetmekte ve işgal kavramını da ekolojiden almaktadır.[168] Şehir sosyolojisi üzerine çok fazla görüş ortaya atılmış ve birçok eser verilmiştir. Fakat konumuzun şehir sosyolojisi olmaması hasebiyle burada önemli gördüğümüz birkaç ismin görüşlerine yer vermiş bulunuyoruz. Daha fazlası çalışmamızın ahengini bozacağı düşüncesiyle çok da ileriye götürmedik.

Modernleşme sürecinde feodal ilişkilerin ortadan kalkmaya başlaması dünyayı yeni bir yapılanma sürecinin içine götürmüştür. Tarımın makineleşmesi, eğitimin kurumsal hale gelmesi ve süresinin uzaması, kitlesel üretim ve kitlesel tüketimin yaygın hale gelmesi, pazarın genişlemesi ve küresel bir hal alması, siyasetin ve işletmelerin bürokratikleşmesi, kent koşullarının sağlıklı hale getirilmesi, iletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişmeler gibi birçok faktör, insanların kırsal alanları terk edip kentsel alanlara doğru göç etmelerine neden olmuştur.[169] Modernleşme sürecinde özellikle yirminci yüzyılda kentleşme küresel bir süreç

---

[167] Rana Aslanoğlu, **A.e.**. s. 26
[168] Serkan Gölbaşı, **A.e.**. ss. 23-24
[169] Cevat Özyurt, **A.g.m**. s.113

haline gelmiştir. 1900'den önce kentlerdeki büyümelerin hemen hepsi Batıda meydana gelirken bu sürecin devamında Üçüncü Dünya Ülkelerinde de kentler büyür hale geldiler. Kırsaldan kente göç farklı bir boyut kazanarak Avrupa'nın kendi içindeki ülkeler arasında uluslararası kent göçü haline gelmiştir. Köylüler, kırsal bölgelerde imkânların azlığı, kentlerin görünen avantajları ve çekicilikleri, iş imkânı, refah düzeyinin yüksek olması, çok fazla sayıda mal ve hizmetin bulunması gibi nedenlerle kentlere göç ettiler. Dahası, kentler mali ve sanayi gücünün yoğunlaştığı merkezler haline geldiler, müteahhitler bazen sıfırdan başlayıp yeni kent alanları oluşturdular. Öyle ki, Chicago 1830'larda bir yerleşim merkezi değilken 1900'de iki milyonun üzerinde nüfusa sahip modern bir şehir haline gelmiştir.[170] Benzer şekilde 1800'lü yılların başında 550 bin civarında olan Paris şehri yüzyıl sonuna doğru beş kat artarak iki buçuk milyon nüfusu geçmiştir. Londra'da ise 1800'ün başlarında 860 bin olan nüfus 1890'lara gelindiğinde dört milyonu aşmış durumdadır.[171] Bu afaki derecede nüfus artışlarının temel kaynağı kırsaldan kente olan göçtür. Bu kentleşme hareketi sadece Chicago, Londra ve Paris örnekleriyle kalmaz, sanayileşmeye başlayan, makineleşme ve modernizmi amaç edinen bütün ülkelerde örneklerini görmek mümkündür.

Sanayileşmenin ilk örneklerinin görüldüğü Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika haricinde ülkemizde modern anlamda kentleşme serüveni 1900'lü yıllara rastlamaktadır. İstanbul, dönemsel olarak başkentlik yapmış olan Bursa ve Edirne, Şehzadelerin yönetici olma adına Sancak Beylikleri yaptıkları Şehzadeler Şehri olarak geçen; Bolu, Kütahya, Trabzon, Manisa ve Amasya şehirleri Osmanlı Devletinin en önemli ve en büyük şehirleridir. Şüphesiz ki binlerce yıllık tarihi geçmişe sahip ve tüm dünyanın gözü önünde olan İstanbul en önemli şehridir. Ticaretin, sanatın, eğitim, siyasetin, eğlencenin vs. merkezi durumunda olmuştur. İstanbul, tarihi boyunca hep göç almış, dünyanın sayılı kentlerinden birisidir.

---

[170] Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayanlar: H. Özel-C. Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, ss.500-503

[171] Richard Sennett, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çev: S. Durak-A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 171-173

Sanayileşme hamlesini geç yapan Osmanlı ve devamında Türkiye Cumhuriyeti'nde en önemli göç dalgası 1950'lere tekabül etmektedir. Nüfusunun büyük bir oranı kırsal alanda yaşayan ülkemizde çok partili hayata geçişle birlikte köyden kente yoğun bir şekilde göç dalgası meydana gelmiş, bu göçler de beraberinde bir takım sorunlar ortaya çıkarmıştır. Günümüzde de devam eden bu sorunların en büyüğü gecekondulaşma ve çarpık kentleşme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentin mekânsal coğrafyası, kültürün (ekonomik, tarımsal, dini, kamusal vs.) farklılığına temel teşkil eder. Kent mekânları, çoğunlukla yaşamsal faaliyetlerin sürdürülmesi esnasında kendiliğinden ortaya çıkarlar ve kent yaşamını bütünleyen mekânlar olarak önemli işlevler görürler. Kentli yaşam ile sözünü ettiğimiz mekânlar arasında doğrudan bir bağ vardır. Bu mekânlar insanları bir birliktelik oluşturmaya çağırır, kenti, üzerlerinden yaşanan, anlamsal ve sembolizm yüklü bir mekân kılmaya çalışırlar. Kafe, park, ibadethane, restoran, otel vs. gibi kentsel mekânlarda her gün yaşanan birliktelikler, sosyal ilişki ağları gibi ortak faaliyetlerden her biri aslında kentin yeniden doğması, gündelik yaşam kültürünün yeniden inşası anlamına gelmektedir.[172] Kentin, sembolik anlamları olan mekânları vardır. Kilise ve şapel kulelerinin Oxford'a (Kilise iktidarının egemen olduğu dönemde kurulmuş bir kent) egemen olması, buna karşılık tekelci kapitalizm döneminde Manhattan Adasının Chrysler ve Chase-Manhattan Bankası binalarının gölgesinde kalması rastlantı değildir.[173] Buna örnek olarak; Mekke, Medine, Kudüs, Vatikan, Roma vs. gibi dinlerin kutsal saydıkları kentleri de verebiliriz.

Bu başlık altında genel olarak şehirlerin ortaya çıkışını, insan/toplumla ve şehir arasında nasıl bir ilişkinin yaşandığını, geçmişten günümüze şehirlerin göstermiş oldukları değişim ve dönüşümleri irdelemeye çalıştık. Aynı zamanda şehir hakkında görüş bildiren teorisyenleri ve şehir sosyolojisinin bir disiplin olarak oluşmasında ve gelişmesinde katkı sağlayan, Simmel, Weber, Maunier, Park, Burgess gibi sosyologların şehir hakkındaki görüşlerini aktarmaya çalıştık. Şüphesiz

---

[172] Ömer Aytaç, **A.g.m**. ss.202-203
[173] David Harvey**, Sosyal Adalet ve Şehir**, s.36

bu isimler şehir üzerine çalışma yapan sosyologların tamamını kapsamadığı gibi yazmış olduğumuz bölümde ismi zikredilen sosyologların tüm görüşleri de mevcut değildir. Fakat konumuzun ahengi açısından bu kadarlık çalışmayı yeterli gördük. Bundan sonra da şehir sosyolojisinin de bir yan ya da alt disiplini olarak görebileceğimiz *mekânın sosyolojik imkânı*'nı irdelemeye çalışacağız.

2.2. Mekân Sosyolojisi Üzerine

Toplum, fiziksel çevre ve sosyal çevre kavramları, toplum-şehir formu ilişkileri, kültür ve çevresel tasarım ilişkileri, mimari mekân ve kentsel mekân, açık mekân ve çevre ilişkileri, kültürel dokunun yönlendirici olduğu yerleşmeler ve örnekleri vs. gibi konular mekân sosyolojisinin çalışma alanları olmuşlardır. Toplumda meydana gelen eylemler zaman ve mekân kesişiminden ortaya çıkmaktadır. "Bir kültür ve kimlik göstergesi olan mekân, farklılaşan, dönüşen, başkalaşan ve ayrışan dinamik bir yapıdır. Toplumsal süreçlerce yeniden üretildiği için biçim ve içerik bakımından daima değişme halindedir."[174] Dolayısıyla zaman içinde mekânın gösterdiği değişimler mekân sosyolojisinin araştırma alanına girmektedir. "Mekân sosyolojisi, mekân kavramını, onu yapılandıran, oluşturan, belirleyen, biçimlendiren, dönüştüren, farklılaştıran toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel etmenlerle birlikte analiz etmektedir."[175] Bir anlamda mekân sosyolojisi mekânın değişim ve dönüşümünün ya da dönüştürülmesinin arka planını anlamaya ve açıklamaya çalışır. Mekân içinde tecrübe edilen yaşamsal pratikler, gerçekte, farklılık imgelerinin oluşmasında temel rol oynamaktadırlar.

Mekânın toplumsal boyutuyla ilgilenen ve görüş bildiren ilk düşünür olarak İbni Haldun'u ele alabiliriz. Ondan sonra ise görüş beyan eden ve araştırmalar yapan Montesquieu gelmektedir. Mekân sosyolojisi üzerine klasik anlamda en büyük katkıyı yapan isim ise Georg Simmel'dir. Daha sonra disiplinler arası çalışmalarıyla Annales Okulu (Marc Bloch, Lucien Febvre ve Fernand Braudel) gelmektedir. Mekân sosyolojisi üzerine en önemli çalışmaları yapan sosyologlar ise; Jhon Urry,

---

[174] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, s. 42
[175] John Urry, **A.e.,** ss.22-23

David Harvey, Henri Lefebvre ve Fredric Jameson olmuştur. Bu bölümde yukarıda ismini saydığımız sosyologların yanında Marx, Giddens, Castells, Massey gibi isimlerin de bu konuyla alakalı yapmış oldukları görüşlerini irdelemeye çalışacağız.

Mekânı bir coğrafya olarak ele alçak olursak, modern öncesi dönemde, mekân olarak coğrafyayı ele alıp toplumların yapısı, örgüsü, kültürü, iktisadı, politik iklimi ve tarihsel dokusu hakkında görüş bildiren düşünürler de mevcuttur. Bunların başında 14. Yüzyıl sosyoloğu İbni Haldun gelmektedir. Her ne kadar sosyolojiyi modernizmin bilimi, şehirlerin ortaya çıkışını da modernzime bağlayan pozitivist düşünürler İbni Haldun'u sosyolog olarak kabul etmeseler de, toplum hakkındaki görüşlerinden dolayı görmezden gelememektedirler. Sosyolojide coğrafyacı görüşler içinde önemli bir yeri olan İbni Haldun, toplum konu ve sorunlarına çok geniş bir pencereden bakmıştır. Toplum olaylarını tek bir faktöre bağlı olarak izah etmemiş, onları açıklarken, ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal öğelerin yanı sıra coğrafya ve özellikle de iklim üzerinde durmuştur. "Mukaddime" adlı eserinde toplumları 7'ye bölmüş ve meşhur 7 iklim teorisiyle, iklimlerin toplumların oluşmasında etkisini vurgulamıştır. İbni Haldun bu teorisiyle iklimlerin, insan kişiliğinin/huylarının oluşmasına, toplum üzerindeki derin etkilerine, istidatlara ve manevi hayata ve hatta dine olan etkisini saptamaya çalışmıştır. İbni Haldun, suyla gelişmişlik ve uygarlık arasında ilişki kurmuş, toplumların gelişmelerinde suyun önemini vurgulamıştır. "*Yerkürenin gelişmiş kesimlerinde, Nil, Fırat, Dicle ve Ceyhun adı verilen Belh nehri gibi en büyük nehirler vardır*", şeklindeki tespiti, O'nun su ile uygarlık arasındaki bağı gördüğünün delili niteliğindedir. [176]

> İklim koşullarının insan kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Sıcaklığın, soğukluğun, karanlığın, aydınlığın, dağ ve ova durumu gibi faktörlerin önemini yadsımak doğru olmaz. Örneğin dağlarda yaşayan insan özgürlüğüne daha düşkündür, toplum kurallarına uyum sağlamakta güçlük çeker, sıcak bölgede olan

[176] Sezgin Kızılçelik, "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 138-144

> insanın, sıcakkanlılığı, soğuk bölgede yaşayan insanın soğuk yapısı hemen göze çarpan bir durumdur.[177]

İbni Haldun'un coğrafya üzerine yapmış olduğu tespitler, daha sonra gelecek olan düşünürler üzerinde etkili olmuştur. Özellikle de Aydınlanma hareketinin önemli isimlerinden olan Montesquieu'nun çalışmaları Batı'da coğrafyacı anlayışı ön plana çıkarmaya başlamıştır. Montesquieu, *İran Mektupları* adlı eserinde coğrafi temel ekseninde Doğu dünyasının yapısının, yaşam tarzının, kültürel ikliminin, düşünsel ve bilgi birikiminin Batı dünyasından farklılığına vurgu yapmıştır. [178] Montesquieu "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı eserinde hukukun; coğrafya, tarih, ekonomi, din ve politikayla olan münasebetlerini irdelemiş ve hukukun temel ilkelerini belirlemeye çalışmıştır. Hukukun iklimle olan ilişkisini ise şöyle dile getirmektedir; "çeşitli iklimlerde ruh nitelikleriyle insan tutkularının aşırı derecede değişik olduğu doğru ise, kanunların bu tutkularla bu nitelikler arasında ayrılıklara göre düzenlenmesi gerekir."[179] Montesquieu, iklim/toplum ilişkisi için de şöyle demektedir;

> Her ülkenin iklimiyle, toprağın niteliğiyle, durumu ve mahiyetiyle, yerlilerinin esas uğraşlarıyla, çiftçi mi, avcı mı veya çoban mı, hepsinin anayasasının doğurduğu bir özgürlük derecesiyle ilişkisi olmalıdır. Sakinlerin diniyle, eğilimleriyle, zenginlikleriyle, rakamlarıyla, ticaretiyle, adetleriyle ve gelenekleriyle ilişkisi olmalıdır. Yani birbirleriyle ilişkisi olduğu gibi başlangıçlarıyla, yasa koyucunun amacıyla ve oluşturdukları şeylerin düzeniyle de ilişkileri olmalıdır; hepsinde hangi farklı ışıkların olması gerektiği tartışılmalıdır.[180]

Sosyolojideki coğrafyacı görüşler içinde sosyal bilimlerde disiplinler arası yönelimler bağlamında hareket eden, tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve antropolojinin işbirliği yapmasını öneren, tek faktörlü açıklamalar yerine, çok faktörlü açıklamaları esas alan, disiplinler arası bir yaklaşım geliştiren ekol Annales

---

[177] İbrahim Ülger**, İbni Haldun,Işığın Kaynağı Doğu-4**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2004, s.63
[178] Sezgin Kızılçelik, **A.e.**. s. 144
[179] Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine I**, Çev; Fehmi Baldaş, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 321
[180] Montesquieu, "Yasaların Ruhu", **Batı'ya Yön Veren Metinler III**, Der: Alev Alatlı, Çev: Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Ekibi, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 1035

Okuludur. Annales Okulu, Marc Bloch, Lucien Febvre ve Fernand Braudel'in görüşlerinden oluşmaktadır ve özellikle Paul Vidal de la Blache'dan esinlenerek, toplum çözümlemelerinde coğrafi kanıtı esas almış ve her şeyin temeline coğrafyayı yerleştirmiştir. Geleneksel tarih anlayışının dışın çıkan Annales Okulu, sıradan insanları özne olarak kabul etmiş, tarihsel gerçekliklerle toplumsal gerçeklikleri birbirleriyle ilişkilendirmeye çalışırken, çözümlemelerinde sosyo-ekonomik, politik ve kültürel ögelerin yanı sıra iklim ve coğrafi etmenlere ağırlıklı bir biçimde yer vermiştir.[181] Sosyolojik düşüncede mekân açısından coğrafya önemli bir paya sahiptir. Bu bağlamda İbni Haldun, Montesquieu ve Braudel ele aldıkları konular itibariyle ve işleyiş tarzıyla hem kendi dönemlerinin toplumları hakkında bilgi vermişler hem de mekân sosyolojisinin temellerini atmışlardır.

Toplumlar, din, aile, ekonomi, eğitim, siyaset, boş zamanlar vs. gibi toplumsal kurumlar olmadan anlaşılamayacağı ve açıklanamayacağı gibi üzerinde yaşadıkları mekânı göz ardı etmekle de sosyolojik inceleme/araştırma eksik kalacaktır. Bu sadece mekânın bir veri olarak yeterli olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat önemli bir yeri olduğu su götürmez bir gerçekliktir.

Marx, sınıf örgütlenmesinin ve bilincinin, mekânsal ve çoğu zaman toplumsal olarak ayrı kapitalist yatırımlardaki işçiler arasındaki bu 'mesafe sürtüşmesi'nin üstesinden nasıl geleceğinin cevabını bir türlü veremez. Bunun yanında Marx, kapitalist toplumdaki başka önemli mekânsal odakları, yani mahalle, kasaba ve ulus-devlet odaklarını yeterince araştırmaz. Bu mekânsal odakların, ekonomi içindeki birikim örüntüleriyle yakından ilişkili olmalarına rağmen, bunlar basitçe bu tür örüntülere indirgenemezler ve politik etkileri basitçe ekonomi içindekilere göre ikincil konumda görülemez. Aslında kapitalizm, ücretli işçiler için evi ve işi birbirinden ayırır; ancak belirli bir mekânsal biçimdeki evin mekânsal konumu, politik açıdan ilişkisiz olarak görülemez. Dolayısıyla Marx, kapitalizm gelişirken ve giderek daha fazla işçiyi kapitalist işyerleri, kasabalar ve kentlere sürüklerken, bu mekânsal odakların politik açıdan daha az belirginleşeceklerini

[181] Sezgin Kızılçelik, **A.e.**. ss. 148-149

göstermeyi başaramamaktadır. [182] Marxist kuramcılar, mekânı daha derinde işleyen toplumsal yapılarla olan ilişkisini ele alırken, aynı zamanda, toplum ve mekân arasındaki ilişkiyi de coğrafya gündemine taşımış oldular. Hümanist eleştiri taraftarları da coğrafyayı mekân bilimi olarak kurma girişimlerinin, esasta, mekânsal yapıların bilinçli insan eyleminin ürünü olduğu gerçeğini göremediği teması üzerinde durdular. Nitekim Hagerstrand, 1970'te yazmış olduğu bir yazıda '*coğrafyada insanlar nerede?*' sorusunu sorma gereğini duymuştur. Bunun yanında yapısalcı yaklaşım da, mekânı, toplumsal ilişki ve yapıların gerçekleştiği edilgen bir yüzey olarak görme eğilimi içinde olmuştur. Onlara göre mekân üretilen bir realite ve sadece bir sonuçtan ibarettir. Yapısalcılık, mekânın toplumsal ilişkilerin önemli bir unsuru olduğunu belirtirken, '*mekânın nasıl bir fark yarattığı'* sorusunu cevapsız bırakır ve mekânı adeta küçük görür.[183]

Mekân sosyoloji üzerine en önemli klasik katkıyı yapan Simmel'dir. Simmel boş bir mekâna anlam kazandıran toplumsal etkileşimlerdeki mekânsal biçimlerin beş temel özelliğini çözümlemiştir. Bu özellikler şunlardır; bir mekânın eşsiz veya biricik niteliği; bir mekânın mekânsal olarak 'çerçevelenmiş' parça ve etkinliklere bölünebilme biçimleri; toplumsal etkileşimlerin mekân içine yerleştirilebilme düzeyi; özellikle kentteki yakınlık/uzaklık derecesi ve görme duyusunun rolü; konumların değişme olanağı ve özellikle 'yabancının' gelişinin sonuçları. Simmel mekânı, toplumsal örgütlenmenin mekândan koparılması nedeniyle giderek önemini yitiriyor olarak görme eğilimindedir.[184]

Mekân sosyolojisi üzerine tutarlı bir yaklaşım da Giddens'tan gelmiştir. Giddens'ın zaman ve mekân kuramı 1970'lerin sonu ve 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Zaman ve mekân mesafeleşmesi kavramını ortaya atmış ve toplumların zaman ve mekânın daha kısa ve daha uzun yayılımları üzerinde serimlendiklerini belirtmektedir. Bunun dışında, farklı yapısal ilişkilere göre örgütlenmiş toplum tipleri

---

[182] Urry, **A.e..** ss. 95-96
[183] Ömer Aytaç, **Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu**, s. 879
[184] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, s.20

arasında zaman-mekân sınırları, temas ve karşılaşma biçimleri olduğunu savunmaktadır.[185]

Massey, '*Emeğin Mekânsal Dağılımı'* adlı eserinde sosyal ilişkilerin mekânsal örgütlenmesi ve mekânın sosyal olarak yeniden üretim süreçlerini incelemeye çalışmıştır. Massey, ampirik olarak tarihsel ve coğrafi değişmeleri, iktisadi gelişme süreçlerini ve mekânsal farklılaşmaları anlama yolunda, genelde coğrafi bir mesele olarak görülen *mekan*'dan hareket eder.[186] O'na göre toplumsal süreçlerin mekân üzerinde oluşması temelde, uzaklık ve yakınlık olgusuna, alanlar arasındaki coğrafi çeşitliliğe, özgül yerlerin bireysel karakteri ve anlamına bağlıdır. Gerçekte tüm bunlar toplumsal süreçlerin işlerliği açısından önemlidirler.[187] Massey'in mekâna ilişkin yaklaşımlarında, emeğin mekânsal dağılım ve farklılaşmasını merkeze alması dikkati çeker. Bu yaklaşım, kent sosyolojisinde Chicago Okulu'nun temel dayanaklarından olan '*toplumsal dönüşüm kendisini mekânda yansıtır'* önermesiyle paralellik göstermektedir. Çünkü Massey, '*mekân farklılaştır*' varsayımından hareket eder. Bu farklılaştırma, o mekânda sosyal olarak kurulmuş, belirli bir ölçek ve bütünlüğe sahip toplumsal oluşum üzerinde gerçekleşir.[188] O'na göre bir ülkedeki emeğin mekânsal dağılımını anlayabilmek için, o ülkedeki üretimin mekânsal yapıları olarak adlandırabileceğimiz kapitalist üretim ilişkilerinin mekânsal organizasyonuna bakmak gerekmektedir. Mekânsal yapılardaki değişimler, sınıfsal, ekonomik, politik, ulusal ve uluslararası değişimlere sebebiyet verirler. Massey'in mekân ve yer düşüncesine en önemli katkısı, sosyal ve mekân kavramlarını birlikte ele alarak tartışmak olmuştur.[189]

Lefebvre, '*The Production of Space* (*Mekânın Üretimi)* adlı eserinde mekânın taşıdığı toplumsallığa işaret etmiş ve mekânı toplumsal yapının bir ürünü

---

[185] Ömer Aytaç, **A.e..**, s. 884
[186] **A.g.m**., s. 885
[187] Doreen Massey, **Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production**, London: Macmilan, 1984, s. 14, Aktaran: Ömer Aytaç, "Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 885
[188] Ömer Aytaç, **Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu**, ss.885-886
[189] **A.g.m.,** s. 886

olarak görmüştür. Mekânı, toplumsal bir inşa olarak görür. Onun yeniden üretilebilir nitelikte olduğu ve bu nedenle bir mücadele alanını temsil ettiğini belirtir. Ayrıca, farklı mekânsal örgütlerin de benzeri bir mekânsallaşma diyalektiğinin parçası olduğunu ifade eder. O'nun mekân anlayışı temelde akışkandır ve mekân her tür toplumsal değişimin aynası olarak görünür. Mekânı anlayabilmek için ayna metaforunu kullanan Lefebvre, aynı zamanda mekânı algılayan bireyin de konumunun büyük önem taşıdığını vurgular. Bu yüzden mekân, özellikle algılanmış, tasarlanmış ve yaşanmış olarak üç farklı derinlikte yaşanır. Lefebvre'e göre mekân *şurası* ya da *orası* değildir toplumsal bir üretimdir. Mekânın toplumsal olarak üretişini iki önemli sonuca bağlar: birinci; doğal/fiziki mekânın kaybolmaya yüz tutması, ikincisi; her toplumun kendi mekânını üretiyor olmasıdır. Doğal/fiziksel mekân ile toplumsal mekân arasındaki farkı belirler ve doğal mekânın dağınık, toplumsal mekânın birleştiren, bir araya getiren özelliğinin olduğunu ifade eder.[190] O'nun mekân anlayışında üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının, gerçekte toplumsal baskı ilişkilerinden özgürleşme için yeterli olmadığı anlayışı yatmaktadır.[191]

Mekân kuramını ele aldığı makalesinde Gottdiener; Castells ile Lefebvre'nin mekân kuramı üzerine yapmış oldukları tartışmayı karşılaştırmaktadır. Castells, mekân kuramını kentsel sorunlar çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre toplu tüketim araçlarının: konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım vs. gibi bütün toplumsal grupların gündelik yaşamları temelinde örgütlenmesi şehir sorununun temelini oluşturmaktadır.[192] Dolayısıyla Castells, kentsel sorunların başat sorunu olarak toplu tüketim problemlerini koymaktadır. Lefebvre, mekân kuramını kapitalizmle bağdaştırır. O'na göre kapitalizmin hayatta kalabilmesi üretim tarzının gerektirdiği toplumsal üretim ilişkilerinin sürekli bir temelde yeniden üretebilmiş olmasına bağlamaktadır. Bu ise kapitalizmin bunca yıldan beri mekânı kullanışı ile

---

[190] **A.g.m**., ss. 884-888
[191] Mark Gottdiener, **Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru**, Çev: H. Çağatay Keskinok, Praksis Dergisi, Sayı:2, Ankara, 2001, ss. 248-269, s. 262
[192] Mark Gottdiener, **A.g.m.**, s. 252

başarılmıştır. Yani kendisi için farklı bir mekân yaratarak yeniden üretim yoluyla egemenliğini gerçekleştirebilmiştir. Lefebvre'e göre toplumsal mekanın özünü oluşturan temel argüman, kapitalizm öncesi tarihsel kentteki, kentle doğrudan ilişkili toplumsal yoğunluğun bir koşulu durumundaki kent merkezinde kendini gösteren günlük yaşam oluşturur. Bu da bir diğer ifadeyle kamusal alanın işlerliği anlamına gelmektedir. O'na göre üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin tam yeri, parçalara ayrılmış olmasına rağmen çok daha geniş bir mekâna yerleşen kapitalizm öncesi kenttir. Bundan dolayı üretim ilişkilerinin, kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan yeniden üretimi, yığılma etkilerine bağlıdır ve mekânsal bir şekilde gerçekleşir. [193]

Mekân sosyolojisiyle alakalı çalışmalar yapan önemli isimlerden birisi de David Harvey'dir. Harvey, '*Sosyal Adalet ve Şehir*' adlı eserinde kapitalist ve sosyalist formülasyonları ayrı bölümler halinde eleştirisini yapmış, sosyal adaletsizliğin mekân üzerindeki bölünme ve farklılaşmalarla nasıl örtüştüğünü göstermeye çalışmıştır. Harvey'e göre mimaride ve kentte mekânın şekillendirilmesi kültürümüzü simgeler, mevcut toplumsal düzeni simgeler, amaçlarımızı, ihtiyaçlarımızı, korkularımızı simgeler. Yani eğer kentin mekânsal biçimini değerlendireceksek, şöyle ya da böyle, onun salt fiziksel boyutlarının yanında, yaratıcı anlamını da anlamalıyızdır.[194] Küreselleşme sürecinde gözlenen değişimin önemli yansımalarından biri de zaman ve mekân kavramlarının yeniden tanımlanmasında görülmektedir. Harvey,e göre mekan adeta zamanın içinde tahrip olmakta, zaman bildik anlamını yitirerek 'anlık' bir süreye hapsolmaktadır. Bu değişim kendisini iktisadi alanda belirgin bir şekilde göstermektedir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler pek çok hayali ve metaforik küçük dünyalar meydana getirerek adeta mekanı boyunduruk altına alır. İletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmeler, ulaşım sistemlerinin hızlanması, küresel ticaretin ve uluslararası borsacılığın yükselişi vs. farklı, uzak mekânlara erişebilirliğimizin ivmesini arttırmış -, modada ve yaşam tarzlarında, insanların değerleri ve zaman-

[193] **A.g.m**. ss. 253-254
[194] David Harvey**, Sosyal Adalet ve Şehir**, s.35

mekan içinde başkalarıyla kurdukları ilişkilerde büyük bir belirsizlik ve kişisel güvensizlik meydana getirmiştir. Harvey, yaşanan tüm bu değişimlerin böylesine yoğunlaşmasını *zaman-mekân sıkışması* olarak adlandırmaktadır. Harvey, zaman-mekân sıkışmasının beş sonucu üzerinde durur, onları şu şekilde sıralayabiliriz: [195]

1. Gelip geçicilik revaç bulmakta ve ürünlerde, modalarda, fikirlerde, değerlerde, teknolojilerde ve benzerlerinde kısa ömürlülük öne geçmektedir. Marx ve Engels'in dediği gibi '*katı olan her şey buharlaşıyor'* ve bu, modern tüketiciliği ve onun zararlı çevresel sonuçlarını belirtmektedir.
2. Anındalık ve kullanıp atma üzerinde durulmakta ya da Toffler'in ifadesiyle '*kullan at toplumu'* öne çıkmakta, sadece maddi olanlar değil aynı zamanda değerler, yaşam tarzları, ilişkiler ve yere bağlanmalar hepsi kolaylıkla gözden çıkarılabilmektedir.
3. Kısa vadelilik yüreklendirilir ya da Lyotard'ın belirttiği gibi, '*geçici sözleşme her şeydir'*. Her şeyin bugünde ve bugüne göre değerlendirildiği durumda uzun vadeli koruma düşünülemez.
4. Zaman ve mekân sıkışmasını en iyi örnekleyen, göstergeler ve imajlardır. Dünya çapındaki bir endüstri, sadece ürünler için değil; insanlar yönetimler, üniversiteler, yerler ve benzerleri için de imaj üretir ve pazarlar.
5. Zaman ve mekân sıkışmasından kaynaklanan bu imajların bir kısmı, simulakrum üretimini kapsamaktadır: orijinalinden daha gerçek ya da hiper-gerçek orijinaller kopyalamak.

Harvey'in buradaki çıkarsamaları küreselleşme çağının ve postmodernizmin hızlı bir şekilde yaşandığı günümüzü içermektedir. Harvey bu düşüncelerini yaklaşık yirmi yıl önce dile getirmiş olduğunda henüz internet dünya çapında bu kadar kullanıma sahip değildi ve İpohe, İpad, akıllı telefonlar ve türevleri tarzı iletişim araçları henüz icat edilmemişti. Bundan dolayıdır ki özellikle son zamanlarda

[195] Ömer Aytaç, **Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu**, ss.889-890

internet ve görsel medyada bilgi ve kültür akışının çok geniş coğrafyalara çok hızlı bir şekilde ulaşıyor olması zamana ve mekâna dair bildik kategorilerin altüst oluşuna, yeni algılama ve paradigmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Mekân sosyolojisi üzerine önemli çalışmalar bir diğer sosyolog ise Jhon Urry'dir. Urry, mekânı sadece fiziksel bir nesne olarak ele almaz.

> Her şeyden önce mekân, içine yerleşilen maddi nesnelerden bir biçimde ayrı, mutlak bir kendilik olarak görülmemelidir. Fakat bu tür nesnelere de indirgenemez. Mekânı mutlak olarak gören tezi reddederken, nesnelerin salt dağılımı üzerinde yoğunlaşarak tüm mekânsal etkiyi kaldırmamız gerekiyor. Bu tür nesnelerin aldığı farklı mekânsal ilişkileri ayırt etmek için mesafe, süreklilik, arasındalık, kapsama gibi terimleri kullanmak yerinde olacaktır. [196]

Urry, *'Mekânları Tüketmek'* adlı eserinde, mekân, yer, yerellik, kimlik, özne turist vb. kavramların modernlikle birlikte geçirdiği değişime ve bunlara dayalı yeni durumlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. O, yerin, mekânın, turizmin vs. tüketilmesine eğilirken de politik, kültürel ve iktisadi süreçler üzerinde yeterince durmakta ve kapsamlı bir zaman/mekân sosyolojisinin temellerini atmaktadır. Urry'e göre toplumsal hayatı anlamak, esasta, mekânla kurduğumuz ilişkiye bağlıdır. Ana problemi ise; özellikle modernlik/postmodernlik ya da küreselleşme sürecinde mekânın, sadece bir nesne, coğrafi bir imge olmaktan çıkarak, ekonomik, politik, kültürel, stratejik ve sosyolojik bir problem haline gelmesi hususudur. Mekânın geçirdiği evreleri de temelde sermaye birikiminin etkenliği olarak ele alır. Sermaye ve yeniden örgütlenen işgücü, eski endüstriyel karakterini terk ederek post-endüstriyel yapılanmaya gitmiştir. [197] Dolayısıyla yeni örgütlenen sermaye yapısı ve işgücü mekânları tüketmek durumundadır. Urry, burada özellikle turizmden dem vurur. Seyahat ve turizm, modern ve post modern özneyi dönüştürmektedir. Bu durum yeni ulaşım teknolojileri, toplumsal olarak örgütlenen yeni seyahatin yeni biçimleri, estetik kaygısının atması, turizm endüstrisinde '*yorumlama*'nın gelişimi,

---

[196] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, s. 96
[197] Ömer Aytaç, **Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu**, ss.891

tüketimin doğasındaki değişimler ve '*turizmin sonu*'yla ilişkili olarak gösterilmiştir. Postmodern insan artık kaçınılmaz olarak zamanının çoğunu turist pratikleri dediğimiz şeyle geçirmektedir. Postmodernitede toplumsal ve kültürel yaşamın çoğu alanı birleştirilmiş vaziyettedir. Yani artık *turizm hiçbir yerdedir, yine de her yerdedir*. [198] Sonuç olarak Urry'e göre mekânları yerler olarak düzenler ve onları tüketiriz. Mekânları sadece nesnel olarak değil, zamansal olarak ve görsel olarak ta tüketiriz. Yukarıda belirttiğimiz Pressdee'nin araştırmasındaki gibi mekânlar artık tüketimin bir parçası haline gelmektedirler. Urry'nin temel yaklaşımı Harvey'le benzerlik göstermektedir çünkü içinde yaşadıkları küresel ya da postmodern dönemin mekân sosyolojisini yapmışlardır. Harvey daha çok mekân ve sosyal adalet, zaman-mekân sıkışması üzerinde dururken, Urry, bir tüketim nesnesi olarak *mekan*'ı ele almıştır.

Küreselleşme ve postmodern dönemi mekân olarak ele alan bir diğer sosyolog ise Fredric Jameson'dur. Jameson, kapitalizmin her evresinin kendine ait mekânsal formlarının olduğunu belirtir. Günümüz postmodern kapitalizmine denk düşen mekân ise, şizofranik olarak ta isimlendirilebilecek parçalanmış/bölünük mekândır. Söz konusu postmodern mekân, herhangi bir bütünlük algısından yoksun, birbirinden kopuk parçaların birer kolajı gibidir.[199] Jameson, postmodern mekân düşüncesini Los Angeles'teki *Bonaventura Oteli* özelinden açıklamaya çalışır. Zira bu otel, yansıtıcı dış kulelerden oluşan bir dış cepheye sahip olmakla modernisttir. Ancak içerisi, mekânsal düzenlenim açısından tamamen postmodernisttir. Zira giriş ve çıkışların bulunması oldukça zordur, hiçbir yere açılmayan merdivenler ve koridorlar vardır, fuaye ya da lobi türü bir merkezi mekana yer verilmemiştir. Kısacası mekân parçalanmış ve merkezsizleştirilmiştir. Jameson bu tür mekânların postmodernizmle baş gösteren bir değişim olduğunu ileri sürer.[200] Jameson, postmodern dönüşümü zaman ve mekân deneyimimizde bir krize bağlar; bu kriz

---

[198] John Urry, **Mekânları Tüketmek**, s.206
[199] Ömer Aytaç, **Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu**, ss.892-893
[200] Ömer Aytaç, "Moderniteden Postmoderniteye Değişen Mekân Anlayışları", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 903

çerçevesinde, mekânsal kategoriler, bir yandan zaman kategorilerine hâkim olmaya başlar, bir yandan da öyle bir değişim gösterirler ki bu değişime yetişmemiz mümkün değildir. O'na göre bu yeni tür hiper-mekâna uygun bir kavram henüz geliştirilememiştir. Bunun sebebi ise, kısmen, algılama alışkanlıklarımızın, daha önce yüksek modernizmin mekânı olarak yaşanan eski mekânlarda oluşmuş olmasıdır.[201] Jameson'un burada dikkat çekmeye çalıştığı nokta, kişisel/toplumsal algıların zamana ve mekâna göre farklılık göstermesidir ki, günümüz yaşantısını tanımlamak için değişim hızının bu kadar yüksek olması buna mani olmaktadır.

Mekân sosyolojisine gereken önem hala tam olarak verilmiş değildir. İlk dönem klasik sosyologlarını eleştirdiğimiz bu dönemde bu güne kadar gelen sosyologları ve günümüz sosyologlarını da eleştirmek durumundayız. Bu alanda yapılmış çok ciddi çalışmalar olmadığı gibi ülkemizde birçok üniversitede sosyoloji bölümü olmasına rağmen 'mekân sosyolojisi' dersi sadece birkaç üniversitede mevcuttur.

Bu bölümde mekânın sosyolojisinin öncüsü olarak sayabileceğimiz ve mekânı coğrafya olarak ele alan ve insanların üzerindeki etkisi üzerine düşünceler üreten İbni Haldun'dan alarak, aynı minvalde görüş bildiren Montesquieu ve Annales Okulu temsilcilerinin görüşlerinden hareketle açıklamaya çalıştık. Devamında ise mekân üzerine görüş bildiren Marx, Simmel, Giddens, Castells ve Massey ve gibi sosyologların düşüncelerini irdeledik. Son olarak, mekân sosyolojisinin bir disiplin olarak kurulmasında ciddi çalışmalar yapan Jhon Urry, David Harvey, Henri Lefebvre ve Fredric Jameson gibi sosyologların görüşlerine yer verdik. Bundan sonra ise tezimizin içeriği gereği mekân olarak mahalleyi ele alacağız.

2.3. Mekân Olarak Mahallenin Önemi

Mekân sosyolojisinin, sosyolojinin bir alt dalı olarak önemi, mekânın topluma etkileri ve toplumun mekâna etkileri şeklinde kısaca özetlenebilir. Mekân en

---

[201] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Çev; Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s.227

genel anlamda şehri içerdiği için, şehrin en önemli fiziki birimlerinden olan mahalle mekân sosyolojisinin alanına girmektedir. Mahallenin önemi de birlikte yaşayan insanların homojen bir yapı göstermesi ya da aralarındaki yaşam tarzı bakımından uçurum olmamasıdır. Bir şehrin homojen olması beklenemez belki ama mahallenin belli homojenliğe sahip olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bu, günümüz mahallelerini için geçerli bir durum değildir. Çünkü öyle mahalleler var ki artık, bazıları küçük Anadolu şehirleriyle aynı yüzölçümünde olmasalar bile, aynı nüfusa sahip hale gelmişlerdir. Mahalle, toplumsal yapı taşlarının başında gelmektedir. Çünkü ilk sosyalleşme hareketi orada başlar. İlk alışveriş, ilk eğitim, ilk kavgalar, sevgiler hep orada başlar. Bu ilkleri uzatmak mümkündür.

Sosyoloji için, kentin en küçük yönetsel birimi olarak kabul edilen mahalle sadece fiziki mekân olarak değil içinde yaşanılan sosyal ilişkiler bakımından önem arz etmektedir. Camisi, okulu, çeşmesi, bakkalı, kahvehanesi, hamamı, külliyesi vs. bulunan mahalle fiziki alanının dışında içinde yaşayanlar tarafından cemaat tarzı 'biz' düşüncesinin yaşandığı ilişkiler ağı ile kendini göstermektedir. Asıl olarak geleneksel kentlerde mahalle olgusu geniş bir aileyi ifade etmektedir.

Bir toplumsal olgu olarak mahalledeki sosyal ilişkiler düzeni ve bu düzene ait kurallar sistemi, yazılı hukuka/hukuki statü ve güvenceye dayandırılmamış olsa da, tarihten gelen toplumsal, kültürel ve iktisadi şartların bir sonucu olarak hayatın içinden, kendiliğinden ortaya çıkmış doğal bir sürecin ürünüdür. Farklı bir ifadeyle, mahalledeki toplumsal örgütlenmenin kaynağı halkın gelenek ve görenekleridir. İnsanların belli bir mekânsal alanda bir arada yaşıyor olmalarının gereği, ortak zorunlu ve sürekli ihtiyaçlarının karşılanmasındaki etkinlikleri ile yerel bir yönetsel-hizmet birimi kimliğinde görülebilen mahalle örgütü, din ve geleneksel kültürle örülmüş sosyal ilişkiler düzeni içinde, bir anlamda, özerk bir yaşam alanı sunmaktadır.[202]

---

[202] Adalet Bayramoğlu Alada, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 135

Mahallelerin oluşum süreci, yerleşik hayata geçmeyle başlamaktadır. Eski Türk kavimleri genel itibariyle savaşçı bir millet oldukları ve konar-göçer yaşadıkları için yerleşik hayata geçmeleri uzun zamanlarını almışlardır. Özellikle yerleşik hayata geçiş ve şehirlerde oturma fikrinin yaygınlaşıp kısmen canlandığı dönem olan onuncu yüzyıla kadar Türkler için şehrin yegâne önemi 'devletim sembolü olan Kağan'ın otağının kurulduğu yer' olmasından ileri gelmektedir.[203] "Asya Hunlarının kurban sunmak üzere binalar da yaptıklarını kaydeden Çin kaynaklarına göre, Göktürk hakanlarının sağlam meskenlerden kurulu merkezleri de bulunmaktadır."[204] Günün şartlarına göre her ne kadar yerleşik hayat izleri bulunsa da Türk şehrinin kurulması Bilge Kağan tarafından *ordu-balık* adıyla Uygurlar döneminde gerçekleştirilmiştir. Eski Türkler şehre *'balık'* adını vermişlerdir; *'balık'* ya da *'balığ'* etrafı surlarla çevrilmiş şehir anlamında kullanılmaktadır. Zaman içinde yer ve şehir adlarının kişi olarak söylenmesi Türkler arasında yaygın bir gelenek haline gelmiştir. Savaşçı bir millet olan Türkler şehir ve mabetleri gibi evlerini de bir duvar ile çevirirlerdi. Rüzgâr, kum fırtınası ve hırsızlardan kurtulmak için bunu gerekli görmüşlerdir.[205] Türkler merkezi yapıya önem verdikleri için Kağan ve ya Hakan'larını merkeze almışlardır. İslam toplumlarında ise durum daha farklıdır. İslam'ın çıkış noktası Arap toplumları olduğu için, onlarda kabilecilik ön plandadır. İslamiyet öncesi Türk şehirlerinde merkezde Kağan ya da Hakan'ın ikametgâhı/karargâhı bulunurken Arap toplumlarında ve İslamiyet sonrası Türk toplumlarında merkezde cami/mescit bulunmaktadır. Bunda Hazreti Peygamberin Medine şehrinin merkezine *mescit*'i koyması etkilidir. İslam şehirlerini klasik Batı şehirlerinden ayıran en önemli yapısal özellik; içsel örgütlenme gösteren farklı şehir topluluklarının birbirinden ayrı ve bağımsız mahallelerde iskân edilmekte oluşudur.[206] Bu durum onların kabilecilik özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

---

[203] **A.e.** s. 30
[204] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 322
[205] Alada, **A.e**. ss. 30-32
[206] **A.e**. s. 39

İlk İslam şehirlerinin bir kısmı onları fetheden askerlerin konak yeri, ordugâh olarak ortaya çıkmıştır. Bu yerlere *'rabıta'* ve ya *'maasker'* adını vermişlerdir. Hz. Ömer döneminde inşa edilen Küfe şehri O'nun talimatıyla "her adam üç evden fazla inşa etmemek ve bu evler de çok yüksek olmamak" şartıyla meydana getirilmiş ve şehrin merkezine cami-i şerif yaptırılmıştır. Şehrin merkezine cami yapıldıktan sonra, her biri 40 arşın arzında iki yol açılmış, ikinci derecedeki caddeler 30, üçüncü derecedekiler 20, dördüncü derecedekiler 10 arşın uzunluğunda yollar açılmıştır. İslam şehirleri, ortada büyük bir cami, bunun çevresinde ve kendisiyle bağımlı Pazar yeri ile kabile ya da diğer toplumsal gruplara bölünmüş mahallelerden meydana gelmektedir.[207] Görüldüğü gibi İslamiyet'ten önceki Türk şehirlerinin ve İslam şehirlerinin yapısı farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temel göstergesi ise hem inanç faktörüne hem de yönetim yapısına bağlıdır. İslam'ın kabulünden sonra, büyük devlet kurma geleneğini sürdüren Türk milleti, şehirlerini oluştururken hem İslam dininin etkisinde kalmışlar hem de millet geleneğini sürdürmüşlerdir.

Mahallelerin oluşum safhasında Anadolu'da ilk çağlardan itibaren devam eden geniş sokak ve meydan geleneği Selçuklu ve Osmanlı döneminde yavaş yavaş kaybolur. Dışa dönük yaşam biçimi yerine dar sokak ve avlu ile içe dönük bir görünüm kazanmıştır Dar avlu adeta avlunun mahremiyetini sürdürür. Çıkmaz sokaklar ise bu konumun en güzel örneğidirler. İş yerlerinin mahallenin dışında olması ise mahremiyetin sürdürülmesini kolaylaştırmıştır.[208] Bunun sebebi İslam inancının topluma ve kent yaşamına etkisi olarak görülebilir.

Geleneksel kentlerde mahalle, yer kimliğinin oluşum ve gösterge alanlarıdır. İnsanlar yaşadıkları mahallenin kültürünü içselleştirerek kimlik kazanır ve bu kimlik kentsel yaşamda ayırt edici bir özellik taşır. Osmanlı kentlerinde her birey yaşadığı mahallenin kimliği ile anılır. Osmanlı'da mahalle içe açık, dışarıya kapalı, yerleşim ve yaşam alanıdır. Bu bağlamda her insan yaşadığı mahallenin kimliğinin somut bir

---

[207] **A.e**. ss. 47-49
[208] Hüseyin Bal, **Kent Sosyolojisi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006, s.268

taşıyıcısıdır. Mahalleler genelde homojen bireylerden oluşurlar, yabancılaşmaya ve yabancılara kapalı, koruyucu yapıya sahiptirler.[209] Mahallede herkesin birbirini çok iyi tanıması ve bir aile gibi yaşamaları, kapalı toplum özelliği gösterdikleri için dışardan birilerini kabul etmeleri kolay olmamıştır.

Osmanlı mahallesinde kolektif bilinç ön plana çıkmaktadır. Mahalle halkı "mahallenin yönetiminden, emniyetinden, sokakların bakımından, temizliğinden, çöpün toplanması ve yok edilmesinden, çocukların gözetilmesinden, yeni yapıların ortaya"[210] çıkmasındaki karara kadar birçok alanda kolektif hareket etmektedir. Cemaat tarzı bir yapılanma olduğu için ben duygusu değil biz duygusu hakimdir ve mahallede olan her şey tüm mahalleliyi ilgilendirmektedir.

Aynı zamanda mahalle sözcüğü Osmanlı döneminde *kolektif kimlik*'i ifade etmektedir. Bireylerin kente olan aidiyetleri genellikle oturdukları mahalleye bağlı olarak ifade edilmektedir. Nüfus cüzdanı ve ya benzeri yazılı kimlik belgelerinin uzun bir süre olmadığı bu toplumda kişiler oturdukları mahalleye göre ve mesleklerine göre tanımlanmaktadırlar. Ayşe, Sinekli Bakkal Mahallesi sakini Ayşe'dir ya da Hasan, 'Solak Sinan Mahallesi'nden Hallaç Hasan'dır. Yazılı kimlik belgeleri olmadığı gibi, genelde sözel bilgilere ve tanıklıklara dayanarak işleyen bir toplum yapısı vardır.[211]

Geleneksel mahallenin en görünür sembolik anlamı güvenli olmasıdır. Yani mahalle deyince akıllara gelen ilk şey, insanların farklı yerleşim birimlerine nispeten daha güvenli olarak yaşamlarına devam ettikleri bir alan olarak algılanmasıdır ki, zaten mahallede yaşayanlar birbirlerini tanımakta ve birbirlerine karşı sorumluluk duymaktadırlar. Buradan mahallede hiç suç işlenmediği ya da huzursuzluk çıkmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Öyle bir durum olsa bile sorunun mahallenin önde gelenleri tarafından çözüldüğü görülmektedir. Osmanlıda mahalle yönetiminden sorumlu olan

---

[209] Musa Şahin, Esra Işık, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:30, ss. 221-230, Kütahya, 2011, s.223

[210] Turgut Cansever, **Ev ve Şehir**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 124

[211] Işık Tamdoğan, **Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine "Bizim Mahalle"** http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501766, 22.09.2012

kişi imamdır ve imamın çözemediği meseleler kadıya aksettirilerek çözülmektedir. Her hangi bir cinayette ya da suçta mahalleli suçlunun tespitini yapmazsa ya da suçluyu ele vermezse tüm mahallelinin yargılanması gündeme gelmektedir. Bu anlamda mahalle içinde İmparatorluk tarafından bir baskı yapıldığı için doğal süreçte mahallede bir oto kontrol sistemi meydana gelmektedir.

Osmanlı mahallesinin merkezinde cami bulunmaktadır. Bunun sebebi ise Hazreti Peygamberin ilk şehir devleti olan Medine şehrinin merkezine mescidi yerleştirmesi örnek alınmasıdır. Evler, dükkânlar, sıbyan mektepleri vs. gibi unsurlar bu merkezin etrafına yerleştirilmiştir. Caminin haricinde de dini figürler mahalle de sıklıkla görülmektedir. Bir evliya türbesi, küçük bir kabristan mahallede bulunurdu ki mahalle sakinleri dünya hayatına çok fazla sarılmasın, akıbetlerinin farkında olsunlar, anlayışı hâkimdir. Bu kabristandaki mezar taşları, hem orada yatanların mesleği, dünya meşguliyeti hakkında bilgi verir hem de üzerlerine en güzel hat örnekleri ile yazılmış yazılarla ölümün korkutucu yüzünü adeta değiştirir, insanların içinde öldükten sonra da hayırla yâd edilmek arzusunu uyandırırdı. Bu duygularla hemen her mahallede sebiller, imaretler, hanlar, hamamlar yaptıranlar çok olmuştur.[212] Osmanlı'da dinin etkisi büyük olduğu için toplumsal yaşamdaki unsurları da belirleyen en etkili kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal tabakalaşma açısından Osmanlı mahallesinde oturanlar açısından bir belirgin bir sınıf farkı yoktur. İllaki mahallede oturan zengin ve fakirler mevcuttur fakat bunun tezahürü bir sınıf çatışması ya da inşaların birbirlerine karşı böbürlenmelerine olarak karşımıza çıkmaz. Yüksek rütbeli birinin konağı ile mütevazı bir ailenin evlerinin karşı karşıya ya da yan yana olduğu çok görülmüştür. Zenginlik, asalet, rütbe kimsenin kimseye tepeden bakması için sebep olarak görülmemiştir.[213] Elbette istisnalar olmuştur fakat toplumsal düzenin bozulmasına izin verilmemiştir.

---

[212] Haluk Sena Arı, **Mahalle Kültürümüzden Yansımalar**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 14
[213] **A.e.** ss. 14-15

Osmanlı kent yaşamında gerekli vergiler verildikten sonra mahalle değiştirilebilmektedir. Öyle ki her mahallenin bütçesi vardır ve bunun kaydını imam tutmaktadır. Mahalle değiştiren kiracılar, vakıflara ait kiralık evlerde oturmaktadırlar. Mahalle sakinleri kiraya vermek üzere ev yaptırmamaktadırlar. *Tahrir defterleri* yerleşik sakinlerin yanında kiracıların varlığını da göstermektedir. Genelde kiracılar devlet memuru ya da askerlerden oluşmaktadırlar. Beylerbeyi, sancakbeyi, kadı ve diğer memurlar da vakıflara ait konutlarda kirada oturmaktadırlar. Yöneticiler kendi evlerini aynı zamanda resmi büro olarak kullanmaktadırlar.[214]

Türkler için liderlik, dolayısıyla merkezi yapı çok önemlidir. Büyük fetihlerini hep güçlü bir lider etrafında toplanarak yapmışlardır. Bu kurmuş oldukları cemiyet hayatına da yansımıştır. İbadethaneleri kurdukları mahallelerin merkezine alarak, bir anlamda hem merkeziyetçiliklerini hem de dinlerine olan bağlılıklarını belirtmektedirler. Bir mahalle, cemiyet bünyesi içinde sağlam bir hücre, üreme ve devam vazifesini bir ibadet kutsiyetiyle üstüne almış bir kale demektir. Bu bağlamda mahalle denen bu dayanıklı, sağlam ve tarihi organizmanın bir minyatür devletçilik kimliği ile devam idaresi ise bu devletçiliğin bir çeşit yasama ve yürütme organları olan imam, muhtar ve bekçinin uhdesine verilmiştir. İmam, dinden gelen güven ve saygının, muhtar, devlet ve hukuk düzeninin, bekçi ise din ve devlet buyruğu olan gözcülüğün birer temsilcisi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. İmamlar, muhtarlık müessesesi ortaya çıkana kadar onların vazifelerini de eda etmişler sadece dini vecibeleri yerine getirmemişlerdir. Muhtarlar, günümüzdeki gibi politik rüzgârların etkisiyle hareket eden tipler değillerdir. Mahallenin yerli ve şerefli sakinlerinden seçildikleri için tutumları, fikirleri ve kararları saygı ile karşılanmıştır. Mahalle bekçiliği ise, bir kariyer meselesi, kapalı toplumun memleket çapında en küçük fakat ehemmiyetli bir kurumudur.[215] Hem güvenliği sağlamakta imama yardımcı olurlar hem de ihtiyacı olan mahalle halkının hizmetinde bulunmaktadırlar.

---

[214] Halime Doğru, **18. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995, ss.110-111

[215] Semiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, ss. 35-36

Görüldüğü gibi Osmanlı toplum hayatında mahalle son derece önemli bir yapıya sahiptir. Mahalleyi oluşturan, yöneten kesim çok sağlam bir temele oturtulmaktadır. Merkezi yapının güçlü olduğu bir dönemde, merkezin minyatürü olarak karşımıza çıkan mahalle yapısı da çok güçlüdür ve merkezi yönetimle de bağları son derece kuvvetli ve bağlıdır. Devlet teşkilatının çekirdeği mahiyetindeki mahallelerin bir takım işlev ve fonksiyonları da mevcuttur. Bundan sonraki bölümde onlara bir göz atacağız.

2.4. Mahallenin İşlev ve Fonksiyonları

Mahalle bir mekân olarak belli bazı işlevleri yerine getirmektedir. İnsanların bir arada yaşamalarından kaynaklanan ve kendiliğinden ortaya çıkan yazısız kurallar bütünü öncelikli olarak mahallede tezahür eder. Mahallenin fonksiyonlarından ilki *toplumsallaşma*dır. Mahalle de bu gerekliliğin yerine getirilmesi adına en belirgin mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ele aldığımız mahalle geleneksel mahalle olduğu için *yardımlaşma ve dayanışma* da mahallenin bir diğer işlevidir. Çünkü geleneksel mahallede 'imece' usulü bir dayanışma söz konusudur. Ayrıca, mahallelinin ihtiyaçlarını giderecek vakıflar kurulmuştur. Diğer bir işlevi ise *güvenlik ve huzur*dur. Kapalı bir toplum olduğu için, mahallede güvenlik ve huzur önemlidir. Bunun için de hem dini; *kul hakkı* düşüncesi hem de zincirleme kefillik sistemi devreye girmektedir. Bunun yanında *namus* önemli bir kavramdır. Her kişi hem kendi namusundan hem de mahalle namusundan sorumlu tutulmuştur. Bu doğrultuda çok ciddi bir otokontrol sistemi mevcuttur.

2.4.1. Toplumsallaşma **İşlevi**

Toplumsallaşma, insanların, gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse toplumsal rollerimizi yerine getirmeyi öğrenerek, toplum üyeleri haline gelmeyi öğrenme sürecine[216] denmektedir. İnsanın toplumsallaşma süreci öncelikli olarak tabi çevresinde meydana gelmektedir. İlk olarak ailesinde

[216] Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev: O. Akınbay-D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay. Ankara, 1999, Toplumsallaşma maddesi, s. 760

temel değerleri öğrenen insan daha sonra tabi çevresi olan sokak/mahallede toplumsallaşma süresine girer. Toplumsallaşma kişinin doğumundan ölümüne kadar olan sürecin tamamını kapsar. Dolayısıyla çevreye, hayata adaptasyonu kapsadığı için hayatın bir kesitinde değil tamamında etkilidir. En çok da mekânsal olarak yaşadığı toplumun değerlerini alışabilmesi adına çocuklukta önemlidir. Mahalle bağlamında toplumsallaşmayı ele aldığımızdan dolayı, kişinin içinde doğduğu mahalledeki sosyal hayatın gereklerini öğrenmesi adına önem arz etmektedir. Toplumsal norm ve değerlerin aktarılması adına kültürel ve mekânsal ortamın varlığı sosyalleşme açısından önemlidir. Evde, sokakta ve okulda oluşan bu sosyalleşme ortamı kişilerin kimlik kazanım sürecini de ifade etmektedir.

Toplumsallaşma hayatın sadece bir kesitini kaplamaz, aksine hayatın bütününde etkilidir. İnsanların içinde doğduğu kültür ve değerler dünyasını aşmasının olanağı pek yoktur. Hayaller bile bilinen ve görünenle doğru orantılıdır. Bunun en net kanıtı düşünmemize imkân veren dil dünyamızın sadece öğrenebildiğimiz kelimelerle sınırlı olmasıdır. Üzerine çıkamadığımız kültür ve değerler dünyamıza uyum sağlamak ise bize en nihayetinde birlikte yaşamayı ve arkadaşlık/dostluk kurmayı bir rol kalıbı olarak sunmaktadır. Birincil ilişkilerin yoğun olduğu ve rollerin muğlak olmadığı toplumlarda toplumsallaşma çok daha sağlıklı bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu tür toplumsallaşmanın sağlıklı olduğunun göstergesi ise toplumsal düzenin var olmasıdır, daha somut bir ifade ile suç oranının olabildiğince düşük olmasıdır. Toplumsallaşma içinde yaşanılan toplumun gereklerini öğrenme süreci olduğundan hem gereklidir hem de zorunludur. Bu anlamda Osmanlı Mahallesi örneğinde gözlemleyebileceğimiz geleneksel mahallelerde toplumsallaşma çok daha yoğun ve sağlıklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Buna imkân veren temel saik ise mahallenin toplumsal yapısıdır. Mahallenin toplumsallaşma sürecine katkısının mekânsal sınırlara bağlı olarak katmanlar halinde olduğunu söylemek mümkündür.[217] Evden başlayan sokak,

[217] Ömür Nihal Baday, **Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 41

mahalle, cami, okul vs. ile devam eden, belli bir mekânlar zümresinin silsilesi halinde devamıdır.

2.4.2. Yardımlaşma ve Dayanışma

Türk-İslam kültürünün en önemli dayanaklarından biri olan yardımlaşma en basit anlamda kendini komşulukta ve mahallede/sokakta göstermektedir. Aile içi yardımlaşma gibi komşuların birbirleriyle yardımlaşması önemlidir. Selçuklu ve Osmanlı'dan gelen geleneksel yapımızda paylaşma ve hizmet esasına dayanmaktadır. Var olanlar paylaşıldığı gibi iş gücü de paylaşılmıştır. Türk mahallelerinde düğün yemeği yapmaktan, erişte kesmeye, fındık toplamaya kadar pek çok faaliyet 'imece' usulüyle yapılmıştır. Bugün bu gelenek bazı köylerde ve bazı küçük şehirlerin bozulmamış mahallelerde ya da komşuluk ilişkilerinde halen devam etmektedir. Osmanlı'da yardımlaşma kimseyi incitmeden yapılmaktadır. Vereceği parayı atlas keseye koyarak sadaka taşına bırakan hayır sahiplerden tutun fakirlere ve komşularına ziyafet verilen konaklardan ziyafet sonrası *'diş kirası'* adı altında verilen bahşişlere kadar ve varlıklıların mahalle bakkalına gidip veresiye borcu olanların borçlarını ödemesine kadar yelpazesi çok geniş olan bir yardımlaşma kültürü oluşturulmuştur. Burada yapılan iyilikler de gizli tutulur ve kimsenin kimseye minnet duyması bu anlamda istenmezdi.[218] Bunların günümüzde de kısmen yansımasını gördüğümüz geleneksel yapının devamı niteliğindeki birçok yardımlaşma ve dayanışma örneği mevcuttur. Komşunun halinin hatırının sorulması, selamlaşmak, ölüm, doğum gibi vb. durumlarda ziyaretine gitmek ve taziye evinde *yas* bitene kadar yemeklerin komşular tarafından yapılması, komşunun canına ve malına zarar verilmemesi ya da onları rahatsız edecek kadar gürültü yapılmaması, komşuya kötü gözle bakılmaması, evde pişen yemeklerden mutlaka komşuya ya da mahalle de varsa ihtiyaç sahiplerine götürülmesi[219] gibi örnekler mahalle kültürünün yardımlaşma örneklerindendir.

---

[218] Haluk Sena Arı, **A.e.** s. 15
[219] Işık Tamdoğan, **A.g.m**. 22.09.2012

Mahalle sakinlerinin ortak ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan *avarız vakıfları* mevcuttur. Bu vakıflarda başlangıçta daha çok nakdi kaynakla işler yürütülüyorken daha sonraları mahallelinin taşınmaz mal varlıklarını da bağışlamaları üzerine hizmet imkânları genişlemiştir. Avarız Vakıflarından, mahallede, sosyal yardımlaşma, kamusal malların korunması ve bakımı, ortak giderlerin karşılanması gibi dönemin belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi şeklinde yararlanılmaktadır. Bu vakıfların yönetimi mahallenin imamı başkanlığında bir mütevelli heyetine aittir. Vakıfların kontrol ve idaresi mahalleliler içinden seçimle oluşturulan mütevelliye ait olduğundan bir anlamda kontrol mahallelinin elindedir. Avarız vakıfların sermayesi mahalledeki hali vakti çok kötü olmayanlardan eşit olarak toplanan paralar, hayır için zengin kişilerin vermiş oldukları paralardan ayrıca vakfedilen taşınmaz mallardan oluşturulmaktadır. İslam inancının faizi yasaklamasına karşın avarız vakıflarında *muamele-i şer'iye* denilen bir sistem kullanılmıştır ki, bu sisteme göre bir malın veresiye satılıp, alıcıya teslim edildikten sonra yine alıcıdan peşin ama daha ucuza satın alınması usulü vardır. Ya da borç verilen paranın faiziyle geri alınması hükmü vardır ki bu vakıfların görevleri arasında ihtiyaç sahiplerine borç vermek te vardır. Mahallenin idari birimlerinden biri olan *mahalle mütevellisi*, mahalle vakıflarından sorumlu birimdir. Mahalle vakıfları ise; mahallede yaşayan halkın vakfettikleri, yani bağışladıkları gayrimenkullerden ya da paralarla varlıklarını sürdürmektedirler. Bu vakıflar belli bir gelir kaynağı oluşturmaktadırlar. Söz konusu olan, belli bir ev olunca, bu evden elde edilen gelir vakfın ait oluyor. Vakıflar mahalleli için ortak bir gelir oldukları için Osmanlı'da mahallelerin ortak bir bütçesi olduğu söylenebilir. Mahalle vakıflarının gelirleri, mahalleye düşen ortak verginin bir kısmını karşıladığı gibi imamın barındırılmasını ve mahallede bulunan fakirlerin ihtiyaçlarını gidermede de kullanılmaktadır.[220] Osmanlı mahallesinde, cami, okul, çeşme, hayrat vb. gibi hayır eserlerinin giderleri bu vakıflar aracılığıyla karşılanmaktadır. Hayır yapmayı sevenler tarafından pek çok vakıf kurulmuş, ihtiyaç sahiplerine ve borçlarını ödemede güçlük çekenlere yardımda

[220] **A.g.m**. 22.09.2012

bulunulmuştur. [221] Vakıfların haricinde hali vakti yerinde olanlar, kendi mahallesi dışındaki tanımadıkları mahallelere gidip oradaki bakkalların veresiye defterindeki borçluların borçlarını ödedikleri de vuku bulmuştur ki buradaki maksat kime iyilik yaptığını bilmemek istemeleridir.

Mahallede yaşayanların yardımlaşması sadece maddi ve iş gücü olarak değil çocukların eğitimi konusunda da kendini göstermektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi mahalle büyük bir aile olarak algılanır ve bu aidiyet duygusu içerisinde hareket edilirdi. Yaşlıların ihtiyaçlarını karşılamada gençler harekete geçtikleri gibi çocuklarının yetiştirilmesi noktasında bütün mahalleli sorumluluk hissiyle hareket etmektedir. 'Çocuğu anne, baba, aile yetiştirir, komşular eğitir' düsturuyla hareket ediyorlardı. Bu bir anlamda çocuğun eğitimi, sosyal hayata adaptasyonu, kültürel ve folklorik bilgileri alması ve aktarmasında komşuluk ilişkilerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca komşular çocuklar üzerinde öyle haklara sahiplerdir ki anne, babanın yapmadığı, yapamadığı ikazları, eleştirileri yapabilmektedirler. Buradaki temel düstur; büyüklere karşı saygıdır. Çocuklarda büyüklerine herhangi bir saygısızlık yapmazlar, günümüzde çokça vurgulanan *'hak'* algısı o dönem için *'saygı'* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sadece aileye, komşulara, devlete, büyüklere değil aynı zamanda tabiata, çevreye ve hayvanlara karşı da geçerli bir düsturdur.

Gerek üretim ilişkileri ve iş ahlakı ile küçük esnafta hâkim olan dayanışma duygusu[*](İstanbul'un fethinden önceki durum buna bir örnek), gerek birey olarak tek başına hareket edebilme alanının sınırlı oluşu, gündelik hayatın tüm ihtiyaçları için sosyal ilişkilerdeki mesafenin daralmasını gerektirmiş ve insanları zorunlu olarak

---

[221] Haluk Sena Arı, **A.e.**. s. 19

[*] **Henüz 21 yaşında olan ve İstanbul'u fethetmeye karar veren Fatih Sultan Mehmed, orduya katılacak olan halkını imtihan etmek amacıyla sabahın erken saatlerinde tebdil-i kıyafetle başkent Edirne'nin pazarında dolaşmaya başlar. Çarşının bir ucundaki dükkâna giderek birkaç erzak alır. Dükkândan çıkarken elindekilerin yetmeyeceğine kanaat getirip biraz daha erzak ister, ancak dükkân sahibi vermek istemez: "Ben sana satış yaparak siftahımı yapmış oldum. Başka alacağın varsa şuradaki dükkândan al, çünkü o henüz siftah etmedi. "Sultan gittiği ikinci dükkânda da ikinci bir mal istediğinde aynı karşılığı alır ve böylece bütün çarşıyı baştan sona dolaşır.**

birbirlerine yaklaştırmıştır. Diğer toplumsal faktörlerin de pekiştiriciliği ile mahalle, bireysel ve topluluk düzeyindeki ihtiyaçlara cevap verebilen işlevsel bir birim olmuştur.[222]

Yakın zamanda Şerif Mardin tarafından *mahalle baskısı* kavramıyla dile getirilen ifade aslında bir anlamda oto kontrolü ifade etmektedir. Mardin'in ifadesi insanları baskı altına alma olarak nitelendirilse de aslında var olan toplumsal düzende, düzenin dışına çıkılmaması adına toplumun geliştirdiği biz duygusunun tezahürü olarak düşünülmelidir. Çünkü mahallenin dayanışma, koruma, sosyalleşme gibi fonksiyonları açısından, bir ailenin, ebeveynlerinin çocuklarını koruması (suçtan, kavgadan, gürültüden, ahlaksızlıktan ve etik dışı davranışlardan vs.) gibi mahallenin, mahallelinin geleneklerini ve kültürünün devamlılığını sağlaması namına yaşadıkları çevreyi güvence altına almasını için yapmış oldukları faaliyetlerin tümünü içermektedir.

Geleneksel kentte mahalle, korunma, sosyalleşme, adaptasyon, sivil katılım, sosyal dayanışma ve yardımlaşma gibi fonksiyonları içeren, cemaat ilişkilerinin ve sıkı komşulukların yaşandığı aktif bir mekândır. Modern kentte ise küresel ölçekte değişen ekonomik yapı ve sosyal ilişkiler çerçevesinde, sosyal konutlar, apartmanlar, toplu konutlar ve kapalı siteler, mahalleye alternatif olarak ortaya çıkmış birimleridir.[223]Dolayısıyla modern kentteki mahalle kavramında cemaat ilişkileri ortadan kalkmış ikincil ilişkiler meydana gelmiştir. Bunda bireyselliğin de etkisi büyüktür. Çünkü geleneksel mahallede biz duygusu hâkimdir ve mahalleli ya da aynı sokakta yaşayan insanlar hem toplumsal yapıdan hem de devlet yapısından kaynaklı olarak birbirlerini koruma ve kollama durumundadırlar.

2.4.3. Güvenlik ve Huzur

Geleneksel Türk İslam mahallesinde en öne çıkan düsturlardan birisi de güvenlikli ve huzurlu olmasıdır. Mahalle halkının birbirlerini tanımaları ve başta

---

[222] Alada, **A.e.**. s. 125

[223] Didem Akyol Altun, Kapalı Konut Siteleri ve Mahalle Kavramı, **İdeal Kent**, Adomar Yay. Ankara, 2010 ss. 220-221

imam olmak üzere birbirlerine kefil olmaları mahallede çıkabilecek olayların baştan önlenmesi anlamını taşımaktadır. Örfi emirlere uygun olarak mahalleliler arasında, can ve mal güvenliğinin sağlanması, ahlaki değerlerin korunup kollanmasına yönelik, yönetim açısından mekân ve insan ilişkisine kesin ve açık bir sınır kazandırmak için yürütülen idari ve toplumsal bir uygulama olarak *zincirleme kefillik* sistemi geliştirilmiştir. Resmi belgelerde İstanbul mahallelerinde kefilsiz adam oturtulmamasına yönelik kayıtlar mevcuttur.[224] Bu kefillik sayesinde öncelikli hedef mahallenin güvenliği dolaylı olarak tüm şehrin güvenliği ve huzuru hedeflenmiştir.

Şehir içi güvenlik söz konusu olduğunda bunu sağlamak amacıyla yapılan yukarıda da belirttiğimiz kefillik sistemi mevcuttur. Böylece işlenen suçların failleri bulunamadığı zaman cezanın tüm mahalle halkından alınması gündeme gelmektedir. Bu şekilde faili bilinmeyen olayların sayısında bir düşüş meydana geldiği gibi daha sonra ceza ödememek adına mahalle halkının karanlıkta kalma ihtimali olan pek çok olayı kadıya kaydettirdikleri görülmektedir.[225] Ayrıca 16. yüzyılda *pazvant* denilen bekçiler imama bağlanarak[226] mahallede güvenliğin sağlanması adına görev yapmaktadırlar.

Osmanlılar zamanındaki bekçiler tarihe, edebiyata geçecek kadar halk arasında meşhurdur. Bilhassa İstanbul bekçileri dillerde dolaşırdı. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul'da 12.000 civarında bekçi olduğundan bahseder. Eski mahalle bekçilerini daima 30-35 yaşın üstünde, yapısı sağlam, ağır başlı, tecrübeli, olgun, kâmil ve mutlaka sakallı kimselerden seçerlerdi. Onun için "bekçi baba" diye anılırlardı. Vazifeleri, gece sokaklarda dolaşmak, bu esnada çıkan yangınları haber vermek, hükumetin emir ve yasaklarını mahalle halkına bildirmek, ölüm, düğün, doğum olan evlerin kış odununu kesmek, kiralık evlere kiracı bulmak, kısacası mahalleye ait her türlü işi yapmaktı. Ayrıca Ramazan'da halkı sahur yemeğine davul

---

[224] Alada, **A.e**.. ss.151-152

[225] Ömer Düzbakar, **Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri**, Uludağ Ü. Fen-Edebiyat Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:5, Bursa, 2003, s. 100

[226] Lütfi Bergen, Medeniyetin Cüzü: Mahalle, **İdeal Kent**, Adomar Yay. Ankara, 2011, s.158

çalıp maniler söyleyerek kaldırırlardı.[227] Hem bekçiler hem de onları göreve getirenler mahalle güvenliğinden sorumlu oldukları için hata yapma haklarını minimize ederek karar vermektedirler.

> Osmanlı toplumunda mahalle halkı, kendi aralarında huzurunu bozanları da mahalleden çıkarmaktaydılar. Meselâ Cafer Subaşı Mahallesi halkı, ahlâka ters davranışları bulunan ve sürekli kavgayla mahallenin huzurunu bozan karı-kocanın uyarıları yapılan uyarıları dinlememesi sebebiyle mahalleden çıkarılmasını talep etmişlerdir. Osmanlı mahalle geleneğinde, komşuya zarar veren ve insanlara saygısızlık edenler hakkında bu tür uygulamalar sıklıkla tatbik edilmiştir. Yapılan tüm uyarıları dikkate almayıp huzuru bozan davranışlarından vazgeçmeyen insanlar hakkında mahalle halkı tarafından resmî mercilere şikâyette bulunulduğunda, eğer kişi bu davranışlarından vazgeçeceği yönünde söz verdiğinde bu tür şikâyet dilekçelerinden de vazgeçildiği görülmüştür.[228]

Toplumsal ahlak ta toplumsallaşmanın bir tezahürü olarak insanlara mahallelerde verilmektedir. Zaten dinin egemen olduğu bir toplumda yaşayan halk ahlaki değerlere çokça önem vermektedir. '*Mahallenin namusu'* kavramı önemlidir ve bu durum mahallelinin koruması altındadır. Uygun olmayan davranışlar mahallelice uyarılır, eğer ahlaki yapıya aksi bir durum varsa imam nezdinde mahallelilerce tespit edilerek, *baskın* yapılır ve gerekirse ceza verilirdi. Baskın uygulaması II. Abdülhamit döneminde bir yasaklama ile son verilmişse de Meşrutiyet döneminde '*namus*', yine mahallelinin kontrolünde olmuş, ahlak zabıtaları devreye girerek bu durumun devamı sağlanmıştır.[229] Namus sadece kişisel değil, aynı zamanda toplumsal bir kavram olduğu için kapalı toplum özelliği gösteren tüm yapılarda önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı'da ve Cumhuriyetin yeni kurulduğu dönemlerde Türkiye'de ilk dönemlerde toplum kapalı bir yapıya sahip olduğu için insanlar genelde evlerinde doğmakta ve evlerinde ölmektedirler. Nüfusun büyük bir çoğunluğu hayatı boyunca (günübirlik gezmeler ve askerlik hariç) mahallesinden dışına çıkmadığı için mahalle

---

[227] http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/bek%C3%A7i. 25.10.2012

[228] Osman Özsoy, "**Osmanlı Toplumunda Mahalleliler Arası Münasebetler**", Tarih Araştırmaları Vakfı, Tarih Dergisi, ss. 59-62, Aralık 1998, s. 60

[229] Alada, **A.e.**. s. 196

hususi bir vatan, beşikten mezara kadar üzerine titrediği bir ilişkiler merkezi haline gelmektedir. Çünkü 'insanın dünyası gördüğü ve yaşadığı yer kadardır', düsturundan hareketle insanların dünyasını mahalle ile sınırlı hale gelmektedir. Mahallede ve sokakta yaşayan insanlar kendi evlerinden bir nebze büyük olan bu yaşam alanlarında her gün karşılaşacakları için doğal olarak iyi geçinmek, kendi güvenlikleriyle de alakalı olarak mahallenin güvenliğini sağlamak durumundadırlar.

Osmanlı döneminde mahallelerin güvenlik işlevi görmesinin temel sebebi pozitif hukuk kurallarından ziyade ahlaki ve örfi hukuk kurallarının etkin olmasıdır. Gerçi devletin mahallede güvenliğin ve huzurun sağlanması adına imamlara ve daha sonra muhtarlara vermiş olduğu yetkiler söz konusudur ama daha ziyade toplumda var olan yazısız kurallar dediğimiz adet ve geleneklerin etkisi çok daha büyüktür. Bunları sağlayan temel dinamik ise din ve ahlak kurallarının toplumda çok katı bir şekilde sahiplenilmesi ve uygulanmasıdır. Mahalle içinde var olan otokontrol sistemi zaten olması gereken güvenliği sağlamakta her hangi bir suç unsuru ortaya çıktığında ise imama ya da kadıya başvurulmaktadır.

2.5. Mahallenin Fiziki Birimleri

Osmanlı mahallesinde mahallenin gerekliliği kadar bir yapılanmaya gidilmiş, fazladan her hangi bir yapının inşasına fırsat verilmemiştir. Bu hem toplumsal yapının bir gereği hem de ticari hayatın düzene koyulması adına Osmanlı şehirlerinin genel yapısını belirlemiştir.

> Mahalle düzeyinde her türlü spekülatif bina yapımını, gayri ahlaki yaklaşımı imkansızlaştıran Osmanlı mahallelerinin iç yapılaşma kurallarının başarısı yanında gelişen, her iskan alanının ihtiyacı olan işyerleri, mahallede mescit, hamam, mektep, mahalle çarşısı gibi küçük merkez alanlarında, şehrin ana ticaret ve iş merkezleri vs. gibi yapıların vakıf yapıları olması yoluyla da bu yapıların sağlayacağı arazi değer artışlarının yansıması şeklindeki yüksek gelirler de Osmanlı şehirlerinde, şehirlerin

sosyal tesislerinin, alt yapılarının geliştirilmesine tahsis edilerek tekrar topluma aktarılmakta idi.[230]

Mahallenin merkezinde cami/mescit vardır. Bunun yanında mahalleyi oluşturan birimler; sokak, çeşme, kahvehane, mahalle çarşısı, ev/konak gibi yapılardır. Tüm bu birimler geleneksel mahallede içiçe geçmiş durumdadır. Yoğun ilişkilerin yaşandığı mahallede bu fiziki mekânların incelenmesi dönemin toplumsal yapısını anlamamız adına bir gerekliliktir.

2.5.1. Cami/Mescit

Osmanlı mahallesinin temelinde cami/mescit olduğunu daha önce belirtmiştik. İslam kültürüyle ve fetih düşüncesiyle hareket eden Osmanlı'da Peygamberane gelenekten gelen bir etkiyle mahallelerin merkezine cami yerleştirilmiştir. Mabetlerin şehrin merkezine yerleşmesi sadece Müslüman toplumlarında görülen bir durum değildir. Eski Mısırda, Antik Yunan'da, Sümerlerde, Mezopotamya'da, Roma'da mabetler şehrin merkezinde yer almışlardır.[231] Bu durumun sebebini anlamak kolaydır. Her yerleşim biriminin merkezi, o yerde oturanlar için, en kısa zamanda ulaşılması mümkün, geometrik olarak da en adil ve en münasip toplanma yeridir. Aynı dine ve aynı dini anlayışa sahip insanlara herkesin kolayca ulaşabileceği bir konumda bulunmak zorundadır. Bundan dolayı, mabedin ve dolayısıyla caminin, yerleşim merkezinin çekirdeğinde bulunması son derece mantıklı ve gereklidir.[232] Camiler, insanların ezan sesini duyabilecekleri uzaklıktadırlar.

Anadolu'nun Türkleşmesinden önceki şehir yapılarına baktığımızda, genelde surlarla çevrili, genişleme imkânı olmayan ve ancak belli bir zümrenin yaşadığı, bir yerleşmeden çok savunma amaçlı idari bir birim olarak hayatiyetini sürdürmektedir. Buraların Türklerin eline geçmesiyle birlikte surların etrafına yeni

---

[230] Turgut Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, ss. 135-136

[231] Yılmaz Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, ss. 9-12

[232] Yılmaz Can, **A.e.**. ss. 103-104

yerleşim yerleri kurulmuştur. Bu şekilde şehirler surlardan taşarak genişlemişlerdir. Surların etrafına kurulan bu yerleşmeler mahalleler şeklindedir. Bu alanlara yerleşen insanlar, çeşitli meslek grupları ve/veya çeşitli etnik/dini topluluklara mensup olanlar bir arada yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durum Osmanlı'da da devam etmiştir. İmparatorluğun ilk kuruluş ve yayılış döneminde şehirleşme, yeni mahallelerin oluşum süreciyle eş anlama gelmektedir. Çevredeki köylülerden, göçebelerden ve başka merkezlerden gelen göçmenlerden oluşan homojen grupları, etnik kökenlerine veya aynı toplumsal mesleki veya dini gruplara ait olmalarına göre, az aileli topluluklar halinde yerleşerek yeni mahalleler kuruyorlar, evlerini bir ibadethane veya külliye etrafına inşa ediyorlardı. [233] Osmanlı Devleti, toplumu din adamlarının rehberlik ettiği hücreler halinde düzenlemiş ve bölümlere ayırmaya çalışmış ve Müslüman olmayan halk için de benzer bir düzen kurmaya çalışmıştır.[234] Bu hücreler mahalleler, hücreden sorumlu kişi imamlardır. Gayri-Müslimler içinse, kendi ibadethaneleri ve din adamları sorumlu kişiler olarak atanmışlardır.

Camiler/mescitler, devlet tarafından değil genelde vakıflar ya da hayırseverler tarafından yapıldığı için, camiye ismini veren şahsın ismi aynı zamanda mahallenin de ismidir. Fatih Cami'nin adını verdiği Fatih semti, Sultanahmet Cami'nin semti, Akşemseddin Cami'nin adını verdiği Akşemseddin mahallesi[235] gibi örnekler verilebilir ki bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü gibi Osmanlı mahallesinde cami, ibadethane olması, sosyalleşme alanı olması, eğitim merkezi olması gibi unsurlarının yanında genelde mahallenin ismini vermesi açısından da önem arz etmektedir.

Osmanlıda devlet kamu alanına yatırım yapmamıştır, bunu vakıflara bırakarak toplumsal dayanışmanın yayılmasının yanısıra insanların kamu mallarına kendi mallarıymış gibi sahip çıkmalarını sağlamıştır. Mahallede caminin ya da mescidin bulunması, mahallenin büyüklüğüyle alakalı bir durumdur. Camiler

---

[233] Mehmet Bayartan, **Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı:13, Sayfa:93-107, İstanbul, 2005, s. 97
[234] Maurice M. Cerasi, **Osmanlı Kenti**, Çev: Aslı Ataöv, YKY Yayınları, İstanbul, 1999, s. 72
[235] Osman Özsoy, **A.g.m**. s. 59

mescitlerden daha büyük olup, camilerin bitişiğinde ve bu yapıya ait olarak bilinen misafirhaneler, şifahaneler ve öğrenci odaları bulunmaktadır. Bu durum mescitlerde bulunmamaktadır. Cami ile mescit arasındaki en belirgin özellik ise mescitlerde minberin bulunmamasıdır. [236] Camilerde ibadetleri yapan insanlar, birbirlerinden haberdar olabiliyorlar ve bir anlamda kendiliğinden meydana gelen bir otokontrol sistemi kurmuş oluyorlardı. Ancak Osmanlı yönetimi ibadet konusunda çok titiz olduğu için, halkın oluşturduğu bu otokontrol sistemini daha sıkı kurallarla korumayan yönelmiştir. Namaz kılınması bir anlamda devlet kontrolüne alınmış ve cami imamlarına cemaati teftiş etmesi ve kılmayanlar hakkında gerekli işlemlerin yapılması tevdi edilmiştir. Bunların dışında camilerin, yönetimin her türlü emir ve isteklerini halka ilettikleri bir iletişim ağı da görmektedirler. Ayrıca mahalli işler ve hizmetler için de camiler kullanılıştır. Hatta öyle ki, mahalle sancağı da cami, mescit ya da tekkelerde saklanır, seferlerde merasimle çıkarılır ve mahalle bölüklerine verilirdi.[237] Görüldüğü gibi cami ve mescitler Osmanlı mahalle yapısının dinin yanısıra, yönetsel ve toplumsal olarak temelini oluşturmaktadır. Mahalle nasıl şehrin temel birimini oluşturmaktaysa camiler de mahalleler için benzer bir özelliğe sahiptirler.

2.5.2 Sokak

Mahallenin en önemli fiziki alanlarından biri olan sokak, şehrin ve mahallenin adeta damarı ve temel dokusudur. Mahalleyi oluşturan binaları, evleri ve hatta insanları birbirlerine bağlayan mekân sokaktır. [238] Bir ağacın dalları neyse, mahalle için de sokaklar aynı anlama gelmektedir. Sokaklar dardır, gölgelidirler. Sıcak iklimler için bu oldukça önemli bir çözümdür. Sokaklar üzerinde sık sık çeşmeler vardır; 'falanca beyin, filanca hanımın susamışlara hayratıdır', diye. Hiç yoksa evlerin duvarlarında bir oyuk içerisinde ya musluk ya da su küpü vardır. Evin

---

[236] Bayartan, **A.e**.., s. 100
[237] Alada, ss. 164-165
[238] Köksal Alver, Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği, İdeal Kent, **İdeal Kent**, Adomar Yay. Ankara, 2011 s.121

kapısı bir yaylı arabanın, atın, yüklü bir katırın geçebileceği büyüklükte ve iki kanatlıdır. [239]

Kişi, mahalle ve dolayısıyla sokağıyla yakından ilgilidir; kendini bu mekândan ayrı düşünemez. İnsanların toplumla ve mahalleyle yüzleştiği ilk mekânlar sokaklardır. Sokaklar çocukların sosyalleşme ortamıdırlar. Sokağın daha çok bütünleşme, dayanışma, birlik kavramları bağlamında anılması manidardır. Sokaklar, mahallenin küçük versiyonları oldukları için orada oturanlar için bir ev niteliğindedir ve komşuluk ilişkilerinin çok daha yoğun yaşandığı alanlardır. Her aile, her insan, her çocuk sokağında kendini güçlü ve bağlı hissederler. Gelir düzeyi, meslek, cinsiyet, statü bakımından farklılıklar olsa da bu sokaklarda çok hissedilmez, birlik ve bütünlük hâkimdir.[240] Çünkü insanların birbirlerine karşılıklı güven duygusunun çok yoğun yaşandığı ve bir anlamda birbirlerine muhtaç oldukları alanlardır. Bu, evde, olduğu gibi Türk milletinde atasözü olarak yansımıştır; *komşu komşunun külüne muhtaçtır.* Braudel, sokağı farklı bir gözle bakmaktadır. O'na göre sokak, İslam ülkelerinde her zaman çok hareketli olmuştur. Burası, kendini dışa vurmayı seven bir halkın buluşma yeridir. Sokak, esas atar-damardır: meddahlar, ozanlar, yılan oynatıcıları, soytarılar, hacamatcılar, şarlatan hekimler, berberler, yani hukukçuların ve ahlakçıların kuşkuyla baktıkları bütün meslekler burada buluşmaktadırlar. Çocuklar oyunlarını burada oynarlar ve sokaklar daha çok kadınlara aittir.[241] Sokaklar ve sokakta var olan çeşmeler daha çok kadınların kamusal alanı, camiler ve 16. Yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde Osmanlı toplum hayatına dâhil olan kahvehaneler ise erkeklerin kamusal alanı olarak karşımıza çıkar.

Osmanlı toplumunda çeşmeye ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Mahallenin nadide mekânlarından biri olan çeşme, mekânsal ve mimari bir öğe olmasının yanında güçlü bir imgedir; bir kent ve mahalle imgesidir. İnsanın su

---

[239] Cengiz Bektaş, **Türk Evi**, YKY Yayınları, İstanbul, 1996, s. 67
[240] Köksal Alver, **Siteril Hayatlar**, s. 55
[241] Fernand Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, Çev: M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 89

etrafında, su temelinde nasıl bir toplumsal ortam oluşturduğunun canlı tanıklarıdır.[242] Medeniyetlerin su etrafında kurulduğu gerçeğini göz önüne alırsak, her sokakta çeşme olmasının ne anlama geldiği daha anlaşılır hale gelmektedir. Cami ve mescidin merkeze alındığı mahalle ve sokaklarda çeşme en az onlar kadar önemli bir kamusal mekâna tekabül etmektedir. Kadınların, sokak ve ev dışında toplumsal hayatta çok da yer almadığı gerçeğini göz önünde bulundurursak, çeşmeler bir anlamda mahalle/sokağın iletişim merkezleridir diyebiliriz. Günlük kullanım için su doldurmaya gelen kadınlar, orada konuşma fırsatı yakalamakta ve mahallede ölüm, doğum, evlilik gibi birçok haberi burada oluşan ortamdan almaktadırlar. Evlenecek yaşa gelen kızlar burada karşı cinsle münasebet kurar ya da iletişime geçerlerdi. Öyle ki çeşme olgusu Cumhuriyet Türkiye'sinde benzer işlevlerini yerine getirmiştir. Hakkında türküler yakılmış, şiirler yazılmıştır.

Komşuluk, aynı sokakta yaşayan, birbirlerini ziyaret eden, şahsen ve ismen tanıyan, karşılıklı yardımlaşan, ödünç alan ve ödünç veren, birbirlerinin alet ve malzemelerini kullanabilen, sıkı sosyal ilişkiler kurmuş, sayı bakımından da çok fazla olmayan ailelerden kurulu küçük, yerel yapıya denmektedir. Komşuluk hemen hemen her coğrafik çevre üzerinde görülen toplumsallaşma şeklidir.[243] Komşuluk, aynı mahalle ve sokakta yaşayan insanların birbirlerine karşı olan sorumluluklarının bir gereğidir. Güven esaslı bir toplumda öncelikli olarak kişiler komşularından sorumludurlar ve her hangi bir istekleri olduğunda öncelikli olarak komşularına başvururlar.

Mahallede komşuluk ilişkileriyle örülen sosyal düzenin ortaya çıkardığı *hukuk anlayışı* süregelmektedir. Dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı yakın komşuluğun günlük yaşam ilişkilerinde var olan göz hakkı, koku hakkı gibi komşu hakları mahalleden ziyade sokakta meydana gelmektedir. Hukuk anlayışı dini temelli olup, mahallede moral değerlerin korunmasından, mülkiyet haklarının kullanımını

---

[242] Köksal Alver, **Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği**, s.121

[243] Nihat Nirun, **Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 1991, s. 169

sınırlamaya kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.[244] Geleneksel Osmanlı mahallesinde din bir anlamda hayatın her alanında vardır ve toplumsal ilişkileri düzenleyen en önemli faktördür. Günümüz dünyasında çok önemli bir yere sahip olmasa da komşuluk geleneksel mahalle hayatında hayati bir öneme sahiptir. *Komşu komşunun külüne muhtaçtır*, atasözünden de anlaşılacağı üzere komşuluk hakkına hem kültürel hem de dini olarak önem verilmiştir.

2.5.3. Kahvehane

Osmanlı toplumunda bir mahallede en temel kamusal mekânlar olarak; cami, hamam, bakkal, fırın ve manavı sayabiliriz. Mahalle sakinleri bu mekânlarda sadece rutin işlerini yapmazlar aynı zamanda yakınlarından haberdar olmak ya da haberdar etmek, mahalle bağlarını kuvvetlendirmek gibi amaçlarla bir araya gelirlerdi. Kuşkusuz Osmanlı toplumunun en önemli mekânı olarak camileri görmekteyiz. Camiler ibadethane oldukları için aslında vakit geçirmek ve eğlenmek için farklı mekânların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu boşluğu dolduran, aslında ihtiyaç olmayıp ortaya çıktıktan sonra eksikliği hissedilen mekânlar olarak kahvehaneler karşımıza çıkmaktadır.

Kahvehaneler sadece günlük hayatta toplumsal yapıda var olan kamusal mekânlar olarak değil dönemin kamuoyunu oluşturma adına da söz sahibi olan mekânlardır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda neler olup bittiğini öğrenmek için 1840'lı yıllara gitmek mümkün olsaydı dönemin gazetesi *Takvim-i Vekayi'*e bakıp karar vermemiz çok mümkün olmazdı. Çünkü gazetede genellikle resmi bir anlatımla, yüksek bürokrasinin azil ve atamaları anlatılmakta ya da devletin elde ettiği başarılar haber niteliği taşımaktaydı. Oysa İstanbul'daki yüzlerce kahvehaneden bir tanesine girmek, en yeni gelişmeler ve güncel olaylar hakkında bilgi sahibi olmanızı sağlardı. Nitekim kahvehaneler 17. Yüzyıldan kapatıldıkları 1826 yılına kadar Osmanlı siyasetine yön veren yeniçerilerin karagahlığını da yapmış ve belli bir kamuoyu oluşturmuştur. Zaten birçok defalar kapatılmaya kalkmasının ve

[244] Alada, **A.e.**. ss. 196-197

hakkında fetvalar yayınlanmasının altında yatan nedenlerden biri de yönetime karşı bir muhalif güç oluşturucu mekânlar olarak kullanılmasıdır. 19. Yüzyıl Fransız seyyahı Lumieres, İstanbul'u büyük bir kahvehaneye benzetmektedir. Her altı yedi dükkânda bir kahvehane düşmektedir ve 19. Yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da 2500 civarında kahvehane bulunmaktadır.[245] Kitle iletişim araçlarının olmadığı, okuma yazma bilenlerin sayısının çok az olduğu bir dönemde kahvehaneler, insanların haber, bilgi ve dedikodu kaynağı olarak işlevlerini sürdürmektedirler.

17. Yüzyılda Avrupa'da Türk içeceği olarak tanınmaya başlayan kahve İstanbul'a 1543 yılında gelmiştir. Ancak ilk kahvehanenin açılması biri Halepli diğeri Şamlı iki tüccar tarafından 1554 yılını bulmuştur. Tüccarlar, ticaretini yaptıklarını malın tanıtımını yapmak ve kahve tüketimini arttırmak için böyle bir girişimde bulunmuşlardır. O zamana kadar insanların bir araya gelip sohbet edebileceği, vakit geçirebileceği ve bir şeyler içebilecekleri bozahaneler ve meyhaneler gibi kamusal mekânlar vardır.[246] Fakat özellikle meyhaneler Müslüman halkın gidip oturacağı ve içki içebilecekleri mekânlar değillerdir. Meyhaneler daha çok nüfusun seyrek olduğu yerlerde, genelde ikamet edilen yerlerin dışında ve çoğunlukla da sur dışı alanlarda yer alır. Çünkü sur içinde ve daha ziyade mahalle aralarında meyhane açılması yasaklanmıştır ve yapılmış olanlar bile çevre sakinlerinin şikâyetleri doğrultusunda ya kapatılmakta ya da yıkılmaktadır. Örneğin, 1579 yılında Kumkapı'da oturan bir grup gayrimüslimin evlerinin zemin katını meyhanelere dönüştürdükleri haberi alınıyor ve bu kişilere meyhaneleri kapatıp evlerini de Müslümanlara satmaları emrediliyor. Müslümanlarla, gayrimüslimler arasında çok rahat bir şekilde infial oluşturacak böyle bir durum, meyhaneler söz

---

[245] Cengiz Kırlı, Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kamuoyu, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 99-100

[246] Selma Akyazıcı Özkoçak, "Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 19

konusu olunca kolayca örtbas edilebilmektedir. [247] Çünkü buralarda çıkan olaylardan sadece Müslüman halk tedirgin oluyor değildir.

Kahve ve kahvehane ortaya çıktığı Orta Doğu'da, Osmanlı coğrafyasında ve İslam dünyasında çok ciddi tartışmaların odağı haline gelmiştir. Dönemin seyyahlarının kaleme aldığı yazılardan ve dönemin önemli aydınlarından (Katip Çelebi gibi), kahve ve kahvehaneler hakkında Hattox'un varmış olduğu sonucu şöyle sıralayabiliriz;[248]

- Kahve fiziksel ya da kimyasal yapısı bakımından öyle bir maddeydi ki, tüketimi halinde bir şekilde İslami kuralların çiğneneceği, insan vücudunu zehirleyici olduğu, zararlı olduğu kanısı hâkimdi. Çünkü kömürleşene kadar kavrulduğu için makbul olmadığı düşünülüyordu.
- Kahve, sırf *bid'a (yenilik)* diye görüldüğü için aşırı dindar çevrelerce reddedilmiştir.
- Kahvehanedeki toplumsal yaşamın önemli bir parçası haline gelen siyasal faaliyetler yönetici seçkinleri tedirgin hale getirmiştir. Yeniçerilerin tutumu ve Osmanlı'da sık görülen kahvehane yasaklamaları buna örnek verilebilir.
- Kahvehane müdavimleri kumardan suç teşkil eden aykırı cinsel ilişkilere bulaşmaya kadar varan çeşitli yakışıksız eğlencelere karışmış, sonuçta da halkın ahlakının bekçiliğiyle görevlendirilmiş memurların dikkatlerini üzerlerine çekmişlerdi.

Kahve ve kahvehanenin Osmanlı toplumuna girişi ilk etapta dini ve siyasi otorite tarafından olumsuz olarak karşılanmıştır. Kâtip Çelebi'nin *Mizanu'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk (1067-1657)* adlı eserine göre kahvenin İstanbul limanında görülmesinin akabinde ki tam tarih belli değildir, bir fetva yayınlanmıştır. Fetvaya

---

[247] **A.e**. s. 22
[248] Ralph S. Hattox, **Kahve ve Kahvehaneler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 1998, s. 5

göre, kömürleşe kadar ateşte kavrulması ve fincanın elden ele geçirildiği toplantılarda içilmesi dolayısıyla kahveye bir yasaklama getirilmiş ve sonrasında kahve taşıyan gemiler batırılmış ve yükü denizin dibine boşaltılmıştır.[249] Kahvenin ve kahvehanenin yasaklanma süreci Osmanlı toplumunda çok farklı zamanlarda uygulanmıştır. Kanuni, III. II. Selim, Murat ve IV. Murat dönemlerinde çeşitli sebeplerle kahvehanelerin kapatılması için fetvalar yayınlanmıştır. IV. Murat 1633 yılında İstanbul'daki bütün kahvehanelerin kapatılmasını ve kahve içilmesini yasaklamıştır. Sadece Haslar kadılığında 120 kahvehane kapatılmıştır.[250] O dönemin toplumsal yapısı ve Nüfusu düşünüldüğü zaman bu rakamın ne kadar yüksek olduğu ortadadır.

> Kahvehane yeniçerilerin askeri görevlerinin ötesinde yürüttükleri çok çeşitli faaliyetlere yer sağlayacak kadar genişti. Orada, yeniçeriler, normal kahvehanelerde yer alan alışılmış türden sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetlerle meşgul olmanın yanısıra, orta ruhu ve Bektaşi geleneği ile ilişkilendirilen kültürel ihtiyaç ve gereklilikleri de yerine getirebiliyordu. Emniyeti sağlama ve piyasayı denetleme görevlerini yerine getirme ve özellikle de devlet ve toplum tarafından konan veya kabul edilen hukuki ve kültürel normların ötesine geçen çeşitli faaliyetlerle uğraşabiliyorlardı. Yeniçeri kahvehanesi aslında kahve ve tütün içilecek bir yer olsa da, aynı zamanda bir edebiyat salonu, isyancı karargâhı, karakol, tekke, iş bürosu ve mafya kulübü idi.[251]

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in dönemin toplumsal hayatını anlattığı "*Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı",* adlı eserinde kahvehanelerde yaşanalar adına şunları nakletmektedir; "Çubuk ve kahvelerini içtikten sonra yavaş yavaş kendilerine bir rehavet gelir, uyuklamaya başlarlar. Yarı açık kalan dudakları arasında horultular işitilir, bol bol salyaları akardı. Böyle zamanlarda gürültü patırtı etmeye gelmez. Mesela müşterilerden biri kahve kapısını biraz sertçe kapamış olsa kıyameti koparırlardı." [252] Buradan anlaşılacağı üzere bu kahvehanede afyon ya da uyuşturucu madde içildiği anlatılmaktadır.

---

[249] Ahmet Yaşar, "Erken Modern İstanbul'da Kahvehane Yasaklamaları", **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 37

[250] **A.e.**. ss. 39-40

[251] Ali Çaksu, 18. Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 97

[252] Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz: A. Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 38

Gazetelerin ve özgür basının ortaya çıkmasıyla birlikte, haberleşme ağı kahveneler üzerinden devam etmiştir. Gazeteler kahvehanelerde okunmaya başlamış, okuma yazma bilmeyenlere hitaben ise, okuma yazma bilen biri tarafından yüksek sesle okunmaya başlanmıştır. Ki bazen bu okuma işini cami imamı yapmaktadır. Kahvehanelerdeki bu okuma tarzı basının kamu üzerindeki etkisini yaygın hale getirmiştir. Gazetelerin ortaya çıkışının sonucu, bir kahvehaneden diğerine, hatta en ücra köşedekine kadar aynı konuların tartışılır ve konuşulur olmasıdır. Bu durum haberleşmeyi kapalı olmaktan kurtarmıştır. Böylelikle kahvehaneye gitmek, gazete okuma anlamına da gelen bir cazibe oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'da yapılan bir ankete göre, yüz yirmi kişiden kırk altısı kahvehaneye gazete okumak için gitmektedir. Kahvehanenin, gününüze de yansıyan adıyla *kıraathane*nin doğuşu ise daha farklı bir durumda gerçekleşmiştir. Basının ağırlığını hissettirdiği döneme doğru, İstanbul'da kahvehanelere benzer okuma *salon* ya da *oda*'ları ortaya çıkmıştır. Gerçi okuma işi kahvehanelerde zaten olan bir durumdur ve kahvehanelerde kitaplar bulunmaktadır. Fakat bu yeni bir mekân olarak *kıraathane*leri üretmiştir. Uzun Kahve adıyla da bilinen ilk kıraathanelerden biri Kıraathane-i Osmani olarak bilinen 1857 yılında Divanyolu üzerinde Ermeni Sarafim Efendi tarafından açılan üç kattan oluşan bir mekândır. Bu mekân, kahve içilen, gazete ve kitap okunan, hatta Namık Kemal, Süleyman Paşa gibi edebiyatçı ve yazarların edebiyat, şiir vs. tartıştıkları yerdir. Aynı yıllarda İstanbul'un değişik bölgelerinde benzer kıraathaneler faaliyetlerini sürdürmektedir. Ebuzziya Tevfik'in İstanbul'da bulunan kahvehaneler üzerine yapmış olduğu çalışmada, Mahmud Paşa Camii'nin altında yer alan kahvehanenin dönemin entelektüel kişilerini bir araya getiren bir mekân olduğunu görmekteyiz. Ali ve Hafız Müşfik Efendi, matematikçi Osman Saib Efendi, Mithad Paşa vs. gibi aydın kesim buraya gelerek bilimsel, sanat ve edebiyat üzerine konuşmalar yapmaktadırlar ki, diğer kahvehanelerin aksine buraya her önüne gelen girmemekte belli bir entelektüellik aranmaktadır.[253]

---

[253] François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, Editörler: H. Desmet-Gregoire, F. Georgeon, Çev: M. Atik- E. Özdoğan, YKY Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 70-73

Görüldüğü gibi kahvehaneler, sadece çay-kahve içilip, oyun oynanan, haberleşmenin sağlandığı, boş zamanların değerlendirildiği bir eğlence mekânı olmayıp aynı zamanda aydın kesimin buluştuğu, çalışma ve tartışma mekanları olarak ta işlevlerini sürdürmüşlerdir.

Doğudan Anadolu üzerinden Türk modası kapsamında Batı'ya geçen kahvehane kurumu, *cafe*'ye dönüşerek yaygın hale gelmiştir. 19.yüzyılda Fransaya giden Osmanlı aydınlarının İstanbul'a dönüşlerinde *cafe'*yi de beraberinde getirmeleri ve burada da Paris'tekine benzer bir sanat ve fikir sohbet ortamı oluşturmaya çalışmaları dikkat çekicidir. Hatta Türk usulü kahvehaneler, Batının *cafe*'leri karşısında bazı aydın kesim tarafından hakir görülmüştür.[254]

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında İstanbul'un kültürel ve sosyal yaşantısında önemli bir yere sahip olan kahvehaneler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemlerini kaybetmeye başlayacaklardır. Başkent artık Ankara'dır, gayri-müslimlerin sayısında önemli bir azalma olmuştur, gelenekler hızla değişmekte ve Kemalist modernleşme kendini göstermeye başlamıştır. Eğitimde ve kültürde üniversite ve halk evleri gibi kurumlar etkilerini göstermektedirler. Kahvehaneler de bu değişimden nasibini almışlardır. Semai kahvehanelerin modası yavaş yavaş geçecek, Ramazan geceleri Şehzadebaşı'ndaki kahvehane ve çayhanelerin canlılığı azalacak, meddahlar giderek ortadan kalkacak, Karagöz oyunları ise artık birer anı olarak kalacaklardır.[255] Bu özelliklerini yitiren kahvehaneler, Türk erkeğinin uğrak mekânı olarak hala varlıklarını sürdürmektedirler.

Kahvehaneler, Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir ve çok çeşitli kahvehane türleri ortaya çıkmıştır; mahalle kahvehaneleri, esnaf kahvehaneleri, Yeniçeri kahvehaneleri, âşık kahvehaneleri, çalgılı kahvehaneler, meddah kahvehaneleri, imaret kahvehaneleri, seyyar kahvehaneler, esrarkeş kahvehaneleri, garipler kahvesi, işçi kahvehaneleri, kır kahvesi, köy kahvesi, kuşçu kahvesi, konca

---

[254] Nebi Özdemir, **Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 105

[255] **Ag.e**. s. 80

kahvesi, pehlivan kahvesi, semt kahvesi gibi. Bunların hepsi farklı grupların bir araya gelerek vakit geçirme, eğlenme, haber/bilgi alma/verme şeklinde ortaya çıkmış ve farklı kültür gruplarının birlikteliklerini sağlama adına toplanma merkezlerine dönüşmüşlerdir. Bir anlamda kahvehanelerin ilk örnekleri günümüz derneklerinin işlevlerini yerine getirdikleri için, 'kahvehaneler derneklerin öncülleridir' çıkarsamasında bulunabiliriz. Nitekim günümüzde birçok dernek hala kahvehane gibi işletilmekte ya da birçok kahvehane de dernek gibi kullanılmaktadır.

2.5.4 Ev/Konak

Şehir yapılanmalarındaki gereklilik ya da zorunluluğu yukarıda tartışmıştık. Benzer şekilde de mimarinin, konutların oluşumunda da zamanın ve coğrafyanın etkisi yadsınamaz. "Evlerin bahçelerle, yollarla, sokaklarla ve komşularla ilişkisi, duruşları ve sosyal merkezlere olan mesafeleri, toplumların ilhamları, biçim ve sosyal organizasyonlarına bağlıdır". [256] Bu bağlamda her toplamda farklı ev türleri ve ev mimarileri meydana gelmiştir. Her toplum kendi barınağını bir şekilde icat etmiş ve sosyal organizasyonlarla yeniden yapılanmaları sağlanmıştır.

Mahallenin önemli fiziki unsurlarından ve ailenin en mahrem yaşam alanı olan ev, Türk geleneğinde zengin bir terminolojiye sahiptir. *Ev yapana Allah yardım eder*; burada hem evlenmek fiili işlenmiş hem de bina olarak evin yapılması birlikte yer alarak, her ikisine de sahip olmanın teşviki yapılmıştır. Evlenmek, *dünya evine girmek*, olarak ifade edilmiştir. Evlenememiş ya da evlenme yaşı geçmiş olan kızlara da *evde kalmış*, denmektedir. İyi bir eş ve çocuklarına iyi bir anne olabilmek de *evinin kadını* olarak tanımlanır. Evlenen her erkek *evin reisi* ve bayan ise *ev kadını*dır. Evin erkeği aynı zamanda *evin direği*dir. Bir *ev işi* vardır bir de dışardaki iş vardır. Bir dışarda lokanta/restoranda yenen yemek vardır bir de *ev yemeği* vardır. Hep birlikte bir yere oturmaya, misafirliğe ya da gezmeye gitmeye *evcek* denir. Kötülüklerden söz açılınca, bela musibet uğramasın manasında *evlerden ırak* ifadesi kullanılır. Beğenilmeyen, olumsuz karşılanan bir durum, bir davranış karşısında alay

[256] Turgut Cansever, **A.e.** s. 17

olsun diye *evlere şenlik* denir. *Ev kirası* çoğu insan için maddi olarak zor bir durumdur ve *ev sahibi* olmak ister. *Ev bozmak*, aile yıkmak anlamında eşlerin birbirlerinden ayrılması olarak kullanılır. Evine, ailesine bağlı olanlar *evcimen*dirler. Genellikle kız çocuklarının oynadıkları oyun *evcilik oyunu*dur. Yabani olmayan, insana alışık ve yakın olan hayvanlara da *evcil* denmektedir.[257] Bunların dışında, *evi dişi kuş kurar, ev alma komşu al, ev yıkanın evi olmaz, evdeki hesap çarşıya uymaz, evli evine köylü köyüne* gibi atasözleri mevcuttur. Görüldüğü gibi, Türklerde, toplumun temelini oluşturan ailenin en mahrem alanı olan ev hakkında oldukça çok miktarda kavram, terim, deyim ve atasözü üretilmiştir. Tüm bunlar, Türk toplumunun eve ve aileye verdiği önemi göstermektedir.

Ev konusunda bu kadar kavram ve deyim üreten Türk milleti, kendine has yapısıyla Türk evi adını taşıyan özgün bir konut türü geliştirmiştir. Bu konut tipi Türk-İslam toplum yapısından, kırsal-tarımsal üretim ve yaşama biçimlerinden etkilenerek oluşmuştur. Bölgesel yapım teknikleri, yapı gereçleri ve iklim değişikliklerinden kaynaklanan çeşitlilik de mevcuttur. "Ev, bağımsız yaşama birimleri olan Otağ'dan türediği bilinen odaların bir araya getirilmesi ile teşekkül etmiştir. Odalar bağımsız varlıkları ile tektonikler olarak bütünlüğe tezyini bir düzen ile katılırlar. Yol ve bahçe arasında diziler halinde yer alırlar."[258] Türk evi planında *bakışık* olma koşulu yoktur. *Bakışıklık* daha sonra İstanbul gibi yerlerde uygulanan kent konutlarında ortaya çıkan bir olgudur. Türk ev, genellikle bir bahçe içerinde yer alır. Üretim ve yaşam biçimiyle alakalı olan bu durum aile düzeni açısından da konuttaki diğer işlevleri de belirler. Duvarlarla dışa kapalı bir avlu gibi olan bahçe, içinde sebze ve meyve üretilen alamdır. Ayrıca mutfak ve hela gibi bazı işlevleri de içermektedir. Çiçeklerin yetiştirildiği bir bölümü, küçük bir havuzu, kameriye gibi dinlenme yerleri de olabilir. Kümesler, ahırlar bahçeye bakmaktadırlar. Türk evi kerpiç ya da tuğla duvarlı bir alt yapı üstünde genellikle ahşaptan yapılmış bir ya da iki kattan oluşurlar. Yer katlarında ahır ve samanlık bulunur, buralarda genelde dışa

---

[257] Köksal Alver, **Siteril Hayatlar**, ss. 61-62
[258] Turgut Cansever, **A.e.** , s. 125

kapalı ya da küçük pencerelerden müteşekkildirler.[259] Türk evinin kapısı da önemlidir. Üzerinde, önünde bekleyeni yağmurdan ya da güneşten koruyacak bir saçağı vardır. Kapının özel durumlar dışında, yalnız bir tanesi açılır. Ya da kanatlar üzerinde, ancak bir insanın geçebileceği büyüklükte, bir başka kanat vardır. Böyle kapılara 'kancık kapı' ya da 'kuzulu kapı' denir. Kapının bir tokmağı ya da halkaları vardır. Bunlar evin içiyle alakalı bazı sembolleri oluştururlar. Örneğin, evin içinde evlenecek yaşta bir kızın olup olmadığını bildirir. Bazı evlerde de çift tokmak vardır, evdekiler tokmağın çalınışına göre gelenin kadın mı erkek mi olduğunu anlarlar.[260] Bundan da İslam dininin toplumsal ahlak üzerine etkisi görülmektedir. Zira kadın ve erkeklerin mahremleri dışında görülmesi/görüşmeleri çok hoş karşılanmamaktadır.

Türk evinin ve odalarının biçimlenmesi, toplum yapısının özellikleri ile de sıkı bir bağ içerisindedir. Yerleşik hayata geçmeyle birlikte, toprağın işlenmesi, insan gücünün kullanılması ve günlük hayat içerisinde kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri de değişmiştir. Göçebe aile ile yerleşik aile yapıları birbirinden farklılık gösterir. Bir ev çadıra kıyasla daha çok sayıda kişinin bir arada ve işbölümü içerisinde yaşamını sağlar. Ana, baba, çocuklar, gelin ve damat hep bir çatının altındadırlar.[261] İslam inancının vermiş olduğu değerlerle de evlerin mimarisi ortaya çıkmıştır.

İslam inanışının, kadınları başka erkeklerin gözünden saklamaya yönelik tutumu, onların etkinlik alanlarının daha çok evlerinin içinde ve yakın çevresinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu da evlerin/konutların, kalabalık merkezlerden, ana yollardan uzakta yapılmasına salık vermiştir. Kendi kendine yeterli, bahçeli, avlulu, ev türü gelişmiştir. Bazı İslam ülkelerinde olduğu gibi Tük kentlerinde de her evin kendine ait bir yolu vardır, bu da kentte çıkmaz sokaklardan oluşan bir yol ağ dokusu kazandırmıştır. Yapılarda temel gereç olan kerpicin yanında daha Büyük Selçuklular

---

[259] Üstün Alsaç, **Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 84-86

[260] Cengiz Bektaş, **A.e.**, ss. 79-83

[261] Önder Küçükerman, **Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi**, Promat Basın Yayım, İstanbul, 1996, ss. 48-49

döneminde görülmeye başlayan tuğla da kullanılmış, Anadolu'da buna taş ile ahşap gibi gereçler de katılmıştır.[262]

Osmanlı toplumunda evlerin genel özelliği, büyük bir kapı ile dar bir sokağa açılması, evlerin bahçe içinde olması ki, tarımla uğraşmasalar bile insanlar kendi yiyecekleri sebze ve meyvenin bir kısmını burada yetiştirmektedirler. Evler genelde bir ya da iki katlıdırlar. Evlerin zemin katları ahır, kiler ve depo olarak kullanılır. Ev iki katlı ise esas yaşanan yer üst kattır. Burada sofa, sofaya açılan odalar ve mutfak bulunur. Sofa Türk evlerinde odalara geçilen ve aynı zamanda aile üyelerinin bir arada oturdukları yerdir.[263] Aynı zamanda, sergah, sergi, seyvan, çardak, divanhane, hayat vb. isimlerde almıştır. Dolaşım dışında kalan yerleri oturmaya ayrılmıştır. Zamanla bu kesimler daha da özelleştirilmiş ve eyvan, sekilik, köşk gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Türk evinin kuruluş düzeni içinde en önemli öğe sofa olmuştur.[264] Bu günümüz evlerinde salonlara tekabül etmektedir ki daha çok sobalı evlerde böyle bir mimari vardır. Ayrıca Anadolu'da evin her bir odasına, oda yerine *ev* denmektedir ki bu da hane halkı arasındaki mahremiyetin bir göstergesidir.

Ev gibi, evin içinde kullanılan eşyalar da farklı açılardan değerlendirilmelidir. Ev ve eşya arasındaki ilişki, belki de evin bir hayat tarzını yansıtması adına önemlidir. Çünkü ev bir yönüyle eşyalarıyla vardır. Tıpkı evde yaşayanlar gibi eşyalar da evin vazgeçilmezleridir. Evin eşyaları ev sakinleri tarafından diğer nesnelerden, diğer eşyalardan ayrıştırılırlar. Kimi eşyalarla evdeki kişiler arasında duygusal bağ bile kurulabilir. [265] İnsanların en değerli yaşam alanı oldukları için evler ve içindeki eşyalar onların yaşam standardını ortaya koymaktadırlar. Özellikle Tanzimat döneminde Batıyla çok haşır neşir olunmuş ve modernleşmek bir anlamda Batılılaşmak olarak algılanmıştır. Burada, kılık kıyafetten tutun, evde kullanılan eşyalara kadar bir Batı özentisi oluşmuştur. Bu bağlamda evde

---

[262] Üstün Alsaç, **A.e.**. s. 19
[263] Hüseyin Bal, **A.e..** s. 268
[264] Önder Küçükerman, **A.e..** s. 59
[265] Köksal Alver, **Siteril Hayatlar**, s. 68

kullanılan eşyalarla insanlar özleşmişler ya da bir üstünlük belirtisi olarak kullanmışlardır.

Osmanlı konut sisteminin en önemli parçalarından olana Konaklar, genelde devlet adamlarının ya da varlıklı kişilerin ikamet ettikleri aynı zamanda resmi işlerini yürüttükleri mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Osmanlı kültürüne dâhil olan konaklar*, Sadrazam, vezir, şeyhülislam ve kazasker gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının ikametgâhı olarak kullanılmaktadırlar. Osmanlıda Konaklar gerek hacim, gerek teşkilat bakımından adeta birer küçük saray idiler. Öyle ki devletin güçlü olduğu dönemlerde vezir konaklarında hizmet görenlerin (kapu halkı) sayısı iki-üç bine kadar ulaşmaktadır. 19. yüzyılda ise değişen siyasî ve iktisadî şartlar sebebi ile bu sayı iki-üç yüze, hatta son dönemlerde kırk-elliye kadar düşmüştür. Konakların bünyesinde barındırdığı bu kişilere iş ve eğitim imkânı sağlamasının yanında, bulunduğu mahallenin dul, yetim ve yoksuluna her zaman kapıları açık olmuştur. Aynı zamanda, devlet adamlarının konakları hükümet dairesi olarak da kullanılmış, bu sebeple sadrazam konağına "*Bâb-ı Âlî*", "*Bâb-ı Âsafî*", beylerbeyi konaklarına "*Paşa Kapusu*" denilmiştir. O devirlerde devletin yüksek mercili kademelerine '*kapu*' denmektedir. Günümüzde hala halkın dilinde dolaşan '*devlet kapusu*' lafı da o dönemlerden kalma bir adettir.[266]

Osmanlı devrinde konaklar, sadece ikametgâh olarak kullanılmamış, toplumsal, ekonomik, siyasi, edebi, felsefi, ilmi ve fikri birçok alanda önemli tartışmaların/konuşmaların yaşandığı mekânlar olmuşlardır. Devlet adamı, âlim ve varlıklı birçok kimsenin konağında edebi ve ilmi toplantılar düzenlemek bir gelenek haline gelmiştir. Genellikle Bu toplantıları konak sahipleri bizzat yönetmişlerdir. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde konaklarda düzenlenen toplantıların dönemin

---

* İstanbul'da devlet adamları ve varlıklı kişilerin ikametgâhları üçe ayrılıyordu. Bunlardan Boğaziçi'nde su kıyılarında ve ahşap olanlarına Yalı, İstanbul'un sayfiye semtlerinde, bahçe içlerinde ve yine ahşap olanlarına Köşk, şehirde, ayrı harem-selamlık daireli ve çokları kargir olanlarına Konak denilirdi.

[266] Ayverdi, **A.e**. s. 38

fikir hayatı üzerine büyük etkisi olmuştur. Doğulu ve Batılı birçok seyyah ve âlimin aylarca misafir olarak ağırlandığı konaklar adeta bir akademi vazifesi görmüştür. [267]

Osmanlı'da ev imgesi mahalle ve sokak hayatında mahremlik ön plandadır. Komşuluk ilişkisi önemlidir. Evler, komşu rahatsız olmasın ve onun hakkına herhangi bir tecavüz etmeyeyim düşüncesiyle inşa edilmiş, ev içindeki mahremlik te dikkate edilmiştir. Yönetimsel açıdan ise konaklar ön plandadır, konaklarda çalışanların yanısıra, *konak*'ın nimetlerinden faydalanmak isteyen halk tarafından da önemli mekânlardır. Konaklar, hem ikametgâh olarak hem de çalışma ofisi olarak kullanılmışlardır. Cumhuriyet dönemine geldiğimizde ise, yeni bir uluş inşası gündemde olduğu için evlerin inşası da bu doğrultudaki bir yapılanmaya gidilmiştir.

> Cumhuriyet modernleşmesinde ev ilişkileri, modernleşmenin bir göstergesi olarak görülür. Osmanlı'nın temsil ettiği hayattan kopan Cumhuriyet eliti, mekânsal düzenlemeyle bu kopuşu gerçekleştirmeye girişir. Cumhuriyet'in kendine özgü bir mekân arayışı getirdiği, kamu binalarından sivil mimariye varıncaya kadar yeni bir çizgi takip ettiği bilinmektedir. Evin anlamı, ev ilişkileri bakımından da Cumhuriyet döneminde yeni görüşler ortaya atılır. 'Modern ev hakkındaki Cumhuriyet söylemi, her şeyden önce, hepsi de Jön Türkler'le birlikte benimsenmeye başlayan düşünceler doğrultusunda, çekirdek aileye, özellikle de ulusal görev olarak anneliğe ve ulusal yeniden doğuşun ocağı ya da kutsal mekânı olarak aile evine yüklenen ulusalcı vurgulama' olarak dikkat çekmektedir. [268]

Cumhuriyet dönemi, halkın genelde, müstakil evlerden apartman dairelerine geçtiği bir süreci iade etmektedir. Bu hem yeni bir hayat tarzının belirlenmesi adına hem de kentleşmenin bir gereği olarak ulusal bir politika halinde halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümde Mahallenin fiziki yapılanmasının yanında, orada yaşayan kesimin yönetiminde söz sahibi olan kimseleri inceleme konusu olarak ele alacağız.

2.6. Mahalle Yönetimi

---

[267] Mustafa Ülger, **19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ss. 197-206, Elazığ, 2008, s. 204

[268] Alver, **Siteril Hayatlar**, s.77

Mahallenin fiziki yapılarının yanında onlara hayat veren kişiler vardır ki mahallede en önemli şahsiyetler olarak karşımıza, imam, muhtar, bekçi, eşraf, mahalle bakkalı, kabadayı, tulumbacılar vs. çıkmaktadır. Bu bölümde mahallede yaşayan eşraftan ziyade yönetimde söz sahibi olan başta *imam* olmak üzere daha sonra imamın belediyecilik görevlerini üstlenen *muhtarlık* kurumunu ele alacağız. Klasik Türk mahallesinde önemli karakterlerden birisi de muallim/öğretmendir. Eğitime önem veren bir millet olarak muallimler hep önemli olmuşlardır ve mahalledeki sözü geçen insanlar arasında yer alırlar. Fakat biz incelemiş olduğumuz eserlerde dikkate değer düzeyde bir muallim/öğretmen karakterine rastlamadığımız için mahalle bahsinde de yer vermedik. Eserlerin yazıldığı dönem itibariyle muallimlerden ziyade mürebbiyelerin var olması ve mürebbiyelere de romanlarda yeteri kadar ver verilmediğinden dolayı çalışma konumuza dâhil etmedik.

2.6.1. İmam

İmamlar, muhtarlık müessesesi kurulana kadar Osmanlı'da mahallenin en yetkili kişisidirler. İmamların görevi sadece camide namaz kıldırmak diğer dini vecibeleri yerine getirmek değildir. Belirli bir seviyede de mahalledeki eğitimin sorumlusu olan imamlar aynı zamanda devletin temsilcileridirler. İmamlar yapılan sınavlarda en yüksek puanı alanlar arasından seçilmektedirler. Mahallenin düzeninden, asayişinden ve inzibat ile halk arasındaki düzen ve barışın sorumlularıdırlar. Mahalle halkının nüfus işleri, temizlik işlerinin yürütülmesi, gıda kontrolü, ihtikârın (vurgunculuk) önlenmesi gibi günümüz belediye işleri ve mahallelinin temel eğitimlerini de yerine getiren imamlar, aynı zamanda '*avarız vakıflarının*' da başkanları idiler.[269] Mahalledeki küçük problemlerin de sorumlusu olan imamlar, kendilerini aşan durumlarda Kadı'ya müracaat ederler ve meselenin çözümünde kadıya yardımcı olmaktadırlar.

Müslüman mahallelerinde sorumluları imamlar, gayr-i Müslüm mahallelerinin sorumluları ise haham ve ya papazlardır. İmam, padişahın beratıyla

---

[269] Bayartan, **A.e**., s. 100

tayin edilen ve beldenin mülki amiri konumunda olan Kadı'nın temsilciliğini yapan bir memurdur. Haham veya papaz ise, hahambaşı ya da patrikhanenin temsilcisidir. Mahallede meydana gelen, doğum, ölüm, evlenme gibi olayları kaydetmek imamın görevleri arasındadır. Mahalledeki her türlü olaydan imamlar sorumludurlar. Yabancı birinin mahalleye gelip yerleşmesi için imamdan izin alması ya da imamın kefil olması gerekmektedir. İmamın en önemli görevleri arasında ise vergilerin paylaştırılması ve toplanması yer almaktadır.[270]

İmamların mahalle üzerinde etki ve yetkileri çok fazladır. Mahallenin düzeni, asayiş ve inzibatının sağlanması, içki içilen yerlerin tespit edilmesi, fuhuş yapan kadınların tespit edilmesi ve mahalleden sürülmesi gibi işler imamların görevleri arasındadır. Vakit namazlarının kıldırılmasının yanında, dini vecibelerini yerine getirmeyen mahalle halkının uyarılması da imamların görevleri arasındadır. İmamların mahallelerinde oturanlar hakkında tam bir bilgi sahibi olması istenmektedir. Her imamın mahallesinde, hane sayısı, bunların hangileri kira, hangileri mülk sahibinin, mahalle eşrafının, esnafın ve yalnız yaşayanların isimleri, sahip oldukları mallar ve ne işle uğraştıklarının tespitinin yapılıp bir deftere kaydedilmesi işini yine imamlar üstlenmektedir. Mahalle cami, vakıf ve diğer hayır sahiplerinin önemli maddi destekleriyle ayakta duran ve bütün mahallelinin de katkı sağladığı *avarız vakfı*, bir çeşit yardımlaşma sandığı olarak imamın kontrolü altındadır. Burada toplanan paralar işletilir, hâsıl olan meblağ, mahalledeki hastalara, fakirlere, yardıma muhtaç evleneceklere, fakirlerin cenazelerinin kaldırılmasına, suyollarının onarımına, cami ve mescidin tamirine, imam ve müezzinin maaşına kadar çok geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. İmamlar ayı zamanda, resmi soruşturmaların ve hazırlanan resmi belgelerin imza ve mühür sahipleri arasındadır: mahalle adına verilen arzuhallerde, mahalleli arasındaki anlaşmazlıkların çözümünü düzenleyen belgelerde yer alır. Tanzimat devrinde nüfus, emlak ve vergi tahriri işlerinde ve kırsal kesimde yaşayan halka isabet eden vergi dilimlerinin tespitinde imamlara görev verilmiştir. Askere alınacakların Kur'a çekilişlerinde nezaret

---

[270] **A.e**., s. 102

etmeleri ve bununla ilgili işleri yürütmeleri ve öğrenim gördükleri sürece askerden muaf tutulan gençlerin *(talebe-i Ulum)* eğitim durumlarının ve gerçekten öğrenci olup olmadıklarının yoklanması amacıyla yapılan sınavda oluşturulan *Kur'a meclisi*nin üyesi olmaları imamların Osmanlı toplumunda ne kadar önemli olduklarının kanıtıdır. Tüm bu görev ve yetkilerinin kaynaklı olarak imamlar tek ve sonsuz yetkili değillerdir. Görevleri sırasında Kadılar tarafından teftiş edilir, mahallelinin haklarında verdikleri şikâyetler değerlendirilir, gerektiğinde ceza verilir ya da azledilmeleri sağlanırdı. Nitekim 17. yüzyılda Manisa'da Yarhasanlar Mahallesindeki Karaburç Mescidi imamı Ahmed b. Mahmud'un *bi-namaz* olduğu töhmeti üzerine soruşturma başlatılmış ve imam sair cemaatin şehadeti sonucunda kendini temize çıkarmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, İstanbul'da Ördek Kassab Mahallesi ahalisinin mahalle imamı Elhac Halil'den memnun olmadıklarını ve halkın ondan zarar gördüğü yönündeki şikâyetleri üzerine imam kendi isteğiyle vazifesinden ayrılmış olması imamların denetimine örnek niteliğindedir.[271] Mahalle imamlarının haricinde, ordu içinde görev yapan askeri imamlar ve sarayda görev yapan saray imamları bulunmaktadır.

2.6.2. Muhtar

Osmanlı İmparatorluğunda, mahalle yönetiminde *imam* varken, yenileşme hareketlerinde, belediye hizmetlerinin daha derli toplu hale gelmesi ve kurumsallaşması adına *muhtarlık* sistemi getirilmiştir. Osmanlı Padişahlarından III. Selim ve II. Mahmut'un yenileşme hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı dönemde bir çeşit toplumsal, yönetsel ve iktisadi soruna rağmen yenileşme hareketleri devam etmiştir. Klasik mahalle yönetimi de, söz konusu genel yenileşme ortamı içinde değişime uğramış ve muhtarlık kurumu ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da imamdan sonra belediye hizmetlerini yerine getirmek üzere kurulan mesleki örgüt muhtarlıktır. Muhtarlığın tam olarak nasıl ortaya çıktığı belli olmasa da yaygın görüş; imamların baskı ve zulmünden kurtarmak, istişareyle iş gördürmek, halkın hükümetle

---

[271] Kemal Beydilli, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 5-11

arasındaki münasebetleri daha düzgün esaslara bağlamak amacıyla kurulduğu düşüncesidir. Mahallenin ileri gelenlerinden *'muhtar-ı evvel'* (birinci muhtar), ve '*muhtar-ı sani'* (ikinci muhtar) olmak üzere seçilen, imamlar tarafından kefil olunan muhtarlar, kendileri de mahalle halkının kefili olarak yönetimi üstlenmişlerdir. İlk muhtarlıklar 1829 yılında İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata'da kurulmuş, olumlu yönleri görüldükten sonra da Osmanlının diğer şehirlerinde yaygınlaştırılmıştır. [272]

Mahalle muhtar ve ihtiyar heyetiyle alakalı ilk yasal düzenlemenin 19. yüzyılın ikinci yarısında yürürlüğe konulan 1864 tarihli *Teşkili Vilayet Nizamnamesi* ile getirildiği bilinmektedir. Bu nizamnamede, 'her ilçe köylere bölünmüş olup her köyde bir köy idaresi bulunacaktır', denildikten sonra mahallenin sınırları şu şekilde çizilmiştir; 'kasaba ve şehirlerde en az 50 hanenin bir mahalle sayılacağı ve her bir mahallenin bir köy hizmet ve yönetimi için konulmuş hükümlerinin mahalleler için de uygulanacağı' esası benimsenmiştir. Söz konusu nizamnamenin hükümlerinde mahallede kaç hanenin olması gerektiği, birinci ve ikinci muhtarların hangi durumlarda seçileceği, muhtar ve ihtiyar meclisi olabilmek için hangi şartların yerine getirilmesi gerektiği gibi hususlar açık olarak belirtilmiştir. Buna göre muhtar ve ihtiyar meclisi üyesi olabilmek için, Osmanlı uyruklu olmak, mahallede yaşıyor olmak, en az 30 yaşında bulunmak, devlete yılda en az 100 kuruş gibi belirli oranda vergi ödemek şartı getirilmiştir. Bunun yanında seçebilmek için ise; Osmanlı uyruklu olmak, mahallede yaşıyor olmak, 18 yaşını bitirmiş olmak ve devlete en az 50 kuruş gibi belirli miktarda bir vergi vermek şartları getirilmiştir. Aynı nizamnamede muhtarın görevleri ise şu şekilde sıralanmıştır;[273]

- Kanunları, tüzükleri ve hükümet emirlerini ilan etmek,
- Devlet gelirlerini, ihtiyar heyetinin kararı ve bucak müdürünün onaylayacağı dağıtım cetvellerine göre tahsil etmek,

---

[272] Alada, **A.e.**. ss. 182-183
[273] Fethi Aytaç, **Mahalle Muhtarının El Kitabı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, ss. 30-32

- Resmi dairelerce çağrılan kimselerin pusulalarının tebliği ile sonucu izlemek, gerekirse kefile bağlamak,
- Mahalledeki doğum ve ölüm olaylarını belirli süreler içinde ilgili nüfus dairesine haber vermek,
- Mahalledeki yaralama ve öldürme olaylarını ilgili mercie haber vermek ve söz konusu suçluların yakalanmasına ve teslim edilmesine yardımcı olmak,
- Sahipsiz ve gizli kalmış ve intikal işlemi yürütülmemiş malları haber vermek,
- Bekçilerin görevlerini gereği gibi yapıp yapmadıklarını kontrol etmek,
- Mahalle halkı arasında doğacak bazı anlaşmazlıkları ve davaları, özel mevzuatında yer alan usul, ölçü ve sınırları içinde çözüme bağlamak,
- Mahallede bulunan hayır eserlerinin imarını ve okulların yönetimini gözetmek vs.

Görüldüğü üzere daha önce imamlarda bulunan birçok görev artık muhtarlık kurumuna devredilmiş bulunmaktadır. Yukarıda vermiş olduğumuz muhtarların görevlerine ait maddeler, bütün mevzuatı içermez, sadece örnek teşkil etmesi açısından ve imam başlığı altında da işlediğimiz konularla alakalı olanları almış bulunmaktayız.

On dokuzuncu yüzyılda yerel yönetime getirilen yenilikler *muhtarlık* yapısının yanında *ihtiyar meclisi* adı verilen bir mevkiinin daha ortaya çıktığını göstermektedir. Tam olarak tarihi belli olmasa da muhtarın yapacağı işlerde yardımcı hükmünde olan bu kurum yasal olarak ilk defa 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kurulmaya başlanmıştır. Kasaba ve şehirlerde her 50 hanenin bir mahalle sayılacağı, her mahallenin de köy hükmünde olacağı belirtilmiştir. Her mahallede 2 muhtar ile üye sayıları 3 ila 12 arasında değişen ihtiyar meclisi kurulacağı ve halk tarafından seçileceği, ayrıca imamların meclisin doğal üyeleri sayılacağına dair kurallar

konulmuştur.[274] Muhtarlık, yerel yönetimlerin sistemli hale getirilmesi adına kurulmuş olan kurumların başında gelmektedir.

Mahallenin gediklilerinin başında yer alan muhtar, Tanzimat'ın mahalle yönetimine kattığı yeni bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni düzenlemeler sonucu imamın bazı yetkilerini devralan muhtar, o günden bu güne mahalle hayatının değişmez yöneticisidir. Seçimle gelen muhtar, devletle millet arasındaki bir köprü gibi görev yapmaktadır. Sahip olduğu yetki ve mühürle mahalle işlerinin sorumlusu haline gelen muhtar, mahallenin her türlü bilgisine vakıf, her işe koşan, mahalledeki herkesten haberdar olan, herkesle ilgilenen biridir. [275] Belediyelerin kurulmasından sonra birçok yetkisi alınsa da küçük şehirlerde hala mahalle üzerinde en çok etkili kişidir.

Mahalleyi, fiziki alanlarını ve yönetim birimlerini açıklamaya çalıştığımız bu bölümün ardından, tezimizin ana eksenini oluşturan roman ve mekân üzerine inceleme yapacağız.

2.7. Roman ve Mekân

İnsan hayatı için her hangi bir mekân neyi ifade ediyorsa, romanlarda geçen mekânlar da aynı işlevi yerine getirmektedirler. Biz bu konu başlığında; romanlarda söz konusu edilen mahalle, sokak, cami/mescit, kahvehane, ev ve konak gibi mekânlar dönemi nasıl yansıtmış? Ne tür işlevleri yerine getirmiştir? gibi soruların çıkış noktasını yakalamaya çalışacağız. Özellikle Osmanlının son dönemlerine rastlayan değişim ve dönüşümün toplumsal, ekonomik, siyasal, bilimsel, düşünsel, kentsel vs. olarak çok ciddi şekilde yaşandığı bir dönemde bunun edebiyata ve özellikle romana yansımasını ele alacağız. Bilindiği gibi Türk romanının ilk örnekleri bu dönemde verilmiş ve o dönemin toplumsal hayatı ve kültürel kodları bu romanlara aksettirilmiştir.

---

[274] Alada, **A.e..** ss. 186-187
[275] Köksal Alver, **Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği**, s.125

Romanların geçtiği mekânlar, sosyolojik çözümlemeler yapabilmemiz adına gerçekliği yansıtan fiziki malzemelerdir. Türk romanının ilk örneklerinin verilmeye başladığı dönemde, en çok roman mekânı olarak ev/konakları görmekteyiz. Şehir hayatının yaşantısını tasvir etmek adına yazılan romanlarda, dönemin toplumsal ve mimari yapısının bir gerçeği olarak konaklar çokça işlenmiş, konağın mimari yapısından, konak içi ilişkilere kadar birçok veri okurların hizmetine sunulmuştur. Bu bizim adımıza o dönemi anlamamız ve açıklamamız adına son derece önem arz etmektedir. Batılılaşma hareketinin devlet eliyle ve aydınlarımız aracılığıyla yoğun olarak yaşandığı bu dönemde en çok işlenen konular arasında, yanlış Batılılaşma ya da kötü bir taklit süreci işlenmektedir.

Roman için mekân, her şeyden önce ve en azından olayların dekorudur. Genel olarak olayın varlık bulduğu yer, şahısların içinde yaşadıkları, kendi oluşturduklarını fark ettikleri alanlardır. Bununla birlikte kişilerin içinde bulundukları çevreyi algılayış biçimlerini, ruhsal ve ekonomik durumlarını, karakterlerini açıklama yolunda imkânlar sunabilirler. Kişilerin tanıtma yollarından biri olarak dramatik bir iş de üstlenerek olayın temel öğesi olur ve kişinin çevresini, algılayış biçimlerini, o çevredeki ruh durumunu hatta karakterini etkiler. Mekân, olayın bir öğesi olarak, aksiyonun oluşmasına veya şekil almasına etki eder. Bazı mekânlar şahısları engelleyen veya onlara yardım eden bir görev alabilirler. Mesela bir köprü, şahsın hedef objeye ulaşmasını sağlarken, bir nehir engelleyebilir. Mekânın sembolik bir işlevi de söz konusudur. Tekrarların, mecazların böyle bir görev üstlendikleri görülmüştür. Hatta bir mekânın olayın kahramanı kadar yönlendirici, yol gösterici olduğu romanlarda mevcuttur. Peyami Safa'nın **Dokuzuncu Hariciye Koğuşu**, romanında *hastane*'nin, Reşat Nuri Güntekin'in **Çalıkuşu** romanında *Anadolu*'nun, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Kiralık Konak** romanında, *konak*'ın, Memduh Şevket Esendal'ın **Ayaşlı ve Kiracıları** romanında ise oda oda kiraya verilen *apartman*'ın bir mekân olarak romanlara

kattıkları değer en az olayın kahramanları kadar önemlidir. [276] Öyle ki burada bahsi geçen mekânlar, başlı başlına bir roman kahramanı gibidirler. Halide Edip'in **Sinekli Bakkal** romanında mekân olarak Sinekli Bakkal Sokağı'nın dar sokakları, mekânın darlığını değil, yakın ve sıcak ilişkilerin kurulmasına yardımcı olan bir özelliğe de sahiptir.[277]

Roman, kurguya ve anlatma esasına dayalı bir eser olduğu için burada işlenen mekân gerçekçi ya da masalımsı olsun okuyucunun hayal gücüyle alakalıdır. Bu anlamda roman ile film arasında ciddi bir ayrışma söz konusudur. Romanda çizilen karakterler ya da mekânlar okuyucusunun hayal gücüyle ilgilidir, film de ise verilen karakterler ve yerleri kabullenme durumu söz konusudur. Örneğin bir ev ya da konak filmde nasıl verilmişse izleyici daha farklı bir şey hayal edemez ve gördükleri sadece yönetmenin izleyiciye sunduklarıyla sınırlıdır. Romanda ise yazılanların tasvirinin okuyucunun kafasında düşündükleriyle geniş bir perspektif sunabilir. Bu bağlamda her okuyucu, okuduğu eserde farklı karakterler ve mekânlar canlandırabilir. Anlatılan eğer bir mahalleyse, her okuyucu kendi yaşadığı mahalleyi gözünde canlandıracaktır. Bu konuya girmemizin sebebi roman ile film arasında bir çatışmanın varlığıdır. Bazı kişiler roman okumak yerine film izlemeyi tercih etmenin daha doğru olacağı yönünde kanaat bildirmektedirler. Roman, hayal gücüne katkı yaptığı ve insanı düşünmeye sevk ettiği için filme göre daha besleyici bir yapıya sahiptir.

Mekânla roman kadrosu arasında sıkı bir bağ vardır. Mekân anlatıları, eserdeki kahramanların bazı özelliklerini ön plana çıkarır ve anlamamıza yardımcı olur. Bir odanın ya da bir evin dizaynı hem kahramanı anlamamıza, nasıl bir ruh halinde olduğuna dair okuyucuya ipuçları sunar. Anlatma esasına bağlı eserlerde mekâna ait görünüşle olayın kahramanı arasındaki bağ bazen çatışmaların da göstergesi olabilir. Örneğin Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* adlı eserinde, Naim

---

[276] Mehmet Narlı, Romanda Zaman ve Mekân Kavramları, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı:7, ss. 91-106, Balıkesir, 2002, s.98-99

[277] Veysel Şahin, **Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekân: 'Sinekli Bakkal' Romanında Yapı ve İzlek**, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/975345832_98_veysel_%C5%9Fahin.pdf, 11.11.2012

Efendi ile konağı arasında sıkı bir ilişki varken, Seniha için cehennemi ızdırapların yaşandığı bir yer olarak anlatılmaktadır.[278] *Goriot Baba*'nın yoksul evinin tasviri onun karakter yapısını açıklamak üzere verilmiştir, burada karakterle mekân birbirleriyle bütünleşmişlerdir. Stephan Zweig'in *Tabiat* adlı eserinde ise kuraklık çeken kasabanın tasviri ile tema arasında tam bir uygunluk söz konusudur.[279] Geniş mekânlarda geçen olayalar daha yüzeysel kalır, mekânlar daraldıkça konunun işlenişi de derinleşir.

Mekân kendisini üreten zamanı dondurarak yansıtır.[280] Türk romanının ortaya çıktığı çalkantılı dönemi ele alacak olursak, dönemin yazarları toplumsal ve siyasi düşüncelerini doğrudan doğruya dile getirme yolunu seçmişlerdir. Toplumsal sorunlar birince dereceden konular olarak seçilmiştir. Özellikle Osmanlı toplumunu kurtarıcı olarak görülen Batılılaşma hareketi, yanlış Batılılaşma ve onun yansımaları birçok yazar tarafından işlenmiştir. Ev'deki değişme, mahalle hayatındaki değişim algısı, romandaki mekânın yansıması olarak gerçekçi bir anlatımla romanlarda yerini almıştır. Romancı, insanı belli bir zamanın ve toplumun parçası olarak ele alırken onu çevreleyen mekânı da belli bir toplumsal zamanın sonucu olarak işler. [281] Dolayısıyla mekânlar, toplumsal sürecin yansıması olarak medeniyet aktarıcısı bir rol üstlenirler.

Romanlarda mekân türlerini belirten açık, kapalı, geniş, dar, özel gibi adlandırmalar kullanılmaktadır. Açık mekân (ülke, bölge, deniz, şehir, dağ, park, vs.), olayların yaşandığı kapsayıcı bir yapıya sahiptir. Kapalı mekânlar (ev, oda, hastane, koğuş, fabrika, vs.), bazı şahısların yaşadıkları, diğer şahısların dâhil olamadıkları 'kapsanan' mekânlardır. Bu durum, anlatılan olayların boyutuyla alakalı olarak değişiklik gösterebilir. Örneğin, bir şehir kapalı; onu kuşatan ülke, açık olarak nitelendirilebilir. Geniş ve darlık da birbirine göre farklılık gösterebilir. Ülke-şehir anlatılarında ülke geniş şehir dar iken, dünya-ülke birliğinde ise ülke dar, dünya

---

[278] Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, ss. 127-131
[279] Sevinç Ergiydiren, **Edebiyat Araştırmaları**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.20
[280] ELÇİ, **A.e.**. s. 19
[281] **A.e..** s. 19

geniştir. Yabancı, geçici, daimi, dış gibi ifadeler de mekân konusunda bir sıfat olarak kullanılabilmektedir. Belirli kişilerin tasarrufunda olan mekânlar 'özel', herkesin girip çıkabildiği yerler (okul, hastane, fabrika) 'genel', bir yolculukta binilen araç 'geçici', bir şahsın sürekli yaşadığı yer 'daimi' olarak adlandırılmaktadır.[282] Ahmet Mithat'ın romanlarında çok geniş bir mekân yelpazesinden bahsetmek mümkündür.

Roman esas itibariyle bir terkip olduğu için ve mekân da bu terkiplerden biri olduğu için tabiri caizse romanın ayağının yere bastığının bir göstergesidir. Mekân unsuru, bir tanıtım ve takdim sorununun ötesinde işlevsel bir özellik taşır. Romancı, mekân unsurunu:

- Olayların geçtiği çevreyi tanıtmak,
- Roman kahramanlarını çizmek,
- Toplumu yansıtmak,
- Atmosfer yaratmak, amacıyla kullanabilir ve o, olayları şekillendirirken bunlardan birini devreye soktuğu gibi, birkaçını da dikkate alabilir.[283]

Romanda zaman ve mekân iç içedir ve birbirleriyle örtüşmek zorundadırlar. Romanları *toplumun aynası* olarak kabul ettiğimizde bu durum kaçınılmaz bir sonuçtur. Mekân her roman türünde var olması zorunlu unsurlardan biridir ve tarihsel olarak romancıların mekânı algılayışlarında ve aktarımlarında farklılık oluşması doğal bir süreçtir. Örneğin, Tanzimat dönemi romanlarında 'ev' Batılılaşmanın simgesi olarak kullanılırken, *Serveti Fünun*'da kaçış simgesi olarak kullanılmış, *Cumhuriyet dönemi*nde ise yeni toplumun bir eseri olarak 'modern ev' simgesini almıştır.

Mekâna yüklenen anlam ve mekânın işlenişindeki yoğunluk, yazardan yazara farklılık gösterir. Mekânın roman içindeki önemi ve alacağı şekil, yazarın önem sırası ve sanata bakışı ile ilgilidir. Bazen de aynı yazarın farklı eserlerinde,

---

[282] Mehmet Narlı, **A.g.m**. s. 100
[283] Mehmet Tekin, **A.e..**, s. 129

mekânın önem derecesi değişmektedir. Aslında, mekânın daha çok romanın içeriğine göre şekil alan bir yapısı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Olay ağırlıklı romanlarda/bölümlerde mekân, geniş bir çerçevede geçer. Farklı şekillerde genişleyerek, romanın işleyişine yardımcı olur. Psikolojik yönün ağır bastığı romanlarda/bölümlerde ise mekân, darlaşır. Darlaştığı ölçüde derinlik kazanır. Roman kişilerinin psikolojik yapılarına göre yeni anlamlar ve işlevler yüklenir. Roman kişilerinin konumlarına ve ruhsal durumlarına göre durağan bir mekân retoriği karşımıza çıkar. Yazar, kimi yerde mekânı sembolik bir kimliğe büründürebilir. Hatta romanda mekânın sembolü aşarak, kişilik kazandığı da görülebilir. Mekân, roman kişisinin kişiliğinin oluşmasında temel belirleyen olur. Peyami Safa'nın (1899–1961) *Fatih-Harbiye* (1999) romanında, Fatih ve Harbiye semtleri kültürel bir kimliği, hayat felsefesini belirtir. Fatih semti, içinde yalayanlarla beraber muhafazakâr bir kimliği, Harbiye ise içinde yaşayanlarıyla beraber alafrangalığı temsil eder.[284]

Bu bölümde genel hatlarıyla, mekân ve toplumu incelemeye çalıştık. İnsanların üzerinde yaşadıkları zaman/uzam bağlamında etkileşimin yansımalarını anlatmaya çalıştık. Bu doğrultuda tezimizin iskeletini oluşturan mahalle kavramının fiziki envanterlerini çıkararak, kültürel fonksiyonlarını ele aldık. En son olarak da bu çalışmanın bir roman incelemesi olduğundan hareketle, roman ve mekân konusunu ele aldık. Burada, mekânın roman için öneminden, gerekliliğinden, işleniş farklılıklarında bahsettik. Tezimizin genel konusu, romanlarda mahalle olduğu için, edebiyat sosyolojisinin yöntemlerini kullanarak inceleyeceğimiz romanlardaki mekân olarak mahallenin, fiziki özelliklerinin tasvir edilişini, mahalle kültürünün yansıtılmasını gelecek bölümde işleyeceğiz.

---

[284] Mehmet Bakır Şengül, **Romanda Mekân Kavramı**, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/sengul_mehmetbakir.pdf, 12.11.2012

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde, Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar'ın eserlerindeki mahalle kültürünü ortaya koymaya çalışacağız. Yapmaya çalıştığımız şey, bu yazarların romanlarında kullandıkları olay örgüsünden ziyade mahalle kültürünü nasıl işledikleri? sorusuna cevap aramaktır. Mahallenin fiziki özelliklerinin yanında mahalle/sokak kültürüne ait özellikleri irdelemek olacaktır. Mahallenin dış mekân unsurları olan; sokak, cami, dükkân, ev/konak, kahvehanenin yanında mahalledeki temel karakterlerden olan; imam, bakkal, vs. ve sosyal hayatın parçası olan; yardımlaşma ve dayanışma, mahalle baskısı, dedikodu vs. gibi konular ele alınacaktır. Bunu yaparken de eserlerdeki olay örgüsünün arasından tabiri caizse cımbızla konuları çekip çıkartmamız gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Escarpit'in tasnifinden yola çıkarak eser temelli değil yazar temelli olarak irdelemelerimizi yaptık. Tematik olarak ele alınan konuların yazarların hayatlarının eserlerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ve bunların eserlerine nasıl işlediklerini analiz etmeye çalıştık.

3.1. Ahmet Mithat Efendi

Gazeteci, hikâye, oyun ve roman yazarı olarak Ahmet Mithat Efendi, 1844 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babasını çok küçük yaşlarda kaybeden Ahmet Mithat'ın çocukluk yılları maddi zorluklar içinde, fakirlikle geçmiştir. Küçük yaşlarda Mısır Çarşısı'nda bir Attar dükkânında çalışmak zorunda kalan yazar, okuryazarlığı ilk olarak bu çarşıda öğrenmiş hatta Fransızcasının temellerini bile bu çarşıda atmıştır. İlk eğitimini, ağabeyinin memurluk yaptığı Vidin'de yapar ve Niş'de Rüştiyeyi (ortaokul) bitirir. Daha sonra gittiği Ruscuk'ta Mekdub-i Kalemi'ne girip burada Fransızcasını ilerleterek bu dili iyice öğrenir. Tuna Gazetesi'nde yazılar yazmaya başlar ve başyazarlığa kadar yükselir. Yazdıklarından dolayı o dönem Tuna Valisi olan Mithat Paşa'nın dikkatini çeker ve Mithat Paşa, Ahmet Mithat Efendi'yi himayesine alır. Geniş bir ailesi olan ve ailesine bakmakla yükümlü olan Ahmet Mithat Efendi, Tahtakale'deki evinin altına küçük bir matbaa kurar ve yazdıklarını artık buradan yayınlamaya başlar. Dağarcık adlı dergide yazdığı dönemin yönetimini

eleştiren yazılarından dolayı 1873'te Rodos'a sürgün edilir ve 3 yıl sürgün hayatı yaşar. Burada birçok oyun, hikâye ve roman yazar. 1876 yılında Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle çıkan aftan yararlanır ve İstanbul'a döner. 1877'de Takvim-i Vakayi Gazetesi ve Devlet Matbaası'nın müdürlüklerini yapar. Daha sonra saraydan himaye gören Ahmet Mithat, devletin çeşitli kademelerinde yöneticilik ve Darülfünun'da hocalık yapar.[285] İki yüzden fazla eseri olan Ahmet Mithat, bir okul olarak gösterilmektedir. "Ahmet Mithat Efendi, bütün ömrünce öğretmek için öğrenecektir. Her gittiği yerde ev ve mektebi beraber düşünecektir."[286] Osmanlı'nın Batılılaşma ve modernleşme çabaları gösterdiği bir dönemde eserler sunan Ahmet Mithat, genellikle romanlarında öğretici bilgiler sunmaktadır. Bunu, toplumu bilinçlendirme ve bilgi aktarma adına yapmaktadır. Okulların henüz tüm toplumda yaygın hale gelmediği bir dönemde öğretme işini kendine görev edinmektedir.

Ahmet Mithat, Osmanlı İmparatorluğunun çok hızlı bir değişim süresince yaşamış ve bu değişmeyi yapıtlarında yansıtmıştır. Ama bu değişmenin özel yaşamını etkilemesine izin vermemiştir. Ona kalırsa, Batının etkisini ekonomik alanlarda sınırlamak en doğrusudur. Onun Batılılaşmaya duyduğu ilgi, Türk entelektüel yaşamının ana odaklarından biri olarak süregelmiştir. Yazar, toplumun ilk önemli roman yazarı olarak sivrilir. Onun önemi, yapıtlarının özündeki değerden çok, kendinden sonraki kuşakların yazarları üzerindeki etkisinden kaynaklanır. [287]

Yazar, eserlerinde dönemin gerçeklik havasını yakalamış, yaşadığı dönemden kesitler sunmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerine rastlayan hayatını eserlerine bir şekilde yedirmiştir. Osmanlı coğrafyasının geniş olması, hayatının belli bir bölümünü abisinin yanında geçirmesi ve sonra Mithat Paşa'nın yanında çalışmasından dolayı çok fazla şehir görmesini eserlerinde görebilmekteyiz. Bir edebi tür olarak Romanın yeni girdiği ülkemizde, ilk roman örneklerini vermiştir.

---

[285] Ahmet Mithat Efendi, **Felatun Bey ve Rakım Efendi**, Akvaryum Yayınları, İstanbul, 2007, ss.5-6
[286] Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, YKY Yayınları, İstanbul, 2006, s. 403
[287] Robert P. Finn, **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900),** Bilgi Yayınevi, Çev: Tomris Uyar, İstanbul, 1984, ss. 26-32

Gazetecilik ve matbaacılık mesleğinden dolayı bu argümanları sık sık eserlerinde kullanmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, kendi döneminin romancılığıyla batı romancılığını karşılaştırmaktadır. *"Henüz biz, kendi uygarlığımızın ölümsüz adaletini yabancıların manevi hastalıkları ile tamamen karıştırmamış Osmanlılarız. Avrupa romancılarının asıl ne gibi hastalıklara hizmet ettiklerini bilmediğimiz halde de romandan, romancılıktan konuşuruz. Bunların birebir çevrilmesi faydalı olmadığı gibi, güzel dahi olamayıp, düzelterek çevirme metodunu bile ileriye götürememişlerdir."*[288] Yazar, edebiyatımıza yeni giren roman türünün ülkedeki durumuyla ilgili olarak gereksiz bir tartışmanın var olduğunu vurgulamaktadır. Burada bunu yaparken de batının üstünlüğünü kabul eder bir tarzda ele almamakta kendi manevi dinamiklerimizin üstünlüğünden bahsetmektedir.

Ahmet Mithat, kendi romancılığıyla ilgili olarak ta gerçekçiliği yansıtan bir yazar olduğunu Müşahedat romanının önsözünde şu şekilde belirtmektedir; "*…sizlere güzel olduğunu söyleyemem. Fakat ait olduğu döneme ve çevreye göre doğal olduğunu kesinlikle iddia edebilirim. Ortaya çıkardığı olaylar, günlük gözlemlerdendir… Büyük bir olasılıkla bazı okuyucular kitabın içindeki olaylarla kendi yaşadıkları arasında büyük bir benzerlik bulacaklardır. Ya da benzer olayları başkalarından duyduklarını anımsayacaklar…"*[289] Yazar, romanlarında gerçek kişilerden ve gerçek mekânlardan bahsetmektedir. Dolayısıyla yazmış olduğu eserlerin çoğunda gerçekçilik akımının yansımalarını görmekteyiz. Bu sebepten dolayı ilk roman yazarlarımızdan olan Ahmet Mithat'ın eserlerindeki olay kurgusu ve mekân tasvirleri bizlere dönemin yaşayışı ve toplum yapısı hakkında ciddi bilgiler sunmaktadır. Zaten yazar, yukarıdaki yazısında bunları açıkça ifade etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarını mekân olarak kullanım alanı; konusu tamamen İstanbul'da geçen, kısmen İstanbul'da geçen ve hiç geçmeyen olarak

---

[288] Ahmet Mithat Efendi, **Müşahedat**, Hazırlayan: Kerim Çetinoğlu, Kum Saati Yayınları, 2005, İstanbul, s. 9

[289] **A.e..** s. 10

ayırmak mümkündür. İncelemiş olduğumuz *Hüseyin Fellah Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, *Paris'te Bir Türk*, , *Henüz On Yedi Yaşında, Vah*, *Dürdane Hanım*, *Müşahedat, Karnaval*, *Jön Türk* , romanlarında vakanın büyük bir kısmı İstanbul'da geçmiş olmakla beraber roman kahramanlarının şehir dışına çıkmalarıyla birlikte olay bu şehirlerde de devam etmektedir.

3.1.1.Mahallenin Fiziki Unsurları

Bu bölümde mahalleyi oluşturan fiziki unsurların Ahmet Mithat Efendi tarafından işleniş biçimini ele alacağız. Sokak tasvirleri, konak/ev tasvirleri, eleştirileri ve tavsiyeleri, kahvehanenin işlevleri gibi konular işlenecektir. Romanlara konu olan ya da romanlarda işlenen mahalle kültürünün dönemsel olarak nasıl algılandığı? Sokak kültürünün nasıl olduğu? Evlerin yapılarının ve işlevlerinin ne olduğu ve toplumda nasıl algılandığı? gibi soruların cevapları verilecektir. Fiziksel mekânlar bazen, dış mekân olarak anlatılıp geçilmekte bazen de iç mekân olarak bir roman kahramanı gibi tasvir edilmektedir. Özellikle konak hayatının aktarıldığı romanlarda konaklar bir karaktere büründürülmektedir.

3.1.1.1. Sokak

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinin büyük çoğunluğunda sokak hayatının yansımalarını aktarmaktadır. Tanpınar, Ahmet Mithat'ın romancılığını şu şekilde analiz etmektedir: Onda her şey, sokaktan, istikbalsiz hayattan içine girip yerleştiği ve zahmetlerini talihin koruyucu lütfu gibi kabul ettiği bu zümreyi verir. Onun disiplini ile onun faydası için, onun ruh hıfzıssıhhasını düşünerek ve onu yetiştirmek arzusuyla yazar. Üslubu esnaf kahvelerinde dinlediğinden hiç şüphe etmediğimiz meddah hikâyelerinin devamıdır. Hiç olmazsa o meşhur ve yorucu '*deyip te geçmeyelim*'leri buradan gelir. Hayatının da az çok böyle bir meddah hikâyesine benzediğini gördük.[290] Tanpınar'ın da ifade ettiği gibi Ahmet Mithat'ın eserlerinde üslup olarak çok fazla zenginlik olmasa da onun istediği halkın anlayabilmesi ve bir şeyler öğrenebilmesidir.

---

[290] Ahmet Hamdi Tanpınar, **A.e.**. s. 410

Karnaval adlı eserinden de Ahmet Mithat Efendi, sokağa geniş yer vermiştir. Karnavalların tarihi arka planını anlattıktan sonra, modern dönemdeki sokaktan artık konaklara ve kapalı mekânlara geçişi hakkında bilgiler sunmaktadır. *"...şimdi balo denen şey, işte bu karnaval başıboşluğu sırasında, o serbestinin gereklerini sokak ortalarında icra etmeyip de bir büyük salonda icra etmek için toplanan cemiyetler demektir."*[291] Sokak kültüründen, mekân kültürüne geçişin bir sembolüdür balolar. Her tabaka ve sınıftan insanların batı tarzı sokak eğlencesi olan karnavallar artık, sadece elit tabakanın gittiği ve zengin insanların salonlarında verdikleri davetler haline gelmişlerdir. Burada Ahmet Mithat, hem eğlence kültürüne dem vurur hem de batılı yaşam tarzının ülkemize girişinin yansımasını aktarır.

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde gerçekçiliği kullanan bir yazar olarak, hikâyenin geçtiği mekânları ayrıntılı bir şekilde vermektedir. *"Bu çarşıdan Beyoğlu tarafına doğru yürüyen adam, hendek başına yani Bitpazarı denilen yere geldiği zaman yol ikileşir. Bunun birisi Kumbaracı Yokuşu olup, Beyoğlu'na, dört yol ağzına çıkar. Diğeri ise Hendek Caddesi'dir ki, Kule Kapısı'na varır... Kumbaracı yokuşu halen eski haliyle kalmış ve birbirinin sırtına binen eski ahşap evler, kalplere kasvet vermektedir. Fakat Hendek Caddesi, ona söz yoktur! O geniş yol, o bir sıra kâgir binalar!..."*[292] Yaşadığı dönem itibariyle yazar, eserde geçen yerleri bizlere aktarmaktadır. Dönemin şehir yapısı, mahalle ve sokakların durumu, evlerin yapısı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Yazar, sokak tasvirlerinin yaparken ahşap evlerin kalplere kasvet ve huzur vermesi gibi psikolojik tahlilde de bulunmaktadır.

Müşahedat adlı eserinde Ahmet Mithat, henüz Batıda bile olmayan bir roman türü geliştirmiştir. Natüralist roman olarak geçen bu türde yazar, Beykoz'daki Hünkâr İskelesi'nden kalkıp Eminönü'ne giden bir sebze kayığıyla gece yarısı bir Boğaz yolculuğu yapar ve bu anda gördüklerini ve hissettiklerini anlatır. Yazar romanın içerisindedir ve tamamen gözlemlerini romanlaştırarak anlatmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, kendisinin de roman kahramanı oluşunu eserin

---

[291] Ahmet Mithat Efendi, **Karnaval**, Yayına Hazırlayan. S. Emrah Arlıhan, Elips Yayınları, Ankara, 2007, s. 25

[292] Ahmet Mithat Efendi**, Hüseyin Fellah**, Hazırlayan: R. Şükrü Güngör, Timaş Yayınları, 2005, s. 7

naturalistliğinin delili saymaktadır.[293] Günümüzde olduğu gibi döneminde de ticaretin merkezi olarak işlev gören bu mekânları yazar gerçekçi bir tarzda şu şekilde ifade etmektedir; "*Esasen Gümrük arkası caddesinde döner kebaplar fırıl fırıl dönüyorlar ve şiş kebapları cızır cızır pişiyorlar… kıvırcık etinin sekiz dokuz kuruş ettiği bir zamanda kırk paralık kebapla karın doyurmak mümkün olan şu yerde, kebap edilen etin hakikiliğinden emin olmak mümkün olabilir mi?... İstanbul'da tahminen toplam sayısı elli binden aşağı olmayan kira, yük ve arabacı beygirleriyle, beş binden fazla eşek arasında eceliyle ölenler çok azdır. Bir hayvan artık kullanılmayacak dereceye geldi mi, böyle sokak kebapçıları onu satın alarak müşterilerine ucuz kebap yedirirlermiş…"*[294] Yazar, sokakta satış yapan kebapçıların yapmış oldukları sahtekârlıklara kadar, sokağın nabzını tutan bir durumu aktarmaktadır.

3.1.1.2. Konak/Ev

İstanbul'un fetihten sonra, Türkler tarafından çok yoğun şekilde imar edildiğini bilinmektedir. Şehrin daha çok asıl İstanbul kısmında gördüğümüz konakları ile Boğaziçi'nde karşımıza çıkan yalıları da bu imar faaliyetlerinin bir sonucudur. Ahmet Mithat Efendi'nin daha ilk romanlarından itibaren İstanbul'daki konaklar karşımıza çıkar. Bunlardan *Hasan Mellah* ve *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* adlı romanların XVIII. yüzyılda cereyan eden vakalardan kurulduğunu düşünürsek o devir hayatında konakların var olduğu da anlaşılır.[295] Kendi yaşadığı dönemi anlatan romanlarında da, döneminin konak hayatını ev hayatını aktarmaktadır. *Felatun Bey ve Rakım Efendi*'de Alafranga ve Alaturka ev karşılaştırması, *Karnaval*'da konak hayatının çarpık ilişkilerini, *Vah'*ta ise konak ve yalı hayatının ayrıntılarını vermektedir. Ahmet Mithat Efendi, İmparatorluğun çok kültürlü yapısında yaşadığı için konak hayatını anlatırken de bundan fazlasıyla

---

[293] Sadettin Yıldız, **Tanzimat Dönemi Edebiyatı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 136
[294] Ahmet Mithat, **Müşahedat**, ss. 65-66
[295] Doğanay Mehmet, **Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında İstanbul**, İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2008, s. 146

bahsetmektedir. Herhangi bir konak hayatını anlatırken en az üç beş milletten halk orada yaşamakta ve çalışmaktadır. Bu konak hayatının renkliliğini de göstermektedir.

Mithat Efendi'nin çalışmamıza konu olan romanlarında, aslî kahramanların çoğu, konak veya yalılarda oturur. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım, *Çengi*'de Canberd Bey gibi bazı kahramanlar, nispeten kötü evlerde kalırlar. Gerek bu evlerin gerekse konak ve yalıların etrafında teşekkül eden günlük hayat unsurlarının ayrıntısına Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında rastlanmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin eve bakış açısı da Batılılaşma sorunuyla ilgili olmuştur. Osmanlı'nın içinde bulunduğu buhran döneminden kurtuluş reçetesi olarak sunulan Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasını ve yüzeysel kalmasını ev üzerinden işlemiştir. Romanlarında, yanlış Batılılaşmayı alafranga tip üzerinden eleştirir ve bunu yaparken de zengin birer gösterge değeri taşıyan ev, ev eşyası ve ev içi hayatı gibi konuları kullanmaktadır.[296]

Ahmet Mithat Efendi, insani ve toplumsal etkileriyle derin bir psikolojik değer yüklediği ev kavramına, bir roman malzemesi olarak oldukça çok kullanmıştır. Bir yandan ideal bir evin programını çizerken, aynı anda, bu idealin tam karşısında yer alan yanlış hayatları barındıran evlerin bozuk temellerini dikkat çeker. Romanlarını 'iyi' ve 'kötü 'nün karşılaştırması üzerine kuran yazar, aynı şekilde, ev hakkındaki görüşlerini böyle bir karşılaştırma ile ortaya koymaktadır. Geleneksel ve Batılı değerleri doğru ölçekte harmanlamış ideal ev düzeni ile taklit alafranga evi karşılaştırır. Böylece, evi çarpık veya ideal Batılılaşma biçimlerini yansıtan birer simge olarak kullanır. Felatun Bey ve Rakım Efendi, romanında bunun örneğini görebilmekteyiz. [297] Dönem itibariyle Batı denince Fransa'nın akla geldiği ve Fransızcanın örnek alındığı bir dönemde yaşayan Ahmet Mithat, ev ve cemiyet hayatında bu dilin üstünlüğü konusundaki eleştirilerini de aktarmaktadır. Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında, Meraki Efendi, Üsküdar'da güzel konağı, bağı bahçesi olduğu halde yalnız alafranga hayata özendiği için, ucuz pahalı demeden konağını

[296] Doğanay Mehmet, **A.e**.. s. 150
[297] Handan İnci Elçi, **Roman ve Mekân**, ss.86-87

satıp, Beyoğlu'nda alafranga kâgir bir ev yaptırır. Eşyalarını da ona göre alır. Öyle ki alafranga dostları geldiğinde onlara hizmet etsin diye Rum ve Ermeni hizmetçiler alır.[298] Felatun, Meraki Bey'in oğludur ve alafranga gösterişli bir hayatta şımarık bir genç meydana gelir. Zevk ve eğlence düşkünü, tembel, çapkın ve güven vermeyen bir karakterdir. Rakım ise, yazara göre ideal bir Osmanlı-Batılı sentezini temsil eder. Felatun Bey, yaşayışıyla bir çöküntüye sürüklenir, Rakım ise, çalışkanlığı sayesinde babasından kalma, yazarın 'kümes' olarak nitelendirdiği evi tam bir alafranga evi haline getirir ki İngiliz dostları bile evine hayran olurlar. Alafranga evde en dikkat çekici olan eşya piyanodur. Eve piyano dersleri vermeye gelen Yozefino, Rakım'ın salonunu gayet güzel bulur. Hele salondan bahçeye göz atıp düzenleme ve bakımının pekiyi olduğunu görünce daha çok memnun olup:

-Mösyö Rakım… Evinizi pek beğendim. Ne zevk sahibi imişsiniz. Vallahi kutu gibi saloncuk. Fakat odaları da görmek isterim.

-Madam, bunun dışındaki yerlerimiz yalnız yatak odalarından ibarettir.

-Çocuk olmayınız… Biz dost olacak değil miyiz? Yatak odaları olsun, göreceğim. Serbest adamlarda bu tür düşüncelere şaşılır. [299]

Bu aynı zamanda mahremine düşkün olan Müslüman aile yapısında, yatak odasının teşhiri anlamına da gelmektedir ki yazar, ecnebi Yozefino'nun ağzından serbestliği de gündeme getirmektedir. Haremlik ve selamlıkları olan konak hayatının dışında yabancı bir kadının, bekâr bir erkeğin evinde bu kadar rahat davranması Osmanlı toplum yapısına tezat teşkil etmektedir.

Rakım Efendi'nin evine misafirliğe gelen, Ziklas Ailesi, alaturka yaşayışı merak etseler de, aynı evde olmalarına rağmen hanımı ve çocuklarıyla birkaç saat ayrı kalmaya razı olmayarak, *'bu alaturkanın içine birazda alafranga karıştırmak lazım gerek'*[300] diyerek birlikte oturmaya karar verirler. Bu da dönem

---

[298] Ahmet Mithat Efendi, **Felatun Bey ve Rakım Efendi**, ss.10-11
[299] **A.e.** s. 46
[300] **A.e**. s. 146

itibariyle, Türk aile yapısına ters düşmektedir. Eserlerinde öğretici bir görev üstlenen Ahmet Mithat, yeni bir hayat tarzının sinyallerini Türk toplumuna vermektedir.

Karnaval, adlı eserinde de ev dikkati çeken bir değer olarak işlenmiştir ve yine alafranga vurgusu yapılmaktadır. *"Hamparson Ağa'nın Beyoğlu'nda bir evi vardır ki, süsçe birincilerden sayılır. Evinin sistem ve düzeni tam bir tam alafrangadır. Böyle bir evi idare eden kişinin ne kadar zengin olduğunu tarif gerekir mi?"*[301] aynı eserde, Cezayirli Bahtiyar Paşa'nın konağı da anlatılmaktadır ki, hem batılılaşmanın bir ürünü olarak hem de imparatorluğun küçük bir timsali olarak aktarılmıştır. Bahtiyar Paşa oldukça zengin Cezayir Dayızadelerindendir. *"...Konağı içinde daire müdürü sıfatında görevlendirdiği kişi Konsuş isminde bir İngiliz'di ki, hal ve şanına bakılacak olunsa kendisi bir daire müdürlüğüne değil büyük bir şirketin yöneticiliğine layık görülürdü. Ondan başka zengin evleri için bir süs sayılacak cokeyi Sarafin de binicilikte şöhret yapmış bir adam olup, arabacısı Fransız Victor Hague ise arabacılığa tenezzül edemeyecek bir adam ise de birkaç defa servet kazanarak zevk ve eğlenceyle batırmış olduğundan şimdi Bahtiyar Paşa'nın yemek içmek, giyim vesaire herşey daireden olduğu halde maaş olarak verdiği ayda ikiyüz frank Victor Hague'a arabacılık hizmetini kabul ettirmişti… Konsuş, Sarafin ve Victor Hague'den başka dairede bulunan Fransız aşçıların, Türk ve Arap iç ağalarının vesaireye sayıp dökmeye de kalkışacak olursak şuraya birkaç yüz isim kaydetmeliyiz…"*[302] Semiha Ayverdi'nin konaklar üzerine yapmış olduğu tanıma uyan bir konak olan üç yüz - beş yüz kişinin yaşadığı ve hayatlarını idame ettirdikleri bir mekândır. Çok kültürlü bir hayatın yaşandığı konak aynı zamanda Paşa'nın haberi olmadan arkasından türlü işlerin çevrildiği bir yerdir. Alafranga döşenmiş olan konakta doğu değerlerinin de izleri sürdürülmektedir. Haremlik ve selamlık bölümleri dikkat çekmektedir.

---

[301] Ahmet Mithat, **Karnaval**, s. 54
[302] **A.e.** s. 74

3.1.1.3. Cami

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında cami ile ayrıntılı çok fazla veri bulunmamaktadır. Bununla beraber şehir tasvirine önem veren yazar İstanbul'un tarihi camileri hakkında geniş bilgi vermese de mekân tasvirlerinde illaki camilerden söz eder. *Dürdâne Hanım*'da Sandalcı Sohbet Cuma namazı kılmak için Kılıç Ali Paşa Camii'ne girer. Yazar burada camiye ait ayrıntı vermez. Sohbet, Acem Ali Bey kılığındaki Ulviye Hanım'a şöyle der:

"Bugün cuma olmak hasebiyle bari bir cuma namazı kılayım diye Kılıç Ali Paşa Cami-i şerîfine gittim. Cami-i şerîfin rûhaniyeti ve namazın kudsiyeti bana o kadar tesir eyledi ki halk camiden çıktığı hâlde ben çıkmadım. "[303]

Jön Türk romanında Ayasofya müderrislerinden Abdüllatîf Efendi'den ders alan Nurullah Bey, hocasını yerinde bulamadığı bir gün Ayasofya Camii'ne girerek ikindi namazını kılar. Bu durumu anlatan Ahmet Mithat Efendi, camiye değinen birkaç satır dışında Nurullah Bey'in halet-i ruhiyesini ve cemaatin durumunu anlatır;

"*Lâkin müderris efendiyi yerinde bulamadı. İkindi ezanı okunduğu zaman namaz kılmak niyetiyle abdest alıp Ayasofya Camii'ne girdi. Asırlardan beri İslâm ve Hıristiyan cemaatler tarafından Hudâ-yı Lemyezel'in tezkâr-ı namını istima' edegelmiş olan o azîm kubbe altında o lâtif direkler arasında bahusus henüz cemaatten kimse olmadığı cihetle tek ve tenha bir hâlde bile gönlünden Hazret-i Rabbü'l-âlemîn'e secdeler ederek tatlı tatlı ferahlara nail oluyordu*." [304]

Paris'te Bir Türk romanında da Ayasofya Camii'ne dikkat çekildiğini görmekteyiz. İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden vapurda Nasuh ve Kartris arasında cereyan eden bir konuşmada caminin Türkler tarafından tahrip edilmeyip korunduğu söz konusu edilir. Nasuh, Kartris'e Avrupalı seyyahların İstanbul'a ve

---

[303] Ahmet Mithat Efendi, **Dürdane Hanım**, s. 133
[304] Ahmet Mithat Efendi, **Jön Türk**, Çevrimyazı: Murat Belge, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 192-193

Türkler'e karşı art niyetli davrandıklarını ispatlamak amacıyla gemide bulunan Mösyö Otrans'ın yazdığı seyahatnameden pasajlar okur:

Hele şurasını dinleyiniz. (Okur:) Türkler o kadar barbardırlar ki Ayasofya Camii'nin eski kapılarını hâlâ üzerinde Nasraniyet alâyimi olduğu hâlde ibkâ ederek her zaman ibâdethaneye girdikçe alâyim-i mezkûreye nazar-ı hakaretle bakarlar.[305] Yazar, eserin geri kalan kısmında Nasuh Efendi'nin okuduğu metnin aksine Kartris'e Türkleri savunan bir açıklama yaptırır. Bunu da Ayasofya Cami'nin içerisinde bulunan sanat eserlerinin yakılıp yıkılmaması olarak belirtmiştir. sembol olarak cami üzerinden bir milleti n barbarlığı ve medeniliği tartışılmıştır.

Ahmed Mithat Efendi'nin romanlarında, umumî siluet içerisinde şehrin mimari güzellikleri de yer yer göz önüne serilir. **Hüseyin Fellah** romanında, Hüseyin Fellah sevgilisi Şehlevent'in kardeşi Ömer'i kürek mahkûmiyetinden kurtarmak için Cezayir'den İstanbul'a gelir. Hüseyin Fellah'ın ilk dikkatini çeken güzellik şehrin cami ve minareleri olur:

"Cezayir'den hareketlerinin yirmi dördüncü günü Marmara Denizi üzerinden Ayasofya, Süleymaniye ve sair Selatîn camilerinin İstanbul'u birer sır ve mimari eser gibi süsleyen minarelerini görüp, birkaç saat sonra dahi Eminönü'ne demir attılar." [306] Ahmet Mithat, romanın bu bölümünde camilerden ayrıntılı bir şekilde bahsetmez fakat camilerin mimari güzelliklerinin İstanbul'a katmış olduğu güzellikleri tasvir eder.

3.1.1.4. Kahvehane

Ahmet Mithat'ın kahvehane anlayışı ve aktarımı mahalle kahvehanelerinden farklıdır. O, dönemin eğlence hayatıyla yakından ilgilenmiş ve kahvehanelere de bu gözlem ışığında yer vermiştir. Ahmet Mithat'ın romanlarına konu olana kahvehaneler çalgılı kahvehaneler olarak geçen eğlence mekânlarıdır. Romanlarında

---

[305] Ahmet Mithat Efendi, **Paris'te Bir Türk**, Hazırlayan: Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000,Ankara, ss. 27-28

[306] Ahmet Mithat, **Hüseyin Fellah**, s. 273

eğlence mekânlarından oldukça söz eden yazar kahvehaneleri de eğlence yerlerinden biri olarak aktarmaktadır. Çalgılı kahvehaneler XIX. yüzyılda Beyoğlu'nda boy göstermeye başlayan ve eski meyhanelerden sonra rağbet gören eğlence mekânlarındır. Tanzimat'tan bir müddet sonra Beyoğlu'nda içlerinde müskirat da kullanılan çalgılı kahvehanelerin moda olduğunu söyleyen Refik Ahmed, bunlar hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bunlarda sarhoş ve ecnebî fâhişeler, kötü bir mızıka refakatiyle raks ve teganni ederler ve yüzlerce kimse bunları meftunâne nazarla takib, takdir ve tahsin ederler, avuçları patlayıncaya kadar alkışlarlardı."[307] Bunlar Batı'dan ithal edilmişlerdir. Orhan Okay, Ahmet Mithat Efendi'nin Lyon'da bir çalgılı kahvehaneyi görünce Beyoğlu'ndaki benzerlerini hatırlaması dolayısıyla, bunların Avrupa'daki örneklerine çok benzediklerini kaydeder.[308]

Beyoğlu'nda renkli eğlence ve ışıltılı gece hayatının XIX. yüzyılda başladığını bu bölümün başında belirtmiştik. Bu yüzyılda burada açılan ve hızla çoğalan çalgılı kahvehaneler, tiyatrolar ve önceden beri var olup bu yüzyılda resmîleştikleri için sayıları artan meyhane ve umumhaneler, Beyoğlu hayatının Ahmet Mithat Efendi'ye göre tehlikeli, sefih ve gayr-ı meşru yanını oluştururlar. Ahmet Mithat Efendi'nin incelediğimiz romanlarından anladığımıza göre, Beyoğlu'nun her bakımdan çekirdeği olan Galata daha sefih, tehlikeli ve ucuz eğlence yerleriyle doludur. Parası az olanlar Galata'da eğlenirken parası fazla olanlar Beyoğlu'nu tercih etmektedir.[309] Dürdane Hanım'da Acem Ali Bey kılığındaki Ulviye Hanım'ın arkadaşı Sandalcı Çerkez Sohbet, Ali Bey'le eğlenmek için bir otele giderken şöyle der: "Bir kerecik sizden iyi olmasın bir beyefendi ile gitmiştik. Şimdi o bey artık Galatalara tenezzül etmeyip Beyoğullarına devam etmeye başlamıştır. Belki siz dahi buralardan usanır iseniz Beyoğlu'na devam edersiniz.

---

[307] Sevengil, Refik Ahmet, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu?** Yayına Hazırlayan: Sami Önal, İletişim Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1998, ss. 144-146

[308] Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 99.

[309] Doğanay, **A.e.**. s. 84

Lâkin bizim Galata için ondan daha kibar bir mahal bulunamaz." [310] Burada Galata ve Beyoğlu'ndan bahsederken yazar, gelir düzeylerine ve toplumsal tabakadaki yerlerine göre insanların eğlence mekânlarındaki dağılımı üzerine bilgi vermektedir. Beyoğlu elit insanların eğlendiği Galata ise daha çok gelir seviyesi düşük insanların eğlendiği mekânların bulunduğu yerlerdir. Genellikle gayri müslimlerin gittiği meyhaneler olmasının dışında o dönem ortaya çıkan çalgılı kahvehanelerin de popüler eğlence mekânları arasında oldukları görmekteyiz.

3.1.2. Mahallenin Karakterleri

Mahallenin fiziki unsurlarının yanında mahallede ön plana çıkan karakterler de önemlidir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde mahalle kültürünü yansıtan, bariz bir şeklide ön plana çıkan, bakkal, imam ya da muhtar gibi karakterler pek bulunmaz. Bunun yanında romana renk veren olay örgüsünün gidişatına göre rolünü oynayan tipler mevcuttur. Eğlence hayatının ön plana alındığı dönemler itibariyle, eğlence mekanlarının sahipleri daha çok ön plandadır. Biz bu bölümde eserlerde mahalle kültürünü yansıtması bakımından *imam* ve *bakkal* karakterlerini ele alacağız.

3.1.2.1. İmam

İmam, Osmanlı'da mahallenin en önemli figürlerinden biridir. Mahalle yönetiminde söz sahibidir ve mahallede olup bitenler hakkında geniş bilgisi vardır. Muhtarlık kurumu kurulmadan önce, mahallenin resmi yöneticisidir ve en etkili kişisidir. Normal şartlarda imamın bir bayanın evine gelmesi korkulacak bir olaydır. İkinci bölüm de baskın olayından bahsetmiştik. Mahalle halkının, gayri ahlaki durumlar karşısında, imamın önderliğinde bir eve baskın yapması ve ev halkının mahalleden kovulması olayıdır. Ahmet Mithat, *Hüseyin Fellah* romanında İmamı, yardımsever, halkın derdiyle dertlenen biri olarak işlemektedir. Dönemin yapısı gereği, imamın sebepsiz yere bir eve gitmesi korku sebebidir. Özellikle bir evde yalnız yaşayan bir kadın varsa ve mahalle esnafına borçluysa imamın evine ziyarete

---

[310] Ahmet Mithat Efendi, **Dürdane Hanım**, Yayına Hazırlayan: M. Cüneyt Özcan, Kitap Zamanı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 21

gelmesi tekin bir olay değildir. "… *bir akşam ezanından sonra mahalle imamı Süleyman Hayri Efendi geldi. Kapıyı çaldı. Bizim kadıncağız halinde bulunan bir kadın için, böyle imam efendinin ansızın gelerek kapısını çalması, ne büyük bir titremeye sebep olan maddelerdendir. Biliyorsunuz ya? Özellikle o akşam, ki kadının yine aç yatmayı göze aldığı akşamlardan birisidir. Acaba bakkal yahut ekmekçi veyahut kasap, İmam Efendiye şikâyet mi ettiler? Acaba mahallece şikâyet eden birileri mi var? Diye, bin titremeyle indi kapıyı açtı…"*[311] İmamın geliş sebebi tamamen farklıdır. Dul kalmış olan bir çarşı esnafı kadına talip olmaktadır ve aracı olarak ta İmam Efendiyi görevlendirmiştir. Burada, imamın hem korkulan tarafı hem de toplumda önemli işlerde başı çekme görevi ortaya çıkmaktadır. İmam, kadına olayı anlatır kadın da kendi hayat hikâyesini anlatır. Kadının derdi kaybolan kızını bulmaktır ve imam izdivaç işinden vazgeçerek kadının kızını bulması için ciddi yardımda bulunur. Hatta imam, kendi görev tanımını romanda şu şekilde yapmaktadır; *"Hemşire Hanım! Mahallenin fakir ve zengin her sınıf halkına nezaret etmek, imamın ince ve hamiyetçe bir vazifesidir."*[312] Romanda imam, iyi bir din adamı olarak gösterilmekte, halkın korktuğu bir tip olarak gösterilmemektedir. Romanın ilerleyen kısımlarında Cezayir'de olan kızın anasını araması ve bulması konu edilmiştir. Burada da imam efendi hakkında övücü cümleler kullanılmaktadır; *"…Tahtakale'de Hamam Sokağı'nda Hüsna Hanımı aradım. Bizzat değil ancak o mahallenin imamı bulunan doğru sözlülüğü ile meşhur, merhametli ve bilim sahibi Süleyman Rahmi Efendi vasıtası ile araştırdım. O ise, Hüsna Hanımı pek yakından tanıyormuş. Ona dair verdiği malumat, doğrusu hem hayretimi çekti, hem de son derece merhametimi…"*[313] Yazar, bir din adamı olarak imamı sembol olarak işlemekte ve hep olumlu cümleler kurmakta ve onu övmektedir.

---

[311] Ahmet Mithat, **Hüseyin Fellah**, s. 68
[312] Ahmet Mithat, **Hüseyin Fellah**, s. 65
[313] **A.e**. s. 247

3.1.2.2. Bakkal

Bakkallar, yakın tarihe kadar Türk mahalle kültürünün vazgeçilmez karakterlerinden biridir. Gayri resmi olarak, mahalle halkının gelir gider dengesini en iyi bilen esnaflardır. Kimi zaman çıkarcı, kimi zaman babacan ve yardımsever kimi zaman da mahalledeki en söz sahibi kişisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ahmet Mithat Efendi, incelemiş olduğumuz romanlarında bakkalların kötü taraflarını pek ortaya çıkarmaz. Genellikle onları, mahallenin erzak tedarikçiliğinin yanında, aileden biri olarak ya da evde kimse olmadığı zaman eve göz kulak olan güvenlik elemanı olarak göstermektedir. *Vah* adlı eserinde yazar, mahalle bakkalı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. *"Mahalle bakkalı ihtiyar Karamanlı idi ki alışveriş için dükkânına gelen bazı çocuklara 'Anana selam söyle' yahut 'Baban daha uykudan kalkmadı mı?' gibi senli benli bir takım davranışlarda bulunduğuna bakarak ihtiyarın pek çok vakitten beri orada mahalle bakkallığı ettiği anlaşılırdı."*[314] Yazar, mahalle bakkalında satılan mallara göre de o semtin sosyo-ekonomik durumu hakkında romanın başkahramanına yorum yaptırmaktadır. *"Bu mahalle epeyce kibar bir mahalleye benziyor. Çünkü mahallenin yoksulluk ve zenginlik derecesi bakkalının halinden belli olabilir. Mahalle yoksul olsaydı senin dükkânında bu kadar nefis eşya bulunmazdı. Malum ya, fukara kısmı eşyanın iyisine bakmaz ucuzuna bakar… böyle kırk yıllık mahalle bakkalı mahallenin bir direği demek olup, herkes işlerine güçlerine gittikleri zaman mahallenin koruması mahalle bakkalına kalır…"*[315] Ahmet Mithat'ın en önemli özelliği, eserlerinde öğretici bir tavır sergilemesidir. Birçok eserinde birçok konu hakkında bilgiler sunmakta ya da sosyolojik diyebileceğimiz tahliller sunmaktadır. Mahalle bakkalı hakkında yapmış olduğu çıkarsamada da bunu görmekteyiz. Bakkalda satılan malların, mahallenin sosyo-ekonomik yapısıyla ilişkilendirilmesi buna örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, bakkalın görevleri arasında, mahalleye giren çıkanı takip etmesi ve evlerde kimse kalmadığı zaman mahallenin korumalığını üstlenmesi de gösterilmektedir.

---

[314] Ahmet Mithat Efendi, **Vah,** Yayına Hazırlayan: S. Emrah Arlıhan, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 15

[315] **A.e**.. ss. 16-18

3.1.3. Mahallede Sosyal Hayatın Paylaşımı

Mahalle kültüründe ön plana çıkan en önemli şey sosyal hayatın paylaşımı noktasıdır. Komşuluk ilişkilerinden tutun, yardımlaşma ve dayanışmaya kadar, dedikodudan çekememezliğe kadar birçok insani, sosyal ilişkiler ağı mevcuttur. Biz bu bölümde Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde mahalledeki sosyal hayatın nasıl yansıtıldığını ele alacağız.

3.1.3.1. Yardımlaşma ve Dayanışma

Yardımlaşma ve dayanışma, Türk kültürünün en önemli özelliklerinden birisidir. Komşuluk ilişkilerinde ve sosyal hayatta her zaman başkasının yardımına muhtaç olan insanoğlu, bazen yardım eden bazen de yardım edilen tarafta olmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde yardımlaşma ve dayanışma örneklerinden kesitler sunmaktadır. Bazen kötü yola düşmüş bir kadına yardımı anlatır bazen hayat şartlarından dolayı birbirini kaybetmek zorunda kalan anne kızın birbirlerini bulmaları için verdikleri mücadelede onlara yapılan yardımı anlatır.

Hüseyin Fellah romanında kızını kaybeden bir annenin yardımına koşan bir imam dikkati çekmekte, yine aynı romanda, eşkıyaların oyunu bozan kızın Denizci Hüseyin'e yapmış olduğu yardımlar dikkati çekmektedir. *Henüz On Yedi Yaşında* adlı eserinde ise küçük yaşta kötü yola düşmüş bir kıza yardım eden yazarın maceraları anlatılmaktadır.

3.1.3.2. Mahalle Baskısı

Ahmet Mithat yazı makinesi olarak kabul edilir ve çok çeşitli konularda eserler vermiştir. Macera, fantastik, tarihsel, bilimkurgu, duygusal, realist ve natüralist türlerde romanlar yazmıştır. Bunun yanında, hikâye ve tiyatro eserleri de mevcuttur. İmparatorluk döneminde yaşamış olan yazar, dönemin sosyo-kültürel hayatını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Eğlence hayatının, üssü olarak kabul edilecek olan Beyoğlu semti, Ahmet Mithat'ın eserlerinde ayrı bir öneme sahiptir. Henüz On Yedi Yaşında adlı eserinde, geneleve düşmüş bir kızın hayatı ele alır. Genelev hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Bu tarz eğlence mekânları,

herkesin bildiği fakat halk tarafından tasvip edilmeyen yerlerdir. Dolayısıyla, giriş ve çıkışlarda dikkatli olunması gerekmektedir. Buraları işletenler de Müslümanlar olmayıp Gayri Müslim'lerdir ve çalışanlar da Müslüman değillerdir. Bir gece Beyoğlu'nun orta halli bir lokantasında yemek yemiş, içki içmiş, biri otuzunda (Hulusi Efendi, varlıklı bir adam), öteki kırkına (Ahmet Efendi, avukat ve simsar) yakın iki arkadaş, tiyatroya da gittikten sonra, bastıran şiddetli yağmurda karşıya, İstanbul'a geçemeyeceklerini anlamışlardır. Pis otellere gitmektense, geceyi temizce bir genelevde geçirmeye karar verirler. Gittikleri evde Ahmet Efendi, Kalyopi adında, henüz on yedi yaşında bir kızı rastlar. "… ilk defasında halktan utanmak yalnız evden çıkıldığı zaman söz konusu olmuşken bu defa eve girilirken dahi bu utancın duyulduğunu unutmamalıyız. Nasıl unutulur ki, gerek Ahmet *gerekse Hulusi, kapıyı çalıp da içeriden dahi kapı açıldığı zamana kadar yüzlerini kapıya yapıştırmak derecelerine kadar sokulup, böylece yüzlerini halktan gizlemeye çalışmışlar ve kapının bir an önce açılıp şu beladan kurtulmalarını büyük bir aceleyle dilemişlerdi…"* [316] Genelevlerin ahlak dışı yerler olmaları hasebiyle halktan kaçarak girilmesi makul karşılanabilir fakat bu bizim için mahalle baskısına bir örnek teşkil eder. Bir diğer örnek ise, böyle kadınlarla caddede yürümenin zorluğu meselesidir. *"Hulusi Efendi, Agavni'ye kol vermekten kaçınarak dört beş adım ara ile yürümekteydiler. Hakkı da var ya.? Böyle kızlarla nasıl kol kola gezilebilir? 'Kadın' sıfatına uygun şeyler olsalar, hiçbir engel olmaz, ama böyle herkesle yatıp kalkan şeylerle Hulusi Efendi gibi bir adamın caddede yürümesi, asla uygun görülemez."*[317] Devletin yapısı gereği, kıyafetlerden kimin Müslüman kimin gayri Müslim olduğu belli olan bir dönemde, genelevde çalışan kadınların da kıyafetleri belli olmaktadır. Bu durumda toplumda saygın bir yere sahip olan Hulusi Efendi gibi kimselerin böyle kadınlarla görünmesi, toplum tarafından kınanma vesilesidir.

---

[316] Ahmet Mithat Efendi, **Henüz On Yedi Yaşında**, Hazırlayan: Kemal Bek, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2004, s. 141

[317] **A.e..** s. 150

3.1.3.3. Dedikodu

Dedikodu, dünyanın en eski medya aracı olarak görülmektedir. Mahalle hayatının vazgeçilmezleri arasında toplumsal ilişkilerin belirleyicisi hükmünde olan dedikodu, her sınıf ve tabakadan insanların başvurdukları kimi zaman bir dışavurum kimi zaman da haberleşme aracı olarak kullanılmaktadır. Dedikodu, atasözlerimize bile girmiş bir konudur. 'Otuz iki dişten çıkan otuz iki mahalleye yayılır' sözü, dedikodunun ne kadar yaygın bir şey olduğunu gösterir mahiyettedir. Karnaval romanında, 'Zenginin parası züğürdün çenesini yorar' atasözünden hareketle, konak hayatı süren iki zengin ailenin yaşantıları göz önündedir ve sürekli bir dedikodu malzemesi olmaktadır. *"Hamparson Arslangözyan Ağa'nın vefatıyla sahipsiz kalan mirası ve bunların Madam Arslangözyan tarafından harcanma ve kullanılış tarzı birkaç gün Beyoğlu halkı için söz sermayesi olup, bazı kimseler kadının şu pişmanlığına bağlı olarak yaptığı şeyleri uygun görmüş ve bazıları, bunu da alaycılığa bir güzel sermaye yapmışladır…"* [318] Dedikodu malzemesi olacak şeyler romanda bol miktarda verilmiştir.

3.2. Hüseyin Rahmi Gürpınar

1864 yılında İstanbul'da doğan Hüseyin Rahmi Gürpınar Türk Edebiyatına kazandırdığı romanlar bakımından önemli bir yere sahiptir. Romanlarında doğalcılığın ve gerçekçiliğin en önemli isimlerinden biridir. Yazım hayatı boyunca hep akıl ve mantık ekseninden hareketle eserler yazan Gürpınar; romanlarıyla, öyküleriyle toplumunu aydınlatmaya çalışan verimli bir yazardır. Yaşadığı çağı ayrıntılı bir biçimde eserlerine işleyerek toplumun nabzını tutmuş, karakter ve yer analizleriyle döneminin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik durumlarına çözümlemeler getirerek eserlerine işlemiştir. Onun eserlerinde karakterlerin giyim-kuşamından, konuşma esnasında kullandığı kelimelerin canlılığına, yenilen yemeklerden içilen içeceklere, yaşanılan mekânlardan, kültürel ve geleneksel değerlere kadar birçok unsuru ayrıntılarıyla gözlemleyebilirsiniz.

---

[318] Ahmet Mithat, **Karnaval**, s. 347

Kullandığı dilin canlılığı ve renkliliği Gürpınar'ın iyi bir edebiyatçı olduğunun göstergesidir. Betimlemelerindeki ayrıntıların çokluğu kimi zaman aşırıya kaçsa da dönemi açıklama konusunda önemli bilgiler içermesi bakımından önemli ipuçlarını barındırır. Eserlerini ortaya koyarken yaşantı tarzını, düşüncelerini, zanlarını da eserlerine işleyerek yazmanın insanın hayatından bağımsız olamayacağı gerçeğini göstermiştir.

Gürpınar, tipik bir Osmanlı konağında kadınlar arasında büyümüştür. Bu onun yazacağı eserlerde uzun uzun işlediği konulardan biridir. Kadınlar arasında büyüdüğü için kadınlar ile ilgili ayrıntılara vakıftır. Bunu da uzun uzadıya eserlerinde işlemiştir. Ailesinin okumuş kişilerden olması Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı da okumaya sevk etmiş ve bu da yazarlığa atılmasında önemli bir yer teşkil etmiştir. İlk eseri *İstanbul'da Bir Frenk* isimli öyküdür. Yazdığı ilk roman olan *Şık* eseriyle büyük beğeniler kazanmıştır.

Romanlarını işleme tarzı Ahmet Mithat Efendiyle benzerlik gösterir. Bu da doğal bir şeydir. Usta-çırak ilişkisi ile geliştirdiği yazarlığını Ahmet Mithat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazmayla geliştirmiş Ahmet Mithat Efendi'nin yönlendirmeleriyle hareket ederek edebiyat serüveninde ilerlemiştir.

Gürpınar'ın romanlarındaki en önemli unsurlardan biri "**yerlilik**"tir. Kişi, karakter, mekân çözümlemeleri yaparken bulunduğu, gördüğü, izlediği toplumu katışıksız bir biçimde işleyerek eserlerine almıştır. İstanbul'un bütün semtleriyle, mahallenin delisinden konak hanımefendisine, sokak çocuklarından kayınpederinin evine yan gelen iç güveyine kadar, kimi ve neyi konu olarak alıyorsa, onu yerli renkleriyle betimlemesini bilir.[319]

Eserlerini ortaya koyarken tek bir noktadan hareketle işe koyulur. Bu da halkı aydınlatmaktır. Bu amaçla konu ettiği, değerlendirdiği birçok konu olmuştur. Özellikle eleştirileriyle toplumsal kurumlara saldırmıştır. Onun eleştirilerinden kurtulan herhangi bir kurum kalmamıştır. Çünkü romanları geniş konu, geniş

---

[319] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Can Pazarı**, Özgür Yayınları, Şubat 2000, s.10

karakter ve geniş mekân anlatımıyla yazılmış bu yüzden de cümle aralarını doldurabilmek için eleştirilerini kullanmıştır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu adlı yapıtında Önder Göçgün, Hüseyin Rahmi'nin işlediği konuları şöyle sınıflandırmaktadır:

1. Batılılaşmayı yanlış anlayan, davranışları Türk Toplumunun gelenekleriyle tezat teşkil ettiği için gülünç durumlara düşen, alafranga, züppe ve dejenere tiplere yer veren eserler (Şık, Mürebbiye, Metres, Şıpsevdi, Tutuşmuş Gönüller, Gönül Bir Değirmendir Sevda Öğütür, Dirilen İskelet, Kaderin Cilvesi, Can Pazarı)
2. Toplumun gerisine itilmiş, yokluklar içinde kıvranan, genellikle her türlü himayeden mahrum, zavallı, aciz kimseleri ve onların problemlerini, düştükleri kötü durumları ele alan eserler (İffet, Nimetşinas, Hakka Sığındık, Billur Kalp)
3. Bâtıl şeylere inanan ve birtakım fantastik unsurların etkisinde kalan tipleri konu edinen eserler(Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç, Gulyabani, Cadı, Efsuncu Baba, Muhabbet Tılsımı, Mezarından Kalkan Şehit, Şeytan İşi)
4. Karı-Koca geçimsizliklerini ve bunların zemini hazırlayan çeşitli faktörleri işleyen eserler(Mutallaka, Tebessüm-i Elem)
5. Kadının ve erkeğin isteğin aykırı olarak yapılan evlilikleri ve bunların olumsuz neticelerini konu alan eserler(Muadele-i Sevda, Tesadüf, Sevda Peşinde, Son Arzu)
6. Yaşlı erkeklerle evlendirilen genç kızların fizyolojik ve ruhsal çırpınmalarını, ev içindeki veya dışındaki kendi yaşıtları delikanlılarla gayrimeşru münasebetlerini, türlü maceralarını ve neticede tam anlamıyla ahlaki düşüşlerini sergileyen eserler(Toraman, Cehennemlik, Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?, Namuslu Kokotlar)
7. Toplumu temelinden sarsan sosyal meselelerin en mühimlerinden birini teşkil eden fuhuşu, son derece realist ölçüler içerisinde gözler önüne seren eserler(Hayattan Sayfalar, Kokotlar Mektebi)

8. Felsefeyi hareket noktası kabul ederek, dünya ve ahretle ilgili çeşitli hadiselerle uğraşan filozof tavırlı kimseleri, onların fikri ve ruhsal yapılarını, anlayışlarını, davranış özelliklerini, eğilimlerini, ideallerini ele alan eserler(Deli Filozof, İnsanlar Önce Maymun mu idi?)
9. Ruhsal bakımdan hasta tipleri ve onların toplum içerisindeki son derece olumsuz, zararlı hareketlerini, bir psikolog titizliğiyle tahlil ve tenkit eden eserler(Ben Deli miyim?, Utanmaz Adam)
10. İlerlemiş yaşlarına rağmen hala olgunlaşmamış ve kendilerini sadece cinsel içgüdülerine teslim etmiş tipleri, yer yer hicvederek ele alan eserler.(Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?)
11. Tehditle para sızdırmak amacıyla kaçırılan insanları ve onlara türlü eziyetler çektiren eşkıyayı konu alan eserler(Eşkıya İninde)
12. Baştan sona polisiye bir nitelik taşıyan, gerilimi yüksek eserler(Kesik Baş)
13. Ruhçuluk ve bu nedenle ruhçuluğa inanan kimselerin geçirdikleri sarsıntıları konu alan eserler(Ölüler Yaşıyor mu?
14. Çeşitli psikolojik zikzaklar çizerek, çareyi canlarına kıymakta bulan ve neticede intihar mayasına tutulan zavallıları ve onların bu hallerini tasvire yönelik eserler(Ölüm Bir Kurtuluş mudur?)(1993,s.603-604)[320]

Hüseyin Rahmi, hocası ya da ustası da diyebileceğimiz Ahmet Mithat'tan fazlaca esinlenmiş olacak ki, yazmış olduğu romanların birçok bölümünde, olay örgüsünü bir kenara bırakarak, ya toplumsal/sosyolojik çözümlemeler de bulunmuş ya da didaktik türden, hayata dair bilgiler vermektedir. "*Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?"* adlı eserinde yazar, kent- mekân ve toplum üzerine şöyle bir çıkarım yapar; "*gittikçe sadelikten uzaklaştırarak fazla konforlarıyla hayatı güçleştiren şüphesiz ki, medeniyettir. Bu gerçek lükste son dereceye varan büyük şehirlerle kasabalar, köyler arasında yapılacak yaşayış karşılaştırmalarından anlaşılır.*

[320] Önder Göçkün, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, ss. 603-604

Birincilerde hayat çok pahalı, ikincilerde buna oranla daha ucuz…"[321] Medeniyetin gelişimiyle, doğrudan doğruya kentleşme arasında bağlantı kurmakta ve bunun da doğal sonucunu zenginlikle/yoksulluk arasındaki çatışmanın/uçurumun artmasına bağlamıştır. Yazar bu doğrultudaki görüşlerini aynen devam eder; "*bu bakımdan şehirlerde açlar çok, ötekilerde ise hemen hemen yok gibidir. Pek çok zengin ailenin hanımı için eğlence düşünmekten başka yapacak ne işi vardır? Günleri, saatleri tiyatroya, sinemaya, çaya, baloya, kabule, otomobil gezintilerine bölünmüştür. İşsizlikten kendi kendine yarattığı üzüntüler de ya kocasını kıskanmak, ya da gönlünü bir güzel erkekten alıp öbürüne vermektir."*[322] Genel olarak, konaklarda ve apartmanlarda yaşayan inşalar için kullandığı bu ifadeler varoş kesim için geçerli değildir. Bu da mekânsal ayrımların getirdiği sosyo-kültürel bir çıkarsamadır.

Hüseyin Rahmi, halktan kopuk ve son derece içine kapanık bir hayatı tercih etmiştir. Günlük yaşamın yansımalarını eserlerinde yer veren yazar, matrak bulduğu olayları da daha gülünçleştirerek mizah türünden eserler de vermiştir.[323]

Biz bu çalışmamızda Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, *İffet, Son Arzu, Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç, Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı? Can Pazarı,* adlı eserlerindeki mahalle kültürünü yansıtan öğeleri, edebiyat sosyolojisi açısından değerlendireceğiz.

3.2.1. Mahallenin Fiziki Unsurları

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde mahalledeki fiziki unsurlardan olan, sokak, cami, kahvehane ve ev'in ele alınacak olduğu bu bölümde, yazarın bu mekânlara nasıl bir değer verdiği irdelenecektir. Her hangi bir ev bazen dış mekân olarak ele alınmakta bazen de iç mekân olarak kullanılmakta ve bir roman karakteri halini almaktadır.

---

[321] Hüseyin Rahmi Gürpınar, "**Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?**" Günümüz Türkçesi: Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 248

[322] Gürpınar, **A.e.** ss. 248-249

[323] Evrim Yeşilyurt, **Hüseyin Rahmi Gürpınar Hayatı ve Eserleri**, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2002, s. 11

3.2.1.1. Sokak

Can Pazarı isimli roman Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın İstanbul'un arka sokaklarını anlatan önemli eserlerinden biridir. Gürpınar bu romanında Halide Edip Adıvar ve Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında geçen elit kesimin yaşadığı mekânları ve kişileri değil de fakir, sefil, hırsız gibi karakterleri yaşadıkları çevreyle birleştirerek anlatmıştır. Eserin dili argo kelimeler, sokak dili olarak açıklanabilir. Karakter analizleri ve mekân ayrıntılarının yoğun biçimde işlendiği eserde yazar ayrıca dönemin havasını da tahlil ederek ortaya geniş bir roman koymuştur. Aşağıda verdiğimiz parça buna örnektir.

"*-Ulan, öyle kuvvet ayıda da var. Siz zannediyorsunuz ki beş on senedir muharebe hudutlarda oluyor. Hayır, muharebe her gün şehirlerde halkın arasında oluyor. Herkes sabahtan akşama kadar birbirini aldatarak yaşıyor. Bakınız şu ihtiyar kuyumcuya. Elindeki mahfazayı karşısındaki genç müşteriye ne kadar ballandırarak yutturmaya uğraşıyor. Kıvrık çenesinin üzerinde çürük dişleri seçilen pörsümüş ağzı müşteri kandıracak yalanlara o kadar idmanlı ki, sözleriyle karşıdakini düpedüz efsunluyor. Biraz ötede elinde sepetle giden herif "âlâ tereyağıyla, badem içiyle mis gibi kurabiyelerim, birer kuruşa… bir alan beş daha alıyor…"şatafatıyla bağırıyor. Hiç bu zamanda halis tereyağıyla, badem içiyle yapılmış kurabiyelerin tanesi kırkar paraya verilebilir mi? "Bir alan beş daha alıyor" demesi yanılıp da bir kere alanın bir daha semtine uğramadığı içindir. İşte böylelikle günde kırk elli kişi aldatsa geçinip gider. Çarşı esnafı içinde değil, en samimi dostlar, en aziz dostlar, en aziz akraba arasında bile iş böyledir. Şimdi şuraya bize sürtünerek geçen adamların içinde birçok haydutlar vardır. Şu anda eşkıyalıklarını yapmada bir çıkarları olmayacağı için bize namuslu gözükürler. Fakat şimdi senin üzerinde beş yüz lira taşıyarak gayet tenha bir semtten geçtiğini sezseler kamalarıyla ciğerini delip paraları aşırırlar. Çok paran olduğunu değil, konuna komşuna, anana, babana, öz kardeşine bile sezdirmek tehlikelidir. Sana ruhça en yakın olan karın değil mi, paran için seni öldürmeye kalkmasa bile, hemen birçok masraf kapısı açar. İşte görülüyor ki bütün insanlar en yakın hısım akraba arasında bile birbirine karşı birtakım katakulli ile yaşıyorlar. Bolşevikler, insanlar*

arasından bütün bu hile ve hurdaları kaldırıp açık ve dümdüz yaşamak istiyorlarmış. Artık zengin, fakir, aç, tok olmayacakmış."[324]

Metin aralarına gizlenen toplumsal kurum eleştirileri, ideolojik yansımalar Gürpınar'ın yoğun biçimde kullandığı tarzlardandır. O, bir şeyi anlatırken dallandıra dallandıra anlatmayı seven yazarlardandır. Ayrıntılı anlatım tarzını vazgeçilmezi olarak kullanması onun çevresini, toplumunu, bulunduğu mekânları ve yerleri iyi tahlil etmesinden kaynaklanır. Can Pazarı isimli roman Hüseyin Rahmi'nin toplumu irdeleyerek ayrıntılı biçimde incelediği romanıdır. Karı-koca ilişkilerinden, hırsızlığa, dolandırıcılığa, dönemin yozlaşmış havasına kadar birçok konuyu işlemiştir.

Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* eserinde roman kahramanı olan İrfan Galip'e dış mekân üzerinden, bir nevi mekân sosyolojisi yaparak, yaşadığı memleketin ve mahallenin eleştirisini yapmaktadır: *"Ev ve mahalle halkının, bütün İstanbul halkının cehaletinden çok bunalmıştı. Aksaray'daki evlerinin en üst katındaki yazı odasının penceresinden Topkapı taraflarına bazen üzüntüyle ve acıyarak bakardı. Sürekli ve adeta kurtuluşsuz görünen bir sefalet altında kağşamış, kararmış, çarpılmış evlerin, koyu, koyu yosun tutmuş damların manzarasından yükselen acı manadan sıkılır, sonra duvarlarının yüzünde, kiremitleri arasında biten dam korukları, kuzukulakları, yapışkanlarla adeta birer türbeye dönmüş, delikleri, kovukları kargalara, çaylaklara, baykuşlara yuva olmuş bu damların altında geçirilen o sefil, o acıklı hayatı düşünür, gözleri sulanır, o üzüntüyle bütün memleket halkına nutuk çekerdi."*[325] Yazar, bu romanında 1910 yılında dünyaya çarpacağı sanılan Halley kuyruklu yıldızının ülkemizde yaşanılan korkuları üzerine bir evlilik kurgusu işlemiştir. O dönem entelektüel yalnızlık yaşayan İrfan Galip, mekânlar üzerinden, yaşadığı şehrin ve insanların eleştirisini yapmaktadır. Mahalledeki/sokaktaki yapıların insanlar üzerine etkilerini dikkate alır.

---

[324] Gürpınar, **Can Pazarı**., s.51

[325] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**, Yayına Hazırlayan: Sevengül Sönmez, Everest Yayınları, 11. Basım, İstanbul, 2011, ss. 23-24

İffet romanının geneline baktığımız zaman, içeriği itibariyle çok fazla dış mekân tasviri yapılmaktadır. Geçim sıkıntısı yaşayan ve açlıktan, sefaletten ve borçtan dolayı sürekli mahalle değiştirmek zorunda kalan İffet ve ailesi her defasında şehrin daha da dışına çıkmak zorunda kalmış en son olarak ta şehrin mezarlıklara dayanan mahallesine gelmek durumunda kalmışlardır. Onlara yardım etmek isteyen doktor ve yazar arkadaşı peşlerine düşmüşler ve bulmakta zorlanmışlardır. Açlık, sefalet bir yandan bir de peşlerine ahlaksız teklifle dolaşan Raziye Kadın onları her gittikleri mahallede bulmayı başarmıştır. Doktor ve arkadaşı İffet'i bulmak için yollara koyulduğunda yazarın dış mekân tasvirini şu şekilde görürüz: *Hayli aralıklı bahçelerle yolun iki yanında görülen basık katlı, dar penceresi ve birçoğu dört yandan birbirine eğilmiş çarpık cumbalı, eğri şahnişli*[*]*, toza bulanmış, köhne evlerden kimilerini, bir sıkıntı belası gibi tramvayın üstüne iniverecek sanıyordum. Dirilerin ölülere karıştığı bu mahallelerdeki mezarlıkların sayısı mahallelerinkinden az olmamalı. Her adımda her köşe başında dünyadakilere ahreti seyrettirmek için açılmış sanılan mezarlık pencerelerinin tozlu parmaklıkları ve çevreye ahret kokusu yayan koyu renkli defne dalları arasından uzun boylu, koca kavuklu mezar taşlarının durmadan göze çarpması insana hayatın ölüm olduğunu hatırlatıyordu.*[326]

Yazar, mekânla olayın kahramanı arasındaki bağlantıyı ele alırken*; "bu mutsuz kız, gençlik çağının eşsiz güzelliğinin en parlak bir devrinde, diriler mezarlığı olan bu mahallelerden birine gömülmüştü"*[327] diyerek, mekânın önemine dikkat çekmektedir. O güzellikteki ve o dönem itibariyle aydın sayılabilecek bir genç kızın böyle mahallelerde yaşamaması gerekmektedir. Yazar her ne kadar ifade etmemekteyse de İffet, yaşadığı yerler itibariyle "bataklıktaki bir gül" gibidir.

Romandaki mekânlar itibariyle, mahalleleri ele alırken yazar dış mekân tasvirlerine devam eder. *Geriye doğru birkaç adım yürüdük. Köşesinde camları sararmış harap bir kahve bulunan sağ yandan bir sokağa saptık. İşsizlikten*

---

[*] Evlerin üst katlarının sokağa doğru çıkıntılı kısmına verilen isim.

[326] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **İffet**, Günümüz Türkçesi: Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul, 1998,ss. 36-37

[327] Gürpınar, **İffet**, s. 37

*varlıklarına tembellik çökmesin düşüncesiyle olmalı; kahvenin peykesi üzerinde tulumbacı kılıklı iki delikanlı kaba şakalarla boğuşuyorlar; karşı peykede oturan eski Hırkalı bir ihtiyar da elindeki çubuk kadar uzun ağızlığın ucundaki sigarayı fosurdatarak itişen yiğitleri imrenen bir bakışla seyrediyor, gülümsüyordu. Saptığımız sokakta yürüyüp gidiyorduk. Sokak dar ve eğri büğrüydü. Her yanından pis sular akıtılmış… Kümes kadar küçük, yıkık evlerin önünden murdar entarili – analar babalar uslandırmadıkları için başlarını kıçlarını feleğin uslandırıcı tokadına açık bırakmışlar sanılan- bir takım çocuklar oynamaktaydılar. Arada sırada evlerin birinden örtünme gereğini, yeldirme*sinin yakasını başına almakla yerine getiren bir kadın çıkarak öbür eve girmekteydi.*[328] Mekân tasviri yapılırken, dönemin varoş mahalleleri anlatılmıştır. Her geçen gün İffet ve ailesi için daha kötüye gitmektedir. Bu kötüye gidiş mekânsal olarak şöyle anlatılmaktadır; "*beş mecidiye kira ile bir eve taşındık. Birkaç ay sonra o beş mecidiyenin ödenmesine bütçemizin elverişli olmadığını görerek eşya diye elimizde kalan birkaç hırdavatı üç mecidiye aylıklı bir eve taşıdık. Kiralar böyle indikçe tuttuğumuz evler de genel hayat merkezleri olan mahallelerden uzaklaşarak mezarlıklara yaklaşıyordu...*"[329] Mezarlıklar, şehrin dışında en varoş, en fakir insanların yaşadığı bölge olarak geçmektedir ki sosyo-ekonomik yapının en alt seviyesinde yaşayan insanların hayatlarını geçirdikleri yerlerdi.

Hüseyin Rahmi, "*Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?"* eserinde, romanın çevresel faktörlerinden çok, caddelerin/sokakların ruhunu ortaya koymaya çalışmış, hırsızların gözüyle sokaklardaki sessizliği anlatmıştır. Şöyle ki; *"Cerrahpaşa caddesi sıra kahveler önünden uzun aralıklarla bazı karaltılar seçiliyor, ufak ayak sesleriyle kayboluyor. Bekçiler dolaşıyor. Arada bir polis düdükleri işitiliyor. Sonra bir süre bütün bu gece hareketleri duruyor. Ortada tıs yok. Sokakların bu uykusunu bekleyen ikinci takım gizli insanlar işe girişiyorlar."*[330]

---

* Kadınların çarşaf yerine kullandıkları başörtüsü ile birlikte giyilen hafif üstlük.

[328] Gürpınar, **İffet**, s. 39

[329] Gürpınar, **İffet**, 121

[330] Gürpınar, "***Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?***", s. 267

Hüseyin Rahmi de Ahmet Mithat gibi eserlerinde hikâye devam ederken keser ve karakterler hakkında bilgi verip kendince çıkarımlarda bulunur. *Son Arzu* romanında, romanın başkahramanının tanıtımını yaparken, mekânsal özelliklerin insan karakterinin oluşumundaki etkisini romantik bir gözlemle şu şekilde anlatmaktadır. "*Nuruyezdan, bodur minarenin, bir sıra nurdan gerdanlığı takındığı kandil gecelerinde, büyüklerinin ellerini öperek; her ilkbahara, sokaktaki çınar tomurcuklandıkça bir yaşına daha girdiğini anlayarak; bu minareler, şadırvanlar, serviler, türbeler, mezarlar arasındaki bu Doğu beşiğinin manevi dünyası içinde büyümüştü. Onun için üzgün görünüşlü idi. Gülümsemelerinde bile bir içlilik sezilirdi...*"[331] Yazar, başkarakter üzerinden yaşadığı mekânın ona kattığı özellikleri alarak Doğu-Batı sentezi yapmaktadır. Yazara göre Doğu, Batı'ya göre daha hüzünlü olandır.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde sokak kültüründen de örnekler görmekteyiz. Yazar, dönemin kadın erkek ilişkilerine dair, sokakta yaşananlarla ilgili olarak *Son Arzu* romanında geniş bir perspektif sunmaktadır. Hikâyenin iskeletini oluşturan da zaten sokakta karşılan üç erkek ve üç bayanın aşk sergüzeştidir. Gerçekçi bir yazar olarak, kullanılan mekânlar ve hadiseler gerçektir ve sokaktaki yaşananlarda bize o dönemin ilişkileri hakkında bilgi sunmaktadır. *"Şehzadebaşı'nın yüksek tabaka kadın düşkünleri, beğendikleri kadın kız arabalarına böyle lavanta sıkmak; çiçek, meyve atmak yoluyla soyluluklarını, terbiyelerini gösterirlerdi. Aşağı tabaka ile aralarındaki fark, atılan şeylerin çeşitleriyle anlaşılırdı. Her iki tabaka da boş durmaz, ne olursa olsun, dilleriyle ve elleriyle istediklerini fırlatmak düşkünlüğünden kendilerini alamazlardı."*[332] Burada yazar, karşı cinslerin birbirleriyle olan iletişim kurma cabalarıyla alakalı olarak bilgi vermektedir. Dönemin aşkları kimi zaman mahalle çeşmesinin başında yaşanmakta kimi zamanda yukarıda da ifade edildiği gibi bayanların bulunduğu arabaları çeşitli nevaleler atmak suretiyle kimliklerini ve sosyo-ekonomik durumlarını belli etmek suretiyle tanışma çabalarına sahne

---

[331] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Son Arzu**, Günümüz Türkçesi: Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 57

[332] Hüseyin Rahmi, **Son Arzu**, s. 79

olmaktadır. Bu yaşananlar bize sokak kültürünün bir yansıması olarak aksettirilmektedir.

3.2.1.2. Ev/Konak

Ahmet Mithat, Hüseyin Rahmi ve Halide Edip'in romanlarında ev tasvirleri 3 temel eksende ele almak gerekmektedir. Konak, apartman dairesi ve müstakil evler. Bu üç yazarın ortak noktaları yaşadıkları dönem itibariyle Osmanlı'nın son yıllarına tekabül etmektedir. Konak hayatı çok yaygın olduğu için her romanda konak hayatından ve fiziki yapılarından bahsedilmektedir. Dönemin ekâbir takımına ait olan bu yapılar yazarlar için modern öncesi dönemin bir temsilcisi gibi işlenmektedir. Apartman daireleri ise daha çok modernizmin temsilcisidirler ve şehir merkezlerinde boy göstermektedirler. Burada oturanlar ise, daha çok eğlence hayatına düşkün, cemiyet hayatının önde gelen insanları olarak tanıtılmaktadırlar.

Konak hayatı, bir nevi Doğu kültürünün ürünü olarak karakterleştirilmiştir ve entelektüel bir kimlik kazanmaktadır. Konaklarda mutlaka kütüphane bulunur ve konak sahibinin çeşitli kitaplar okuduğu vurgulanmaktadır. *"Feyzullah Efendi'nin Vefa dolaylarında bir sokak içindeki konak yavrusu evi… Arkası bostan, yanı mescit, önü işlekçe bir sokak… Feyzullah Efendi, Taberi Tarihi'nden sıkılırsa, okumak için eline Siyer-i Nebi'yi alır, divanlara dalar. Çok kez seçkin bir mısra okur, etkisiyle kendisinden geçer…"*[333]

İffet romanının giriş evresinde yazar, başkahramanın evini dış mekân unsuru olarak şu şekilde tasvir etmektedir; *sekiz on evli köye benzeyen bir mahalleye geldik. Evler, küçük bir alacığın çevresine yapılmıştı. Bu alancığın sağ yanında, yalak taşı yarısına kadar kırılmış harap bir çeşme vardı. Doktor, çeşmeye yakın, kaplama tahtaları, saçakları dökülmüş; iki penceresinden birisinin kafesi düşmüş bir evin tek kanatlı olan kapısını çaldı. Çeşmeden su doldurup birkaç adım ayrılmış olan pembe entarili bir kız, elindeki testiyi yere bırakıp oralarda, mahallede oturan kimselerden başka kimseye pek az rastlandığını andırır çocukça bir gözetlemeyle bize bakmaya*

[333] Gürpınar, **Son Arzu**, ss. 57-58

başladı...[334] Dış mekân olarak sunulan bu evin içine girdiğimizde ise aynı köhnelikte bir iç mekân tasarlamasıyla karşılaşmaktayız. Yazar, kaldığı yerden devam etmektedir. "*Eğer gördüklerime ev eşyası denilebilirse bir köhne ot minderi, her biri başka bir basmadan eskimiş birkaç yastığı, iki topal sandalyeyi, bir kırık testiyi ve pencerelerdeki uzunlamasına yarıklarla ayrılmış beyaz patiska perdeleri sayayım… Oda içindeki eşyadan yalnız ikisi dikkatimi çekti. Sağ yandaki duvarın üzerine tuhaf bir biçimde örülmüş büyücek bir seccade halı gerilmiş… Bunun önüne de cevizden yapılmış bir etajer konmuş… Bu etajerin üst rafının ortasına çerçevesi yaldızlı bir levha ve levhanın iki yanına içlerinde renk renk yapma çiçekler bulunan iki saksı konmuştu."*[335] Ev, *İffet* romanında garibanlığın ve yoksulluğun sembolü olarak sunulmaktadır. Şatafatlı alafranga konaklardan, Beyoğlu'ndaki zengin ekâbir takımının kaldığı apartman dairelerinin aksine şehrin arka sokaklarında yaşayan halkın hayatı resmedilmektedir. Açlıkları, toklukları, kendi görgülerine göre estetik anlayışları, dışlanmışlıkları ev üzerinden anlatılmaktadır.

Hüseyin Rahmi'nin "*Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?*" adlı eserinde romanın kahramanı Edip Münir kalacak yeri ve parası olmayan, üçkâğıtçılıkla geçinen, dolandırıcı bir tiptir. Hayatı pansiyonlarda geçiren, her gittiği pansiyona da borç takıp kaçıp gider. Bir taraftan da yaşadığı yerler hakkında hayıflanarak eleştirir. *" Bir hafta önce peşine takıldığı zengin bir beyle Beyoğlu'nda son modern konforda bir apartman gezmişti. Banyo, tuvalet ve bütün odalar, salonlar, koridorlar, o ne temizlik, o ne genişlik, insanın yüzüne gülen o ne ferahlık. Orada yaşayanlar da insandı; ev diye bu kiralık ahırlarda geçinenler de."*[336] Kiralık ahır diye adlandırdığı yer, şu an yaşadığı Karamanlı İlya'nın eşiyle çalıştırdıkları Şenlik Pansiyonu'dur. Romanın yazılma dönemine bakacak olursak, apartmanlaşmanın yaygınlaştığı, konak hayatının apartmana kaydığı bir dönemdir.

---

[334] Gürpınar, **İffet**, s. 40
[335] **A.e.**., s. 43
[336] Gürpınar, "**Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?**", s.168

Anadolu'dan, çalışmak için gelen ve kalacak yeri olmayan bekâr erkeklerin kaldığı yerler genellikle bu tür pansiyonlardır.

3.2.1.3. Cami/Mescit

Din, toplumsal kurumların başında gelmektedir. İslam dininin ibadet mekânı da camidir. Caminin mahalle kültürü acısından, mahalledeki yapılanmadaki önemi üzerine ikinci bölümde bahsetmiştik. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında çok fazla rastlamasak da camiden ve toplum üzerindeki etkilerinden de bahsedilmektedir.

Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç,* adlı eserinde İrfan Galip'in vermiş olduğu konferanslardaki yöntemini çocukluğunda annesiyle birlikte gittiği camilerdeki vaazlardan aldığı bellidir; *"İrfan Bey'in, kadınların psikolojisine dair epeyce bilgisi vardır. Daha yedi sekiz yaşlarında bir çocuk iken annesiyle birlikte mahalle camiine vaaz dinlemeye gittikleri vakit Vaiz Efendi mesela Hazreti Yusuf'u anlatır. Fakat menkıbeyi bitirir bitirmez, Hazreti Yusuf'u kuyuda bırakır… Vaaz Aksaray'da Kara Mehmet Paşa Camii şerifinde kuşluk zamanı veriliyorsa hikâyenin devamını öğleden sonra İyciler Camii'nde söyleyeceğini beyan ederek kürsüden iner. Hikâye pek meraklı bir noktada bırakıldığı için bütün o kadın cemaati Şeyh Efendi'nin arkasından ayrılmaz… Diğer camiye kadar giderlerdi. "*[337] İkinci bölümde camilerin Osmanlı döneminde bir eğitim kurumu olarak kullanıldığından bahsetmiştik. Burada anlatılmak istenen ise İrfan Galip'in bir yöntem olarak Vaiz Efendi'nin eğitim yöntemini almasıdır. Almış olduğu modern eğitim bunu sağlamaz ama o çocukluğunda annesiyle birlikte gittiği cami imamının yöntemini benimsediği için vermiş olduğu konferanslar hem daha ilgi çekici hale gelmekte hem de popülerliğini her geçen gün artırmaktadır.

Hüseyin Rahmi, *Son Arzu*, romanında özellikle ramazan ayının mahallede yaşananlar hakkında geniş bir tasvir yapmaktadır. "*Minareler, kuşandıkları pırıl pırıl elmaslı kemerleri, sallanan mahyalarıyla nurlara gömülmüş; her yanda içten taşan bir sevinç… Camiler namaz kılanlarla dolu… Mescit avlularını, mahalle*

[337] Hüseyin Rahmi, **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**, s. 63

çocuklarının şen oyun çığlıkları çınlatıyor… Sokak içlerinde, birinin elinde oymalı elvan kâğıtlar yapıştırılmış bir cam fener; öbürünün boynunda bir davul, Ramazan beyitçileri …"[338] Camiler, hem ibadet mekânı olarak Müslümanların toplanma merkezleri olmaları hem de özellikle çocuklar için bir oyun ve eğitim alanı olarak Türk toplumu için önemli bir yere sahiptirler. Yazar, özellikle ramazan ayında önemi daha da artan bu kutsal mekânları, bir festival havasında anlatmaktadır.

3.2.2. Mahallede Ön Plana Çıkan Karakterler

3.2.2.1. Bakkal

Mahallenin önemli karakterlerinden olan bakkallar Hüseyin Rahmi'nin romanlarında genellikle halk tarafından sevilmeyen hatta korkulan, kendi çıkarını ön planda tutan tipler olarak işlenmektedirler. "*Arkasında yağ içinde murdar bir mavi gömlek bulunan koca yuvarlak karınlı, kırmızı yüzlü kıranta bir bakkal önümüze çıktı. Dünyadaki mağazaların en büyüğüne sahip olduğunu gösterir bir hor görmeyle, küstah bir bakışla Latif'e doğru bakıp dedi ki: - Ayıp değil mi canım? Dört ay oldu… Hasta kadın defterdeki borçlarını ne vakit sildirecek? Mortoyu çekerse paraları kimden alacağız. Alacaklarıma faiz koysam kazançtan vazgeçtik, sermaye ile başa baş gelecek. Müşterilere bedava mal dağıtmak için dükkan açmadık ya! Biz de ticaret adamıyız. Malım haram olsun, boğazlarında dursun. Çırağı gönderdim, olmadı. Ben vardım gene olmadı. Gayrı sabrım kalmadı kardaş".*[339] Mahalle kültüründe yardımlaşmanın yanısıra, tam tersi istikamette düşüncelerin de var olduğu *İffet* romanında açıkça gösterilmektedir. Yazar, dönemin, en büyük mal tedarikçisi konumunda olan mahalle bakkallarının durumunu bu şekilde görmektedir. Bakkallar, mahallede güçlü bir kimliğe sahiptirler. Bir de cimri bir yapıya sahiplerse mahalleli tarafından korkulan adam konumuna düşebilirler. İffet, romanındaki bakkal tasviri tam da bu anlamda karşımıza çıkmaktadır.

---

[338] Hüseyin Rahmi, **Son Arzu**, s. 29
[339] Gürpınar, **İffet**, ss. 72-73

Hüseyin Rahmi'nin bakkal tasvirleri genelde kibirli, üçkâğıtçı ve dolandırıcı tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. "*Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?*" adlı eserinde belirtilen bakkal da, pansiyon işletmecilerinin oğlu Apostol'dur. *"Satılmayan ne kadar bayat, bozuk mal varsa pansiyonerlere sürerler. Öyle cimri hilecilerdir ki, iki gece pansiyonlarında yiyip içerek kalan bir adam artık bir daha bunlara borçlanmaktan kurtulamaz."*[340]

Hüseyin Rahmi'nin bakkallara ve mahalle esnafına karşı olan, çıkarcı esnaf düşüncesi *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç,* eserinde de görülmektedir. *"...sonra kasap, bakkal geldi. Kıvırcık namına ne kadar keçi eti yediğimizi, halis niyetine ne kadar karışık boyalı yağlara para verdiğimizi, tartıda ve her şeyde daima yarı yarıya aldatıldığımızı öğrendim."* [341] Yazar, eserlerinde çok fazla mahalle bakkalından ve mahalledeki diğer esnaftan söz etmese de vermiş olduğu bölümlerde genellikle bu meslek grubunu kötülemektedir.

3.2.3. Mahallede Sosyal Hayatın Paylaşımı

3.2.3.1. Yardımlaşma ve Dayanışma

Hüseyin Rahmi, İffet romanını yazarken, toplumsal gerçekliği de dikkate almıştır. Özellikle yardımlaşma konusu gündeme geldiğinde, mahallede yaşayan insanların ihtiyaç sahiplerine, meslek gruplarına ve gelirlerine göre yardım ettikleri vurgulanmaktadır. Bunun aksine adı geçen roman aslında yardıma muhtaç olup ta halk tarafından mahalle baskısının ve garibanlığın kurbanı olan İffet'in küçük kardeşinin ve annesinin hazin hikâyesini konu edinmektedir. Mekân olarak, şehrin arka mahalleleri, mezarlık kenarına kurulan ve genellikle çingenelerin yaşadığı yerleşim alanları seçilmiştir. Şehrin meydanında güzel bir evde başlayan hikâye kademeli olarak şehrin arka mahallelerine uzanmış, son olarak ta şehrin en dışında kalan günümüz ifadesiyle varoş mahallesinde son bulmaktadır. Romana bakacak olursak hayırsever bir doktorun bir aileye yardım etmesiyle başlamaktadır. Yazar,

---

[340] Gürpınar, "**Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?**", ss. 169-170
[341] Hüseyin Rahmi, **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**, s. 82

hekimin hikâyesiyle romana başlamaktadır. Burada dönemin yardımlaşma kültüründen örnekler sunulmaktadır. Özellikle hekim, birinci ağızdan mahallede yapmış olduğu yardımı şöyle aktarmaktadır. *"Hekimlik görevim yalnızca hastanede değildir. Mahalledeki eczanede haftada iki gün nöbetim vardır. Türlü türlü huyda insanlar, çeşit çeşit hastalar gelir. Neler görür, neler işitirim? Sakın bunların hepsinden vizite alıyorum sanma. Bir kısmının reçete parası da ben veririm."*[342] Yardımlaşma, bir toplumu ayakta tutan en önemli dinamiklerden birisidir. Herkes, kendi bütçesine, yeteneğine, mesleğine göre bu olgunun içerisine dâhil olmaktadır.

Yazarın Son Arzu adlı eserinde de ramazan ayında yapılan yardımlar üzerine örnekler verilmektedir. "Bu ayda sokaklarda başıboş gezen köpeklere varıncaya kadar hiç kimse aç kalmaz… Soylu zenginlerin konaklarında sofralar hemen herkese açıktır. Kapı çalan dilenciler, boş döndürülmez. Herkes yer, yedirir. Bu, eşsiz bir bol bol yedirme, doyurma, ağırlama ayıdır."[343] Yardımlaşma olgusu, bizim toplumumuzda her zaman var olan bir kültürdür. Dinin bunda etkisi büyüktür. Ramazan ayında kültürel olarak herkes kendince bu yardım yapmaya çalışmaktadır ki bu da öncelikli olarak komşulardan ve mahalle halkından başlamaktadır. Yazar, burada din temelli yapılan ve kültürün bir parçası haline gelmiş olan yardımlaşma örneklerini sunmaktadır.

Anadolu-Türk kültürünün en önemli özelliklerinden biri olan yardımlaşmanın aksine, bazen insanların birbirlerini çekememezlikleri ve hasetleriyle zuhur etmektedir. Her ailede, arkadaş arasında, sokakta, mahallede, daha doğrusu toplumun her kesiminde haset ve çekememezlik meydana gelebilmektedir. Bu güzel hasletlerin dışında ortaya çıkan bir durumdur. Düzen, intizamın yanında suç ve düzensizlik de toplumsal gerçekliğin bir kesitidir. İffet romanında Gürpınar, özellikle iyi ve kötünün, düzen ve düzensizliğin, yardımlaşma ve çekememezliğin çatışmasını ön plana çıkarmaktadır. Bu aynı zamanda toplumsalın oluşumundaki şartların ortaya çıkardığı bir durumdur. Yazar, mahallenin, sosyo-ekonomik yapısını

---

[342] Gürpınar, **İffet**, s. 34
Gürpınar, **Son Arzu**, s. 30

da dikkate alarak, mahalle sakinlerinin tavırlarını şu şekilde tasvir etmektedir; "burası, yoksullar mahallesidir. Bir lokma ekmek için insanların birbirlerine ne yolda hilelerde bulunduğunu görseniz insanlıktan iğrenirsiniz, tüyleriniz ürperir. İnsanın hayvanlığı sıkıntının, açlığın hükmünü gösterdiği zaman ortaya çıkar. Doğanın, nefsi besleme yolundaki zorlaması insaf, merhamet, iyilik gibi insanlığın güzel huylarını yener; aç kalan bir insanı öbürünün elinde gördüğü bir lokma ekmeği kapmak için, midesi sızlaya sızlaya, sıkıştırır. İnsanlığın, gece gündüz açlıkla güreşen şu aşağı tabakalarında ahlak yücelikleri göremediğimiz için karamsar olmayalım. İşte bu bakkal bir tane örneğini görmüş olduğunuz o yolda müşterilerle öyle yapmaya alışmış; kendisi pek hileci olduğu halde bin kez aldatılmıştır. Bize birkaç ay kadar göstermiş olduğu kırk elli kuruşluk şu güveni kendisindeki terbiye eksikliğine ve çıkarcılığına göre, gene pek büyük bir iyilik sayılır.[344] Yoksullar mahallesinde özellikle vurgulanan, yardımlaşmadan ziyade, insanların kendi durumlarını kurtarmak adına komşularına, mahalle halkına kötülük yapmak ve de dışarıdan mahalleye gelenleri öteki olarak dışlamaktır. Bu durum tüm yoksul mahalleleri için geçerli bir durum değildir. Yazarın İffet romanına has olarak vurguladığı, yardımlaşmanın aksine, çıkar ve menfaatlerin ön plana çıktığı bir dünyada insanların takınmış olduğu kötü tavrın, başkalarının hayatlarını nasıl olumsuz etkilediğinin tasvirini yapmaktır.

3.2.3.2. Mahalle Baskısı

Mahalle baskısı kavramı Şerif Mardin tarafından ortaya atılan bir kavram düşünce dünyamıza girmiştir. Bu kavramla anlatılmak istenen, çoğunluğun azınlığa tahakkümüdür. Kılık kıyafette, davranışlarda, mezhep ve dini inanışlarda aslında azınlığa söz hakkının verilmemesi, bir üst kimliğin üstünlüğünün kabul görmesi ve aksi takdirde azınlığın ortak mekânda kendini yaşayamamasıdır. Bizim burada ele alış şeklimiz ise, mahalle kültüründe, istenmeyen komşuların, mahalledeki var olan yapının aksine durum sergileyen kimselerin, mahalle halkı tarafından tecrit edilme

[344] Gürpınar, **İffet**, s. 76

hali olarak işlenecektir. Mahalle kültürümüzde genelde yardımlaşma söz konusu olmasına rağmen, komşular arasında çekememezlik, dedikodu, kavga-gürültü gibi hayatın içinden olan unsurlar da romanlarda geçmektedir. Toplumsal gerçekliğin bir yansıması olarak değerlendirdiğimiz romanlarda, çoğu kez yardımlaşmaları gördüğümüz gibi tam tersi baskıların yaşandığı, komşuluk ilişkilerinde ciddi tartışmaların yaşandığı da vuku bulmaktadır. İffet ve ailesinin kendi geçim sıkıntıları yetmiyormuş gibi komşularından ve mahalle halkından ciddi bir baskı görmektedirler. Bu olaylar yangından sonra taşındıkları bütün mahallelerde yaşanacaktır. Doktor ve arkadaşı İffet'in annesini tedaviye geldiklerinde komşularından bir şöyle serzenişte bulunmaktadır; *o sarartma karı ölmedi mi daha? Aman hanım kaç aydır çeker. Ettiği var ki bir türlü can veremiyor. Galiba artık altına yapıyormuş! O kokana kılıklı kınamsak kız ne yapıyor? Ah iki gözüm süzme aşure!.. Faztaziye! Fantaziye! Kibir kibir kibir, artık bir şey… O kız feleğe kelek demiyor şöyle… Bari bir ahım şahbazım olsa… Sokağa bir kılıkta çıkar ki görseniz… İpekli çarşaf… Kıçının üstünde bohça kadar bir kümbet, dantelalı şemsiye… Neme gerek babası benim kıza onlardan daha iyisini aldı. Kıskanan kıskançlığından kurusun… Sözün gelişini söylüyorum. Haniya! Mahalleye geldikleri günden beri kimseye bir fincan acı kahve içirmediler. Kahveden geç, bir selamlarına nail olamadık. Biz, insan mı yeriz? Biz her sabah bütün komşular toplanıp kahveler içer, güler oynarız. İnsana karışmıyorlar ki… Komşu kusurları… Ha, dur… daha nelerim var nelerim!.. Kızın yavuklusu mu, aşıklısı mı nedir? Bir delikanlı var.*[345] Bu şekilde devam edip giden ve sonunda mahallelinin tamamı tarafından, mahalleden kovulmalarına kadar devam eden bir süreçtir.

Ailenin durumunun kötü gidişi, evin küçük oğlunun açlıktan ölmemek adına ufak tefek hırsızlıklar yapmasına sebep olmaktadır. Bu durumda mahallelinin yardım etmek yerine onları mahalleden kovmaya yönelik çalışma yapmasına sebep olmuştur. Dönem itibariyle mahallenin en yetkin yöneticilerinden olan imam efendiden mahalle halkı yardım istemektedir. Önemli bir hususta bu dönemde özellikle gayri

[345] Gürpınar, **İffet**, ss. 54-55

ahlaki durumlar için imamın önderliğinde ahlaksız kişiler mahalleden kovulmaktadır. Yapılan bu uygulamanın adı da *baskın* olarak adlandırılmaktadır. İffet romanında baskın olarak gerçekleşen olay, gayri ahlaki bir durumdan değil, evin küçük çocuğunun ölmemek için komşusunun bahçesinden birkaç tane hıyar çalmasıyla gerçekleşmiştir. Mahalleli toplanır ve içlerinden bir erkek şöyle seslenir:

-İmam Efendi! Bu hırsız oğlanı anasıyla, danasıyla birlikte mahalleden çıkarmalı. Bahçıvanın, bostanında ne hıyarı kalıyormuş ne meyvesi… Bugün bahçıvan o piçin hırsızlığını gözüyle görmüş. Arkasından taş atmış gene elindeki hıyarları bıraktıramamış. Altı aydan beri mahallede ufak tefek hırsızlıklar başladı. Bunun bir çaresine bakmalı efendim. [346] Mahalledeki aforoz ortam devam etmektedir. Bu sefer bir kadın söze karışır: *o küçük oğlan şeytan gibi her delikten girip çıkıyor. Bunlar biraz daha mahallede kalırlarsa bütün evlerimiz tamtakır olacak… Başka bir erkek sesi devreye girer: öyle ya! Şerife abla pek doğru söylüyor. Bekçi, haydi kapıyı çal. Hırsız oğlanı alıp karakola götürelim. Orada söyletelim. Bir yıl önce Karabinliklerin yapısından dülgerlerin takımı çalındıydı, belki onlarda bunlardan çıkar.* [347] Tüm bu konuşmalardan sonra eve giren mahalleli, İffet'i ve ailesini evden kovarlar. Tam bir mahalle baskısının yaşandığı bu durum dönemin özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Rahmi İffet romanında, İffet'in kardeşinin hırsızlık yapmasının sosyolojik çıkarımını da yapmıştır. " *Her hayvan, her bitki, içinde yaşadığı hava ve toprağın doğal durumlarına göre bir yaşama istidadı edinir. Çocukta baş gösteren bu ahlak hastalığının pek doğal olduğunu bilmekle birlikte gene son derece yüreğim kan ağlıyor.*"[348] Öyle ki açlıktan ölmek üzere olan bu çocuk hırsızlık yapmak zorunda kalmış, kendisinin, hasta annesinin ve ablasının açlıktan ölmesine engel olmak istemiştir. Yaşı çok küçük olduğu için çalışamayacak durumda olan bu çocuk, daha sonraları için hırsızlığı adet haline getirmektedir. Yazar da bu durumu bildiği

[346]Gürpınar, **İffet**, s. 130
[347]**A.e,** s. 131
[348]**A.e,** s. 141

halde yukarıdaki çıkarımı yaparak, insanları suça iten sebeplerin, toplumsal temeline dikkati çekmektedir.

3.2.3.3. Dedikodu

Dedikodu, insanların birbirlerini çekiştirmeleri olarak kullanıldığı gibi bazen de bir haberleşme unsuru olarak ta kullanılmaktadır. İletişim araçlarının yaygın olmadığı dönemler itibariyle mahalle halkının bir nevi haberleşme aracıdır. Komşuluk ilişkilerinde, ev oturmalarında, camide, mahalle çeşmesinde, mahallenin ve toplumun önemli/önemsiz her türlü haber dedikodu aracılığıyla yayılmaktadır.

Hüseyin Rahmi, eserlerinde genellikle gündelik hayattan örnekler sunduğu için dedikodu malzemesi çok fazladır ve bu mahalle kültürünün olmazsa olmazları arasında yer almaktadır.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında da dedikodu üzerine haberleşmeler ve diyaloglar oldukça yaygın işlenmektedir. *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç,* eserinden küçük bir örnek verelim;

-Emine Hanım, azıcık pencereye gel… Bak neler olacakmış, neler? … Dünyaya yıldız çarpacakmış… Merakımdan bir yerde duramıyorum… Haberin yok mu?

-Ne var? Yine Sıtkı karısını mı boşadı

- Hay yere batsın Sıtkı da karısı da… Bu öyle karı boşama falan değil… İş fena…

-Ne olmuş canım?

-Ortalık çalkalanıyor… Bursa'da sağır sultan bile duydu… Senin hala bir şeyden haberin yok… Ah ne felaket…

-Ay yüreğime oynatma öyle, söyle hadi… Hacı babaya felç mi geldi?

-Dünyaya kuyruklu yıldız çarpacakmış.[349] Bu şekilde devam eden ve bütün sokağı saran bir dedikodu furyası başlar. Yazar bu konuşmalar için neredeyse giriş kısmında yirmi sayfa ayırmıştır. İnsanlar o dönem itibariyle dedikoduyu bir haberleşme ve iletişim aracı olarak kullanmaktadırlar.

Son Arzu'da Hüseyin Rahmi, dönem itibariyle ekonomik temelli çıkarları da dikkate almış ve halkın tepkisini de ortaya koymuştur. 1922 yılımda kaleme alınan eserde sokakların modernizasyonu sırasında sevgilisinin evini ön plana çıkaran ve değerini arttıran genç mühendisin, bu işi yaptığıyla ilgili dedikodu bütün mahalleyi sarmıştır. *"Mahallede, Salim Efendi'nin evinin değeri bu düzenlemeden sonra yüzde yüz artacaktır, denmeye başladı. Kıskançlar çoğaldı. Şikâyetler belirdi. Türlü türlü dedikodular çıktı."*[350] Mahallede baş gösteren dedikodular bazen iftiranın habercisi oldukları gibi bazen de haberin yayılması anlamını taşımaktadır. Hüseyin Rahmi'nin birçok romanında mahalle kültürünün örneği diyebileceğimiz ve bir anlamda iletişim aracı olarak kullanılan dedikodunun çok fazla örnekleri bulunmaktadır. *"İftiraların en korkunçları, Zişan'ın yüz vermemiş olduğu mahalle delikanlılarından yayılıyordu."*[351] Özellikle kadın erkek ilişkilerinde ve mahalledeki komşuluk ilişkilerin de işlenen dedikodu pasajları dikkati çekmektedir. *"... Bu olay da mahallede başka bir dedikodu konusu oluverdi ve sonra Zişan olayıyla birleşti. Mahallede kadınlığın bilgi ve kültürüne düşman gericiler, hemen bu fırsattan yararlanarak okullu kızlar aleyhinde uydurmadıkları saçmalar bırakmadılar. 'Ramazan gecelerinde sokaklarda fingir fingir al mektup, ver öpücük ile yapılan bu evliliklerin sonu, elbette böyle olur,' diyorlar ve bu sözlere, bütün işitenler baş eğerek,* "Doğru!" *diyorlardı... Birkaç mahalle, bu üç kızın, her gün yeni bir ekleme ile renklenen ve zenginleştirilen destanlarıyla çalkalanmakta idi..."*[352] Yazar burada hem dedikodu yaptırmakta hem de dönemin eğitimli kızlarına yapılan eleştirileri eleştirmektedir. Üç genç kızın sevda sergüzeşti ve yaşadıkları evlilik olaylarının

---

[349] Hüseyin Rahmi, **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**, ss. 3-4
[350] Hüseyin Rahmi, **Son Arzu**, s. 124
[351] **A.e.**, s. 197
[352] **A.e.** ss. 197-198

almış oldukları eğitimle bağdaştırılmasına tepki göstermektedir. Eserin yazıldığı dönem itibariyle kız çocuklarının okutulmaması düşüncesi toplum tarafından genel kabul görmüş bir görüş olduğu için, her kötü örnekte toplum bu olayı abartarak tepkisini göstermektedir. Yazarında bu romanda halkın genel tutumuna *"gericiler"* diyerek eleştiri getirmektedir.

3.3. Halide Edip Adıvar

Halide Edip Adıvar, Türk edebiyatının en önemli yazarlarından biridir. Yaşadığı dönem itibariyle aydın kesimle içli-dışlı olan Halide Edip, Türk modernleşmesinin kavşak noktalarından birinde önemli üretimlerde bulunmuştur. Babasının sarayda çalışıyor olması ve almış olduğu eğitim O'nu dönemin önemli kişileriyle tanışmasına vesile olmuştur. Çok genç yaşlarda gazetelerde yazmış olduğu yazılarla adını duyuran Halide Edip, özellikle kadın haklarını savunmasıyla birçok kesimin dikkatini çekmiştir. Yaşadığı dönem itibariyle, aktif siyasetin içinde de bulunan yazar, 31 Mart Ayaklanmasında bir dönem Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nda aktif görev alır. Kendisine önce onbaşı, sonra üstçavuş rütbesi verilir. Bu dönemde o zaman Osmanlı topraklarında olan Ortadoğu'da önemli işler yapar, orada yaşayan halkın sorunları üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Savaşın sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkasıyla siyasal görüş ayrılığına düşen Halide Edip, 1917'de evlendiği ikinci kocasıyla birlikte yurt dışına çıkar. 1939'a kadar yurt dışında yaşayan yazar, ülkeye dönmeden önce çeşitli konferanslar vermek üzere Amerika'ya ve Mahatma Gandhi tarafından Hindistan'a çağrılır. 1950 yılında da Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçilir fakat 1954'te görevinden istifa ederek evine çekilir ve aktif yazarlık hayatına devam eder. 1964 yılında da vefat eder.[353]

Halide Edip, romanlarındaki dış mekân olarak genellikle İstanbul seçilmiştir. İstanbul'da oluşan romanlarının pek azında Avrupa (*Handan, Son Eseri, Kalp Ağrısı*), Mısır (*Seviyye Talip*) ile ilgili bölümler bulunmaktadır. İstanbul'da

[353] Halide Edip Adıvar , **Handan**, Can Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Kasım 2011, s. 7

oluşan romanlarında çevre olarak çoğunlukla Aksaray ve çevresi yer almıştır. Bu çevrede başlayan *Sonsuz Panayır* Şişli'de gelişir; ama Aksaray çevresi ile bağlar da sürüp gider. *Yol Palas Cinayeti*, *Hayat Parçaları* daha çok Şişli'nin sosyete çevresinde geçer. *Tatarcık*, Boğaziçi'nin Poyraz Köyü'nde geçer. *Handan* Kuzguncuk'ta, *Seviyye Talip* ile *Son Eseri* Sultantepe ve Çamlıca'da, *Raik'in Annesi* Adalarda, *Kalp Ağrısı* Nuruosmaniye ile Boğraziçi'nde geçen olaylarla örülüdür. Halide Edip, yaşadığı ve çok iyi bilip tanıdığı mekânları romanlarına çevre olarak seçmiştir. *Sinekli Bakkal*'daki, *Akile Hanım Sokağı*'ndaki ve *Sevda Sokağı Komedyesi*'ndeki mahalle ve oralardaki yaşamı ortaya koyan satırlar gerçeği yansıtırlar. Semtleri, mahalleleri ve kişilerini anlatırken tabiat sevgisinin de izleri bulunmaktadır. *Tatarcık* romanı buna örnek olarak verilebilir. [354]

Halide Edip Adıvar'ın hayatına etki eden iki önemli mekân vardır. Bunlardan birincisi "*Mor Salkımlı Ev*" olarak hatırat/roman şeklinde yazdığı çocukluk ve gençlik yıllarının bir kısmını geçirdiği Ev'dir. Diğeri ise, yine romanlaştırdığı "*Sinekli Bakkal*" adlı romanda geçen, mahalledir.

Halide Edip, romanlarında yabancı karakterlere özellikle yer vermiştir. Bu O'nun yurt dışında fazla kalmasının getirdiği doğal bir olaydır. Çünkü yaşadığı dönemi aktaran gerçekçilik kuramının bir yansıması olarak bunu yapmaktadır. Bunu yaparken de iki önemli husus dikkati çeker. Bir tanesi dışarıdaki yenilikleri aktarmak için roman kahramanlarına büründürdüğü bir durumdur. Bir diğeri Batı'nın ülkemize karşı tutunduğu oryantalist tavrı eleştirmektir. Akile Hanım Sokağı, romanında yabancı bir gazetecinin Türkiye algısını ortaya koyar ve bunu yaparken de onlardaki algının yanlışlığı nazara verir. "Mary Jones, İstanbul'a gelmiş. Anlaşılan o da birçok Amerikalının tutulduğu meraka tutulmuş, yani Türkiye'de bir sene kalıp Türkler hakkında bir roman yazmak istiyormuş. Bunun Hilton Oteli'nde kabil olamayacağına kani imiş. Mutlak bir Türk mahallesinde, İstanbul tarafında bir yer tutup bir de Türk

[354] Muzaffer Uyguner, **Halide Edip Adıvar; Yaşamı ve Sanatı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, ss. 64-65

hizmetçi almak istiyormuş."[355] Yazar burada yabancı gazetecinin amacına yönelik bir girizgâh yapmıştır. Fakat eleştirisini şu şekilde dile getirir; "Türkiye'yi, şalvarlı, yatağanlı erkekler, peçeli ve evlerinde mahpus hayatı yaşayan kadınlar diyarı gibi telakki etmiş olanların zihniyetinden bir tortu, şuurunun altında yaşıyordu. Hilton'dan Akile Hanım Sokağı'na gelmek onda büyük bir heyecan uyandırmıştı… New York sokaklarında görülen kolları açık, ayakları çıplak, saçları tay kuyruğu gibi tepeden tutturulmuş yahut erkek gibi kesilmiş genç kızlardan ziyade, yeldirmeli, eski usul başları kapalı, bilhassa arada bir, eski günlerin bir gölgesi gibi dolaşan çarşaflı kadınlar onu bilhassa alakadar ediyordu."[356] Romanın devamında, Akile Hanım sokağındaki Konağa davet edilen, Mary Jones, buradaki insanları görerek şöyle bir itirafta bulunmaktadır; "mahallenin, evin başkalığına rağmen, içindekiler bizimkilerden farklı değil"[357], demektedir. Bu, yazarın Batının Türkiye'ye karşı tutunmuş oldukları oryantalist bakış açısına yapmış olduğu büyük bir eleştiridir. Halide Edip'in ilk romanı olan Sinekli Bakkal'ın, ilk basımının İngiltere'de yayınlandığını diğer eserlerinin de başta İngilizce olmak üzere diğer dillere çevrilmiş olmasından hareketle, Batı'nın Türkiye'ye karşı oryantalist tavrına eleştirinin bizim açımızdan ne kadar önemli bir değere sahip olduğu unutulmamalıdır.

Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde kadın vurgusu her zaman ön plandadır. Eserlerinde işlenilen kadın karakterler genel itibariyle güçlü, bilge, çalışkan vs. özelliklere sahip insanlardır. Handan, Halide Edip'in önemli romanlarından birisidir. Handan, aslında döneminin kadın temsilidir. O dönemde yaşayan kadınların arada kalmışlığı, aşk çıkmazlarında bunalıma girdiklerinin, kendilerini geliştirmek için insanüstü bir çaba vermişliğin göstergesidir.

Roman; Refik Cemal'den Server'e isimli mektupla açılır. Tarih miladi olarak 14 Mart 1902'dir. Şöyle başlar : "Evleniyorum Server, hem de kiminle olduğunu bilsen. Cemal Bey'in alafranga kızlarından biriyle! Unutamazsın değil mi,

---

[355] Halide Edip Adıvar**, Akile Hanım Sokağı**, Yayına Hazırlayanlar: M. Kalpaklı-S. Y. Kalpaklı, Can Yayınları, İstanbul, 2010, s. 226
[356] **A.e**.. s. 235
[357] **A.e**.. s. 236

kuzguncuk Tepesi'ndeki büyük evin kızlarını?" [358] Giriş kısmında romanın ana mekânlarından biri olan Kuzguncuk Tepesi'ni görürüz. İlerleyen bölümlerde de adı en çok geçen yerlerden biridir Kuzguncuk Tepesi. Kuzguncuk İstanbul'un güzide yerlerinden biridir. En önemli özelliği farklı dinlere mensup ailelerin bir arada yaşadığı kültürel doku bakımından yoğun olan bir yerdir. " Burada bulunan iki Rum Kilisesi, iki Yahudi sinagogu ve iki cami adeta bir dinler arası diyalog ortamı oluşturur."[359]Aynı şekilde Salah Birsel'in ifadesiyle "Ayıbı ya da şanı bizim değil, Çarşı içinde Aya Pantelemion adında bir Rum Kilisesi de vardır. 1866 yılında 500 ev ve dükkânı silip süpüren yangında kül olduktan sonra yeniden yaptırılan yapının çatısı tahtadandır. Ne ki, İcadiye Caddesinde bir ikinci Rum Kilisesine daha rastlanır. Bu da çok eski bir Bizans kalıntısı üzerine kondurulmuştur. Kuzguncuk'ta iki de Yahudi Sinagogu vardır. Bunlardan Be Yakup adındakini İspanya'dan gelen Museviler yaptırmıştır. Bugünkü günde İsrailoğulları "Virane Havrası" diye bilinen Yakup Sokağındaki sinagogda toplaşırlar. Yazar, dış mekân tasvirini yaparken, hikâyenin geçtiği yerler hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu aynı zamanda İmparatorluğun şiarından olan çok kültürlülüğün bir yansımasıdır. Her milletten ve dinden insanın yaşadığı bir ortamda insanların yaşayışlarındaki ahengi okuyucularına aktarmaktadır.

3.3.1. Mahallenin Fiziki Unsurları

3.3.1.1. Sokak

Sokak, mahalledeki fiziki yapılanmanın başında gelmektedir. Halide Edip'in romanlarında ele alınan sokaklar, dönemin mekânsal yapılanmasının, şehircilik anlayışının izlerini taşımaktadır. Yazarın eserleri arasında doğrudan bu adı taşıyan "*Sinekli Bakkal*", "*Akile Hanım Sokağı*", "*Sevda Sokağı Komedyası*" roman isimleri bulunmaktadır.

---

[358] Halide Edip Adıvar , **Handan**, s. 11

[359] Sevim Burak'ın Suskun Mekânı: Kuzguncuk, Bedia Koçakoğlu, Selçuk Üniversitesi, Alıntı: http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/1466/T24.pdf , alıntı tarihi : 21.01.2013

Halide Edip'in ilk romanı ilk kez İngilizce olarak, The Clown and His Daughter (Soytarı ve Kızı) adıyla, 1935 yılında Londra'da basılır. Daha sonra bu roman Sinekli Bakkal adıyla 1936 yılında Türkiye'de basılır. Roman, Halide Edip'in hayatında önemli bir yer teşkil eden Sinekli Bakkal Sokağında geçmektedir. Romanın giriş kısmında sokağın geniş bir tasvir yapılır. Bu tasvir sadece sokağın fiziksel görünümüyle alakalı değildir aynı zamanda burada yaşan insanlar hakkında da bizlere bilgi vermektedir. *"Evler hep ahşap ve iki katlı. Köhne çatılar; karşıdan karşıya birbirinin üstüne abanır gibi uzanmış eski zaman saçakları… Köşe başında durup bakarsınız: Her pencerede kırmızı toprak saksılar ve kararmış gaz sandıkları. Saksılarda al, beyaz, mor sardunya, küpe çiçeği, karanfil… Ta köşede bir mor salkım çardağı, altında civarın işlek çeşmesi. Bütün bunların arkasında tiyatro dekorunu andıran beyaz, uzun, ince minare… Sokakta, ayağı takunyalı, başı yazma örtülü, eli bakraçlı kadınlar çeşmeye gider gelirler. Saçları iki örgülü kız çocukları kapı eşliklerinde sakız çiğner; çakşırı yırtık, yalınayak, başıkabak oğlanlar kırık taşlar arasındaki su birikintileri etrafında çömelmiş kâğıttan gemi yüzdürürler…*[360] Sokağın toplanma yerlerinden birisi de çeşmedir. Mahalleli orada muhabbet eder, konuşur, kavga eder, eğlenir. Bu anlamda mahalle çeşmesi insanların toplumsallaşma ve kaynaşma noktalarının başında gelmektedir. Mekân olarak küçük bir yer olmasına rağmen işlevsel olarak önemi büyüktür.

Mekânlar, coğrafi özellikler insan hayatı üzerinde etkilidirler. Öyle ki sosyal bir varlık olan insan sadece yaşadığı çevredeki insanlara değil mekânlara da bağımlılık gösterir. Yaşadığı mahalle, okuduğu okul, ibadet ettiği cami, yaşadığı ev vs. insan üzerinde derin izler bırakır. Bu mekânlardan kopmak çok da kolay olmaz. Halide Edip, Sinekli Bakkal'da bu durumu Rabia üzerinden aktarır. Rabia ile evlenmek için Müslüman olan ve Osman adını alan Peregrini'nin Onu başka memleketlere götürme ihtimaline karşı Rabia'nın tutumu şu şekildedir: *"Rabia'nın bir ruh iklimi vardı ki oradan kendini koparmak imkânı yoktu. Peregrini Müslüman*

---

[360] Halide Edip Adıvar**, Sinekli Bakkal**, Yayına Hazırlayanlar: M. Kalpaklı-S.Y. Kalpaklı, İstanbul, 2011, ss. 13-14

olsa bile onu başka yerlere, başka bir hayata götürmek isteyecekti. Hâlbuki Sinekli Bakkal ona, aşkından da, hatta dininden de kuvvetli göründü. Kökleri orada, kendini oradan koparırsa, köksüz bir ot gibi kuruyacak."[361] Bu bağlılık, Rabia için sadece hatıralarla ilgili değildir. Yaşadığı mahalle, ev sokak vs. mekânsal yapıların onun üzerine kurduğu etkinin eseridir.

Mahalleler homojen bir yapıda olmasalar da genel hatlarıyla insanların zenginlik fakirlik durumlarına göre ve kültürel yapılarına göre farklılaşmışlardır. Mahalleli kavramı aynı mahallede yaşayan insanların birbirleriyle ilişkileri bakımından önemlidir ve dışarıdan gelen yabancılar bazen kılık kıyafetleriyle bile fark edilebilmektedirler. *"Sinekli Bakkal civarı Hıristiyanları şapka giymedikleri için Rakım, bunu bambaşka, Beyoğlulu bir müşteri, belki de bir seyyah olarak teşhis etti."*[362] Mahallelerin çok fazla büyük olmadığı ve sosyolojik olarak cemaat tipi bir yapılanmanın olduğu dönemler itibariyle *öteki*nin mahalleye gelmesi herkes tarafından fark edilmektedir. Bu sadece mahalle/sokak için değil aynı semt için bile geçerli bir durumdur. Bu durum mahallenin güvenliği açısından önemli bir hal teşkil etmektedir.

Halide Edip, II. Abdülhamid'in istibdat dönemini yaşamış ve dönemin yönetiminin muhaliflerinden biri olarak, o zamanda yaşanılan olayları sokak kültürüne yedirerek eserlerinde işlemektedir. Sinekli Bakkal'da Rabia'nın babası Tevfik, daha önce zenne kılığına girdiği için bir sürgün yemiştir. Aftan yararlanarak memleketine geri döner. Fakat dayanamayıp tekrar soytarılığa devam ettiği için hakkında tutuklama kararı çıkar ve Tevfik kaçak hayatı yaşamaya başlar artık her yerde aranmaktadır. *"... Sinekli Bakkal halkı bu sindirme havasında fırtınanın yaklaştığını sezen hayvanlar gibi sinmişti. Köşe başında bazen yığılıp bu meseleyi fısıldaşırken, herkesin gözü etrafı kolluyor, bir ayak sesi duyar duymaz, herkes birden susuyor... Hele Selim Paşa'nın arabasının sesi köşede işitilince çeşmede su*

---

[361] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, s. 324
[362] **A.e.**. s. 112

alan kadınlar duvarlara sürüne sürüne sıvışıyorlar…"[363] Mahalledeki tedirginlik hali bu şekilde anlatılmaktadır. Bu aynı zamanda yazarın siyasi görüşünün bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Baskı ve zulüm hayatına dair eleştirilerini, mahallede yaşayan insanların ruh halleriyle aktarmaktadır. Yazar, romanın değişik bölümlerinde yine mahalle üzerinden, padişahın yönetim anlayışını eleştirmektedir. *"…Mahalle ihtiyar heyetinin seçim zamanı gelmişti. Ağabey takımı eskici Fehmi Efendi'yi atlatmak, yerine Osman'ı getirmek istiyorlardı. Bu küçük vaka mahallenin hayatında çok mühimdi. Tepelerindeki Padişah zulüm ve despotluğuna rağmen – mahallede pek de mühim bir işi olmayan birkaç kişilik heyet seçme hakkı- onlara kendi kendilerini idare edenlerin vakarını veriyordu…*[364] Halide Edip, bir taraftan mevcut yönetimi eleştirirken bir taraftan da kendi yönetim anlayışını belirtmektedir. Bunu yaparken de devletin en küçük idari yapısı olan mahalle yönetimini hedefe koymaktadır. Mahalleli kendi kendini yönetebilecek, demokratik bir sistem geliştirmek istemektedirler.

Yazar, "*Akile Hanım Sokağı*" adlı eserine sokağın fiziksel görünümüyle alakalı takdimiyle başlar. "*Laleli civarında, oldukça kısa fakat genişçe, orta yeri gayet dikkatle yapılmış, beton bir sokak. Bu, ana caddeye paralel olan sokakların galiba üçüncüsüdür. Bir tarafı Aksaray'a giden dik ve arızalı bir iniş vardır. Öbür tarafı Beyazıd'a çıkar. Birkaçı sokaktan geçen, yer yer ana caddeden inen sarp yokuşlar görürsünüz. Yamru yumru arka sokaklar arasında bu sokağın beton olması, dümdüz ve muntazam görünüşü herkesin dikkatini oraya çeker ve merak uyandırır… Konaklardan, apartmanlardan olduğu kadar izbelerden, gecekondulardan da çocuklar orada birleşirler. Orta yerde ve yaya kaldırımında, her kılık ve kıyafette çocukların top, koşturmaca, güreş taklidi sporlarını, hulasa her çeşit oyunların örneklerini görürsünüz."*[365] Yazar, dış mekân olarak sokak tasvirini yaparken, O sokağın ne kadar canlı bir yaşam alanı olduğunu bize göstermektedir. Özellikle dikkat çekici ve çocukların tercih etmesinin sebebini beton ve düz olmasından

---

[363] **A.e..** s. 216
[364] **A.e.**. s. 399
[365] Halide Edip Adıvar**, Akile Hanım Sokağı**, s. 13

kaynaklandığını belirtir. Yaşanan mekân, gerçek bir yerdir ve orada yaşananlar bize gerçek hayattan kesitler sunar. Eğer yazarın romanında ifade ettiği mahalle ve sokakları biliyorsanız, romanı okurken oralarda yaşananlar hakkında da sosyal gerçekliği görebilirsiniz.

Yazar sokak tasvirinin yanında insan manzaralarından da bilgi aktarır. "*Sokaktan gelip geçenler de kılık kıyafet bakımından, çocuklar kadar birbirine benzemeyen insanlardır. Saçlı sakallı, kellifelli efendiler arasından geçen kadınlar da hiç birbirine benzemez.*"[366] Sokakta oynayan çocukların çeşitliliği kadar, oradan gelip geçen insanların çeşitliliği, bize bu sokağın homojen bir yapıda olmadığını göstermektedir.

Halide Edip eserlerinde dış mekân olarak, sokağa dair oldukça ayrıntılı tasvirler yapmaktadır. *Sevda Sokağı Komedyası,* adlı eserinde sokağı öyle bir anlatır ki, romanı okurken o dönemde o sokakta gezdiğinizi hissedersiniz. *"Fatih'te oldukça küçük ve dar bir sokak, iki tarafında muhtelif sınıflara mensup ailelerin umumiyetle eski, kimi küçük, kimi büyük ahşap evleri var ve altlarında her çeşit dükkân: bakkal, attar, manav, sebzeci, kunduracı, vesaire. Taş kaldırımı yer yer küçük, yürümesi hayli zor ve perişan bir geçit… Bu çarpık çurpuk taşlı sokağın ortasında bir çeşme, köşesinde de mini mini bir mescit var… Sokakta tatlı bir hüzün ve sessizlik. Biraz sonra kovalarıyla çeşmeden su almaya gelen kadın sesleri, uzak mekteplerden dönen çocukların bağırarak konuşmaları bu sessizliği bozuyor. Sokağın asıl adı İbnüssuud'dur."*[367]Halide Edip, eserlerinde mekân isimlerinin nereden geldiğini de anlatmaktadır. Akile Hanım Sokağı için yapmış olduğu sokak adının hikâyesini şimdi de Sevda Sokağı için yapar. *"İbnüssuud**,** levhası çok eski ve silik olduğu için muzip bir genç, büyük harflerle SEVDA yazmıştır. Esasen eski zaman usulü sevişmelere bu sokakta çok rastlandığı için mahalleli oradan "**Sevda Sokağı**" diye bahsetmektedir. İşin garibi bu sevda hadiseleri sadece gençler arasında değil, yaşlı*

---

[366] Halide Edip, **Akile Hanım Sokağı**, s. 14

[367] Halide Edip Adıvar, **Sevda Sokağı Komedyası**, Yayına Hazırlayanlar: M. Kalpaklı-N. D. Sönmez, Can Yayınları, İstanbul, 2011,s. 47

başlı, oldukça mevki sahibi kadın erkekler arasında da geçmiştir."[368] Sokak, bu anlamda aşkın/sevdanın bir sembolü olmuş ve bu ismi almıştır. Bu cümleden olarak ülkemizin farklı şehirlerinde; sevgi caddesi, şahin tepesi, sevda sokağı gibi benzer isimlerin birçok sokağa, mekâna, coğrafi bölgeye verildiği görülmektedir. Bu isimler sadece bir kopyadan ibaret değildir, oraların sosyolojik olarak temellerinin var olduklarının göstergeleridir.

Halide Edip, birçok romanında olduğu gibi *Tatarcık* romanında da mahalle/sokak tasvirini ayrıntılı bir şekilde vermektedir. İstanbul'un Karadeniz'e bakan köylerinin birinde geçen hikâyede sokak ve mahalle kültüründen örnekler sunmaktadır. "Cumhuriyet devri Türkiye'sinde yeni yetişen gençleri konu alır ve Tatarcık, Halide Edip'in ideal kadın kahramanlarından biridir."[369] Hikâyenin geçtiği mekânın sakinleri gariban insanlardır ve sakin bir hayatları vardır. *"Burada oturanlar çoğunlukla tek atlı araba sürücüleri, birkaç küçük emekli fukara memur, eski biçim bir ihtiyar aydın, birkaç şeyh eskisi, bir de esnaf takımıdır. Bakkal aynı zamanda kasaptır. Çünkü ahali seyrek et yer ve bir kasabı geçindirecek kadar alışveriş yoktur. Ondan ötürü dükkânın bir tarafına ayda bir kesilen koyun asılır. Aktar aynı zamanda zerzevatçıdır. Eskici kendi evinde çalışır. Bir de kahve vardır…"*[370] Toplumsal hayatta insanlar mesleklerini de toplumun şartlarına göre oluşturmaktadırlar. Bu köyde yaşayan esnaflar da burada yaşayan insanların ihtiyaçlarına göre bir şekli kazanmışlarıdır. Evler bir sokak boyunca devam eden fukara yapılarıdır. Sosyal hayatta genellikle erkeklerin kahveye çıkmasıyla sınırlıdır.

3.3.1.2. Ev/Konak

Konak, Osmanlı'nın en önemli sembollerinden biridir. Yaptığımız çalışma gereği yazılan romanlar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarıyla yirminci yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir dönemi kapsadığı için konak da ele alınması gereken bir konudur. Halide Edip, konak hayatını yakından bildiği için, hem fiziksel özellikleri

---

[368] Halide Edip, **Sevda Sokağı Komedyası**, ss. 47-48
[369] İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar**, Toker Yayınları, İstanbul, 1998, s. 91
[370] Halide Edip Adıvar, **Tatarcık**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 14

hem de konak içi ilişkileri iyi analiz etmiş romanlarında bunları sıkça kullanmıştır. Mahalledeki, görkemli, ilişkileri belirleyen, sosyal hayata yön veren mekânlar olarak konaklar birçok romanda bir karakter halini almıştır.

Romanlarında konak hayatını bir malzeme olarak kullanan Halide Edip, eve bir kültür unsuru olarak son derece önem verir. Mahalle hayatı ve evdeki değişmelerle toplumsal yapıdaki değişimin izini sürmeye çalışır. Yazarın hayatına etki eden iki farklı konak yaşantısı mevcuttur. İlki, babaannesiyle birlikte çocukluğunun geçtiği, kendi ifadesiyle 'Mor Salkımlı Ev' olarak adlandırdığı, konak yavrusu denilebilecek evdir. Diğeri ise, Üsküdar'da babasıyla yaşadığı kiralık konaktır. Konakların bakımsızlığı, haremlik ve selamlık kısımlarının kiraya verilmeleri hep bu döneme denk gelir. Bu evler, mahalleleri ve insanlarıyla yazar üzerinde derin izler bırakır. Yazar, bu iki farklı konak hayatını eserlerinde işlemektedir. Halide Edip, konağın aydınların toplandığı bir mahfil olma özelliğinden de yararlanmıştır. Rıza Tevfik, Salih Zeki, Menapirzade Nuri gibi o dönemin önemli isimlerini ağırlayan salonlarının yanısıra, evlerin daima 'münevver insanların' girip çıktığı, klasik eserleri piyanoda fevkalade çalan bir saray yetiştirmesi olan Peyker Hanım'ın konağı da küçük Halide üzerinde etkili olur. [371]

Tatarcık romanında da *Paşa Konağı*, fakir mahallenin sarayı hükmünde bir mekândır. Bu konakta aydın, münevver, zengin insanlara davetler verildiği gibi içinde bulunduğu mahalleye eğlenceler ve davetler tertip edilmektedir. Konaktan bir görevli davetin olacağı gün tüm köyü ev ev dolaşıp, çocukları hazırlar, süsler köylünün meramını dinler; *"...Poyraz Köyü kadınlarının o geceyle alakalı dedikodularını dinledi, korkularını yatıştırdı. Çünkü yalının bahçesinde bütün köy için bir sofra kurulacak, bahçede karagöz oynayacak, denize çocukları ve isteyen kadınları o beyaz süslü çatana gezdirecek. En ziyade mahallenin zihnini dolduran şey, lüks hayat sürenlerin içyüzünü bu gece yakından seyretmek ihtimali..."*[372] Konak hayatı, bir dönemin en büyük sembollerinden biri olmasına hasebiyle Türk kültürü

[371] Handan İnci, **Roman ve Mekân**, ss.42-43
[372] **A.e**.. s. 171

için önemli bir yere sahiptir. Avrupa'nın derebeylik dönemlerindeki şatolardan farklı olarak konaklar halktan kopuk yerleşkeler değillerdir. Bunu da konak hayatını yakından tanıyan hatta saray hayatını da bilen yazar olarak Halide Edip'in romanlarında görmekteyiz. Konaklar, hem resmi mekânlar olarak paşalar tarafından kullanılmış hem de daha sonra varisleri tarafından zenginliğin ve varlıklı olmanın sembolleri olarak kullanılmışlardır.

Konak hayatı, ilk dönem Türk yazarlarının oldukça ilgisini çeken bir yapıya sahiptir. Genel hatlarıyla, Osmanlı toplum yapısının üst sınıfındaki insanların hayatlarını sürdürdükleri konaklar, birçok romanda işlenmiştir. Halide Edip, saray hayatını ve onun kısmen yansıması olan konak hayatını iyi bildiği ve iyi gözlemlediği için romanlarında konak hayatından oldukça kesitler sunmaktadır. *Sevda Sokağı Komedyası*, adlı eserinde de konak hayatından çokça söz etmektedir. Saray yanındaki Nazırlık konağından, Fatih'teki daha mütevazı evlere kadar buraların işleyişleri hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. *"Birinci dünya savaşı ilan edildiğindi zamandan epeyce sonra Hanımefendi konağı kapatıp Fatih civarındaki büyük bir eve taşındı. Fatih'te eski konağın haşmeti olmamakla beraber gene de muhitine göre çok yüksek bir mevkii vardı. Bir sürü komşu geliyordu."*[373] Yazar, hikâyenin geçtiği dönemdeki gerçekliği bize sunmaktadır. Osmanlı bir savaştan çıkmış başka bir savaşın içine girmiştir ki bu da elbet hem siyasi, hem askeri kişiliklerin ailelerini de doğrudan etkilemektedir. Bu doğrultuda konaklardaki yaşam, oralarda geçen toplantılar ve misafirlikler bizlere o döneme ait geniş bilgiler sunmaktadır.

Yazarlar dış mekân tasvirlerini yaparken, mahalle ve sokakların dışında kullanılan malzemenin yanında *ev*'i de kullanmaktadırlar. Halide Edip'in yaşadığı dönem itibariyle, konaklar, apartman daireleri ve gecekondular içiçe geçmiş durumdadır. Henüz modern anlamda şehirleşmenin tam olarak yaygınlaşmadığı 1900'lü yılların başıyla, apartmanların yaygınlaştığı ve 1950'lilerin başlarında başlayan göçle birlikte gecekondunun yaygın hale geldiği döneme kadar ki yelpazede

---

[373] Halide Edip, **Sevda Sokağı Komedyası**, s. 43

yazar, dönemin şahidi olarak bu üç yapılanmayı eserlerinde işlemektedir. "*Çökmeye mahkûm cumbalı, kafesli, yanları teneke kaplı evcikler, biraz daha içinde yaşanabilecek başka ahşap binalar ve bu eski biçim evlerin aralarında mesela, yüzleri iki metreyi geçmeyen, altı yedi katlı kâgir veya beton Hilton karikatürleri de göze çarpar… Hiçbiri fazla büyük değildir, fakat Aksaray'a inen tarafın iki köşesinde karşı karşıya, biri ahşap öteki kâgir iki konak vardır. Bunlar adeta kibar mahallelerden buraya uçmuş gelmiş gibidir. Bunlardan biri, kâgiri, tuğla renginde kırmızı; öteki, boyaları dökülmüş, beyaz bir ahşap konaktır. Kırmızı konak ve onun sırasındaki evler, arka taraftan sadece bahçelere, küçük camilere, evlere, ön taraftan sokağa bakar. Beyaz konak ve sırasındaki evlerin arka manzaraları çok gariptir. Bir takım daracık, inişli yokuşlu garip izbeler, kulübeler, eski zamandan kalmış yarı yıkık hamam kubbeleri, bunların arasında dolaşan insanlar ve onların arkasında bütün ihtişamıyla mavi deniz."*[374] Sokaktaki evlerin dış mekân tasviri, bize genel hatlarıyla o mahallede yaşayan insanlar hakkında bilgi vermektedir. Konaklar, apartmanlar, gecekondular içiçe geçmiş durumdadır. Konak hayatının son bulduğu dönemde ele alınan *"Akile Hanım Sokağı"* adlı eserde yazar, bu gerçekliği gözler önüne sermektedir. Konaklar artık bakımsız haldedir ve imkânlarına göre insanlar ya apartmanlara yaşamakta ya da gecekondularda yaşamaktadırlar.

"Akile Hanım Sokağı" adlı eserinde Halide Edip, sokağın en oturaklı binalarından olan konağı etraflı bir şekilde tarif etmektedir. Dönem itibariyle konaklar önemli toplantıların yapıldığı, entelektüel sohbetlerin düzenlendiği, önemli kişilere partilerin verildiği bir mekân olarak tanıtılır. *"Konak, hemen yüz yıl önce, İstanbul'a gelmiş olan bir İtalyan mimar tarafından yapılmış. Son sahibi, Abdülhamid devrinde başmabeyincilik etmiş, Abdüllatif Bey adlı bir zatmış. Bu konak Fransız edebiyatında gördüğümüz on sekizinci asrın kafalı, sanatkâr, yüksek mevki sahiplerinin toplandığı cemiyetleri hatırlatan toplantılara sahne olmuştur."*[375]

---

[374] Halide Edip**, Akile Hanım Sokağı**, s. 14
[375] **A.e**. s. 51

Adı geçen romanda, sokakta bulunan ve roman içerisinde *Kırmızı Konak* diye adlandırılan yapı bir karakter biçimini almıştır.

Halide Edip, yaşadığı dönem itibariyle entelektüel çevresi geniş bir insandır. *"Pazar günleri, Samim Beylerin modaya uygun bir kabul günü telakki edilemez. O gün, o ev, fikir, sanat, hatta alelade siyasi ve gayri siyasi dedikoduların birbirine karıştığı bir pazaryeridir."*[376] Dönemin zengin, münevver insanları evlerinde ya da konaklarında verdikleri parti ve toplantılarda siyaset, sanat, fikir sohbetleri etmektedirler. Yazar da bu tür toplantıları eserlerinde sıklıkla işlemektedir.

Halide Edip, değişim geçiren ve kurtuluş arayan Osmanlı toplumundaki yozlaşma dönemini Sinekli Bakkal romanında, konak üzerinden yapar. Şaibeli bir şekilde ele geçirdiği konağı alafranga özentisiyle yozlaştıran devlet adamının evi Tevfik'in ağzından şu şekilde eleştirilmektedir; *"Her yer sarı yaldızlı endam aynaları, konsollar ve masalarla dolu. Döşemeler münasebetli münasebetsiz birbirinin tepesine çıkar gibi tıklım tıklım doldurulmuş. Herif adeta Beyoğlu'nun dükkânlarını evine nakletmiş. Hele duvarlarda üniformalı, üniformasız, boyalı boyasız bir Zati Bey serisi… Nerede Selim Paşa'nın sadeliğe, genişliğe, ışığa istinat eden dürüst zevkli evi? Hatta Zati Bey'in 'Eski Türk Odası' diye özenip bezenip döşediği oda bile antikacı Hayım'ın dükkânının bir köşesine benziyor… Evin hizmetçileri de, eşyaları ve tanzimi gibi özenti…"*[377] Yazar, burada hem Osmanlının çöküşündeki Batı hayranlığının etkilerini vermekte hem de konak üzerinden bu çöküşün ve yozlaşmanın estetik anlamdaki kültür şokunu anlatmaya çalışmaktadır. Konaklar yapı itibariyle Türk Müslüman kimliğinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktaysalar da içleri artık alafranga malzemelerle doldurulmaktadır.

İstanbul'un tarih boyunca yaşadığı kozmopolitlik romanlarda da işlenmektedir. Daha çok komşulukların yaşandığı, Türk, Rum, Ermeni vs. vatandaşların aynı muhitte, aynı sokak ve apartmandaki ilişkileri gözler önüne serilmektedir. Günümüzde de benzer bir kültürden bahsetmek mümkündür. Sosyal

---

[376] **A.e**. s. 104
[377] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, s. 188

hayatta zengin insanların vermiş olduğu davetler modern dönemin bir göstergesi olarak artık konaklardan apartman dairelerinde evrilerek gerçekleşmektedir. *"Apartmanın dört katını dört büyük zengin tüccar işgal ediyor, ikinci katla en yukarıdaki katta da iki Rum aile oturuyordu... Mütemadiyen yemek veriliyor, kafalar tütsüleniyor ve oldukça gürültülü bir hayat sürülüyordu."*[378] Cumhuriyet devrinin yeni modern yapıları olarak apartmanlar dikkati çekmektedir. Buralarda oturan insanlar hem sınıf farkını ön planda tutarlar hem de cemiyet hayatının yaşandığı yerlerdir. Zaten apartmanlar da şehir merkezinde boy gösterdikleri için alt tabakanın böyle bir alanda oturması kolay değildir. Cumhuriyet sonrasının toplumsal değişmelerinin yansıtıldığı bir roman olan Akile Hanım Sokağı, eski bir İstanbul sokağının 1950'lerdeki görünümü ile başlar. Halide Edip, geçmişin çizgilerini kaybederek yeni bir kimliğe doğru yol alan bu sokağın yansıttığı değişimle bütün Türkiye'deki değişiklikleri simgeleştirmek ister gibidir.[379] *"...buradaki evler bugünkü Türkiye'nin mimari bakımdan eski ve yeni birbirine benzemeyen üsluplarının bir hulasası gibidir. Çökmeğe mahkûm cumbalı, kafesli, yanları teneke kaplı evcikler, biraz daha içinde yaşanabilecek başka ahşap binalar ve bu eski biçim evlerin aralarında mesela yüzleri iki metreyi geçmeyen altı, yedi katlı kâgir veya beton Hilton karikatürleri göze çarpar. Her halde üç, dört yüz yıllık bina usullerinin –şaka olsun diye- numuneleri karmakarışık bir sergi halindedir."*[380] Halide Edip, konaktan modern eve kadar geniş yelpazede evlerin dönüşümünü aktarmaktadır.

Halide Edip, hayatının büyük bir bölümünü yurtdışında geçirdiği için, oradaki kültürün aktarımı adına bunu kısmen romanlarında da işlemiştir. Romandaki mimar olan karaktere yeni bir apartman dairesi projesi olarak, New York'taki süit odaların tarifini yaptırır; "*Bir tek muazzam oda, bir de antreden ibaret. Odanın bir duvarına dolap kapakları sıralanmış. Birincisi düz bir kapak, bir düğmeye basıyorsunuz, bir yatak oradan iniyor. Ertesi sabah aynı düğmeye basıyorsunuz, yatak duvarda kayboluyor. Ondan sonraki kapak dolapları tuvalet yeri, elbise dolabı,*

---

[378] Halide Edip**, Akile Hanım Sokağı**, s. 154
[379] Handan İnci Elçi, **A.e.**. s. 220
[380] Halide Edip**, A.e.**, s. 4

çamaşır dolabı, banyo, mutfak…"[381] Yeni bir mimari yapının ülkemize ne zaman girdiği konusunda kesin bir tarih bilmiyoruz fakat yazarın buradaki ifadeleri bizleri bilgilendirmesi açısından değer atfetmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni zenginleri saran 'modern ev' tutkusunun örneklerinden birini de *Tatarcık* romanında, Sungur Balta'nın Kübik Palas'ında görüyoruz. Eve bir kültür unsuru olarak özel bir değer veren Halide Edip, Cumhuriyet sonrası batılılaşma taklidini de ev kültürü üzerinden eleştirmektedir. Tanzimat sonrasının alafrangalılaşma eğilimini aynı abartılı gösterişle sürdüren görgüsüz evlerin karşısına yazar, olumlu genç karakterlerine kurdurduğu ideal ev örnekleri çıkarır. *Tatarcık*'ta da Sungur Balta'nın coğrafyasına ve kültürüne yabancı, tuhaf kübik evinin karşısında da baba ocağını işleyerek güzelleştiren Lale'nin batılıları da hayran bırakan özgün evi vardır.[382] Romanlarında batılılaşma problemine geniş yer veren Halide Edip, doğu-batı tartışmalarına, doğu kimliğini koruyarak batılı bir kimlik kazanan ideal tiplerle, batı taklitçilerini yaşadıkları evlere göre de karşılaştırmaktadır.

3.3.1.3. Cami/Mescit

Osmanlı şehir yapılanmasının başlıca yapısı konumunda olan cami, ibadet, eğitim, yönetim vs. gibi işlevleri bünyesinde barındırmaktadır. İnsanların ezan sesinin duyulabileceği uzaklıkta yapılan camiler, devlet tarafından değil genellikle vakıflar aracılığıyla yapılmaktadırlar.

Çalışmamızda caminin önemi, yazarların bu mekânları işleme tarzlarıyla alakalıdır. Bazen bir eğitim yuvası olarak işlenmekte, bazen de gelir kapısı olarak işlenmektedir. Halide Edip, Sinekli Bakkal'da imamı başa aldığı için mahallenin mescidinin önemi büyüktür. Ana karakter olan Rabia, dedesinin rahle-i tedrisinden geçmiş ve hafız olmuştur. Sinekli Bakkal sokağına komşu olan Selim Paşa Konağı'na sıklıkla ziyarete giden Rabia, burada musiki hocası Peregrini ile tanışır.

---

[381] Halide Edip**, Akile Hanım Sokağı**, s. 223
[382] Handan İnci Elçi, **A.e..** s. 205

Sesi ile kısa zamanda üne kavuşan ve özellikli de ramazan aylarında çeşitli camilerde okuduğu mukabele ve ilahilerle ciddi bir gelir elde etmektedir. *"Bugün Ayasofya'da, cumartesi günleri Fatih'te, Perşembe günleri Valide Camii'nde, başka günler Sinekli Bakkal Mescidi'nde. Avuç avuç para kazanır."*[383] Dönem itibariyle, din merkezli yaşayan ve sosyal hayatı bu doğrultuda yaşayan insanlar için camiler merkezde bulunmaktadır. Özellikle Müslümanlar için kutsal ay olan Ramazan Ayı'nda bu durum zirveye çıkmaktadır. Gündüzleri sokakların boşaldığı, namaz vakitleri camilerin dolduğu bir dönemdir. Halide Edip, bu durumu Sinekli Bakkal'da ecnebi bestekâr Peregrini'nin gözünden aktarır. *"Karşıki evler kara çatıları altında uyuyor gibi, bu saati, mutlak oruçlu mahalleli yataklarında geçiriyor olacak, çünkü sokaktan bir kul geçmiyor… Peregrini'nin içini kapalı ve gizli bir kıta keşfetmişlerin sevinci bürümüştü. Sevimli, hususi, teklifsiz ve insani bir kıta!... O dakika bu dükkânın ve sokağın haricindeki her şey sunidir, yabancıdır. Ona öyle geldi ki bu dar sokak sakinleri için dünyada bir tek maddi kıymet yoktur, onlar yalnız kalbe ve manevi servetlere, güzelliklere kıymet verirler…"*[384] Daha önce, oryantalizm eleştirisi yapan Halide Edip, bu sefer de ecnebi bir karaktere din ve toplum övgüsü yaptırarak Batı'nın Doğu karşısındaki olumsuz algısına karşı bir tavır sergilemiştir.

Handan romanında, çeşitli dinlerin mabetlerinden örnekler verildiği gibi, Cami hakkında da geniş bilgi verilmektedir. Ayrıca, bu mabetlerin yan yana durmasının şaşırtıcılığı da aktarılmaktadır. *Kuzguncuk'ta iki de cami vardır ki Üryanizade diye anılan 1889 yılında 76 yaşında ölen Şeyhülislam Esat Efendi -ki Mithat Paşa ve arkadaşlarını yargılayan Yıldız Mahkemesinin idam kararlarını onaylayan şeyhülislam odur-yaptırmıştır. Şerefesi saçaklı tahta minaresi sağında. Kapısının üstünde ta'lik yazı ile bir Besmele, sağ ve sol kanatlarında ise bir hadis. Kuzguncuk vapur iskelesinin karşı sırasındaki Ermeni Kilisesinin üstündedir ki-dünyanın bundan başka hiçbir yerinde bir cami ile bir kilise yan yana gelmemiştir.-*

---

[383] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, s. 114
[384] **A.e**. s. 114

Yenigün Sokakla Köşe oluşturur."[385] Mekânın romanda işleniş şeklini bilebilmek için öncelikle mekânın özelliklerini bilmek lazım. Bu yüzden Kuzguncuk Tepesi görüldüğü üzere farklı dini motiflerin biraradalığını yansıtan bir kilim gibidir. Handan'ın da doğup büyüdüğü yer Kuzguncuk Tepesi'ndeki "Büyük Ev'dir.

3.3.1.4. Kahvehane

Kahvehane ya da kıraathane, modernleşme öncesi dönemde, toplumsal hayatta ataerkil toplumların, en büyük sosyal kurumlarından birisidir. Kadınların mahalle çeşmesinde yapmış olduğu iletişim, erkekler için kahvehaneler için geçerlidir. Mahalledeki olaylar, siyasal gelişmeler hep bu alanda konuşulur, tartışılır. Kahvehaneler erkekler için, cami dışındaki ve iş yaşamı dışındaki toplanma merkezleri olarak görülebilir. Kahvehaneler günümüzde birçok köyde, mahallede eski konumlarını sürdürmektedirler fakat modern dönemde artık kahvehanelere alternatif birçok oluşum olduğu için genel anlamda eski konumlarını koruyamadıklarını söylememiz gerekmektedir. Çalışmamızın gereği olarak incelemiş olduğumuz romanlar, genellikle 19. Yüzyılın sonlarından 20. Yüzyılın birinci yarısını kapsadığı için kahvehanelerin yapısal anlamdaki konumlarını korudukları bir dönemi ihtiva etmektedir.

Yazar, *Sinekli Bakkal* adlı eserinde kahvehanelerin sadece boş zaman işlevini yerine getirmediğini aynı zamanda eğlence kültürünün yaşandığı yerler olduğunu da göstermiştir. Şöyle ki; Rabia'nın babası Tevfik, mahallede karagöz oynatan ve orta oyununda zenne rolüne girdiği için kız lakabı alan biridir. Soytarılık yaptığı için sürgün yer. Af çıkıp döndüğünde mahalle kahvesinin sahibi ona bir teklif götürür: *"Kabasakal Kıraathanesi sahibi dükkâna geldi. Kıraathaneyi yeni boyatmış, baştanbaşa kırmızı kadife koydurmuştu. Haftada bir gece olsun Tevfik gelir, meddahlık eder miydi? Eski oyuncunun gözlerinde şimşekler çaktı, yutkundu. Kıraathane sahibi hemen kabul edecek zannetti. Fakat gözlerindeki ateş birdenbire söndü, başını salladı kat'i bir sesle: olmaz dedi. Bir hafta sonra aynı adam yine*

[385] Koçakoğlu Bedia, **Sevim Burak'n Suskun Mekânı: Kuzguncuk**, http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/1466/T24.pdf. 25.06.2013

geldi. Kıraathanede Cuma akşamları Karagöz oynatmasını teklif etti… Bu sefer: olur, dedi."[386] Halide Edip, siyasi mesajlarını romanın soytarısı olan Tevfik üzerinden kıraathane de verir. Abdülhamid döneminin muhaliflerinden olan yazar, Tevfik'in sergilediği gölge oyununda Abdülhamid yönetimini eleştirir. *"Oyun eski oyundu ve her vakit Padişah'ın ömrüne dua ile başlar dua ile biterdi… Abdülhamid'in mürteşi*, azılı büyük memurlarından pek farklı değildi, hatta vaktiyle Gelibolu Mutasarrıfı olan zamanın Dâhiliye Nazırı Zati Bey'e benzemiyor değildi. Arnavut rolüne çıkan kâğıt kukla zamanın tüfekçibaşısını çok hatırlatıyordu…"*[387] Kahvehaneler, aynı zamanda dedikodu ve değişik bilgilerin aktarıldığı, fısıltı gazetesinin yaygın olarak kullanıldığı kamusal alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Abdülhamit devrine yönelik eleştirilerine kahvehanelerde geçen sohbetler aracılığıyla yansıtmaktadır. *"... mahalle kahvehanesinde, mazmunlara yapılan işkenceleri, hatta mübalağa ile Gözpatlatan'ı bile işitmişti…."* [388] Mahalle kahvehaneleri, toplumda cereyan eden her türlü olayın konuşulduğu, aktarıldığı ve haberlerin yayıldığı mekânlar olarak işlenmiştir. Bu durum, iletişim araçlarının çok yaygın hale geldiği günümüzde bile devam etmektedir.

Halide Edip'in *"Akile Hanım Sokağı"* adlı eserinde yazar, romanın ana kahramanı olan Akile Hanım'ın kocasının O'nu aldatışının öyküsünü kahvehaneyi merkeze alarak anlatmaktadır. Evliliklerinin ilk dört yılı kahvehaneye çıkmayan Fatin Varna, kahvehaneye çıkıyorum bahanesiyle başka bir kadının evine gitmektedir. *"Kahvehaneye gidiş akşamları sıklaşınca ve geceleri geç gelmeye başlayınca, Akile Hanım bir defasında kahveye kadar gitmiş ve kahveci o hafta Fatin Varna'nın hiç kahveye gelmediğini söylediği zaman, köşe başında konuştuğu rivayet edilen kadın hikâyesi ciddi bir hal almıştı."*[389] Mahallede bu konu bir dedikodu malzemesi haline gelmektedir. Bir taraftan da kahveci Fatin Varna'yı uyarmaktadır. *"Dikkat et, senin kahveye gelmediğini, gece yarısına kadar zamparalık ettiğini ailen*

---

[386] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, s. 126
[*] Mürteşi: Rüşvet yiyen.
[387] **A.e.** s. 139
[388] **A.e**. s. 216
[389] Halide Edip**, Akile Hanım Sokağı**, s. 75

biliyor, demişti." [390] Kahvehaneler, erkeklerin belki bir kaçamak aracı olarak, evden uzaklaşma aracı olarak kullandıkları kamusal alanlardır ve mahalledeki her türlü olayın, konuşulup görüşüldüğü dedikodu merkezleridir.

Kahvehaneler sadece günlük hayatta erkeklerin buluşma alanları olarak iş görmemekte aynı zamanda eşlerin birlikte gittikleri eğlence merkezleri olarak ta çalışmaktadırlar. Bu tabi Cumhuriyet'in ilanından sonra modernleşme çabalarıyla da ilgili bir durumdur. Halide Edip, kahvehanelerin eğlence işlevini Akile Hanım Sokağı romanında şöyle tasvir etmektedir: *"İşte Emirgan'ın en geniş kapalı kahvesi. Önündeki bahçede, küçük masalarda bir hayli müşteri var. Hava güneşli… Mavi deniz pırıl pırıl. Boğaz'ın karşı taraf tepeleri öyle latif ve yumuşak kıvrıntılarla uzanıyor ki… Denizin üstünde vapurlar, takalar, kayıklar karşıya doğru yahut sahip boyunca uzanıp gidiyor. Kahvenin içinden insan sesi gelmiyor. Beyaz ceketli, siyah kelebek boyunbağlı garsonlar, ellerinde çay semaverleri, bisküvi ve kek tabakları, sağa sola koşturup duruyorlar… Plaklardan mütemadiyen caz havaları çığrışıyor… Galiba en gözde havalar. Kahveye giren çıkan gençler, hatta ihtiyarlar bu havalar çalınırken onlara uyarak, başlarını, kalçalarını sağa sola hafif hafif sallıyorlar. Oturanlar yavaş yavaş ayaklarını yere vurarak havaya uyuyorlar."*[391] Yazar, eğlence kültüründen de kesitler sunarak, kahvehanelerin bu işlevini ortaya koymaktadır. Daha çok balo salonlarında yaşanan bu tarz eğlence kültürünün o dönemde kahvehanelerde de yaşanmakta olduğunu anlamaktayız.

3.3.2. Mahallede Ön Plana Çıkan Karakterler

3.3.2.1. Bakkal

Bakkallar, yerlerini marketlere ve alışveriş merkezlerine kaptırıncaya kadar mahalle kültürünün önemli parçalarından birini teşkil etmektedirler. Mahallede olup biten her şeyden önce mahalle bakkalının haberi olur. Bir anlamda mahallenin haberleşme merkezi gibi çalışmaktadırlar. Kimin ne kadar kazancı var? Kimin ne

[390] **A.e.**. s. 77
[391] **A.e.**, s. 110

kadar borcu var? Kimin evinde hangi yemek pişiyor? Gibi soruların cevapları genellikle mahalle bakkallarında bulunmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmanın konusu olarak, burada bizi ilgilendiren yazarların bakkalları ne şekilde ele aldıklarıdır.

Halide Edip'in Sinekli Bakkal adlı eserinde, bakkal romanın başkahramanıdır. Romanın giriş kısmında, *dışarıdan sokağa gelen yabancı birisi için çeşmede su dolduran kadınlara sorulunca; biri, Mustafa Efendi'nin İstanbul Bakkaliyesi, öteki ise mahalle imamıdır.*[392] Buradaki bakkal figürü, Mustafa Efendi, daha çok meddahlık yapan hasis bir kişiliktir. Eserde imamla bakkal arasında organik bir bağ vardır ve bu romanın sonuna kadar devam eder.

Hüseyin Rahmi'de genellikle mahalle bakkalları korkulan ve çıkarcı kişiler olarak lanse edilmektedir. Halide Edip ise öyle bir diyaloğa hiç girmez. "*Akile Hanım Sokağı*" adlı eserinde mahalle bakkalı, adres sorulduğunda cevap verilen ve adres soranlar hakkında dedikodu yapılan yer olarak işlenmiştir. Yazar bu romanında mahalle isimlerinin nasıl verildiği sorusunun cevabını da bakkalın ağzından bildirir; "*Eski İstanbul'un âdetini bilmez misin a birader? Kalubeladan beri sokak isimlerini, o civarda dikkati çeken, iyi kötü kendisine mahsus şahsiyeti olan adamlardan alırlardı. Kim bilir, belki bu civarda vaktiyle herkese akıl öğreten bir kadın yaşamıştır."* Bakkaldaki muhabbet bu şekilde devam eder ve kadınlar üzerine bir eleştiri gelir.

-Ukala desen daha iyi olur. Zaten erkeklere akıl hocalığı etmeyen dişi mahlûk var mıdır ki…

-Eskiden sokak isimlerini biraz da alay tarzında verirlerdi…

-Mesela Sinekli Bakkal…

-Mesela Şaşkın Bakkal… Bu sırada orada bulunan bir müşteri söze girer ve sokağın isminin nereden geldiğini oradakilere söyler.

---

[392] **A.e..** s. 14

-Eskiden sokağın adı ne idi bilmem ama bugün o sokağa o isim çok yaraşıyor. Ben sokağın yanındaki yokuşta otururum. Orada Akile Hanım diye bir hatun vardır; bütün sokak ondan akıl danışır.[393] Sokağın resmi adı Ahmet Kemal Sokağı'dır fakat orada oturan halk tarafından sevilen ve saygı duyulan kişi olan Akile Hanım, sokağa adı konulan kişi olmuştur.

3.3.2.2. İmam

İmam, Osmanlıdan günümüze mahallede üzerinde etkili olan insanların başında gelmektedir. Muhtarlığın henüz kurulmadığı dönemde mahallenin her türlü resmi işlemlerini yöneten imam, muhtarlık kurumu kurulduktan sonra da hem resmi işlerle ilgisi devam etmiştir hem de mahallenin kanaat önderlerinin başında gelmektedir.

Halide Edip'in, *Sinekli Bakkal* adlı eserinde mahalle imamının önemli bir rolü vardır. İmamı tipolojik olarak ayrıntılı bir şekilde anlatan yazar, roman boyunca imamdan çok ta hoşnut olamayan bir tavır benimser. *Kirpi kılları gibi ayakta duran iki kaş, içeriye çökmüş, kömür gibi siyah, kor gibi yakıcı, burgu gibi keskin iki ufak göz. Burun uzun ve tilkivari, Karasakal hayli kırlaşmış. Boyu kısa, vücudu cılızdır. Fakat beyaz sarığın kallaviliği, geniş yenli latanın içinde ağır ağır sallana sallana yürüyüşü ona hususi bir heybet verir… Defin ilmühaberi, nikâh izinnamesi almak için çekişe çekişe onunla pazarlık edenler ona pinti imam, hasis imam der geçerler. Fakat küçük mescitte vaaza devam edenler, huzurunda biraz korku biraz da rahatsızlık hissederler… Sinekli Bakkal sokağında daimi bir ahret havası yaratmak isteyen İmam, insanların günah temayüllerinin karşısında kendini aciz buldu. Mahalle halkı neşeli, gürültülü, bidüziye, Allah yolundan şeytan yoluna kayan insanlardı. Fakat o meyus olacak hilkatte değildi.*[394] Romandaki imam tipolojisi, halkın çok da hoşlanmadığı, hatta korktukları bir insandır. Dönemin yapısı gereği, nikâh ve ölüm belgeleri gibi resmi işler imamın kontrolünde gerçekleştiği için, mahalleli bir nevi imama katlanmaktadırlar.

---

[393] **A.e**. s. 17
[394] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, ss. 15-16

Romanın ana kahramanlarından olan imam, halkla çok da muhabbeti olmayan, yaşlı, yorgun ve aksi bir ihtiyardır. Yazar, sonradan Müslüman olan ve torunuyla evlenen Osman'ın gözünden imamı anlatır. *" ...İskelet gibi zayıf başına çökük göz evleri birer volkan ağzı gibi, içlerinde bir türlü soğumayan lavlara benziyorlardı. Yuvarlak beyaz dikkatle kesilmiş, bıyıkları kısa kırpılmış ve ağzının belki sesinden fazla öfkeli ve şiddetli püsküren bir manası vardı… Ne söylediğini Osman anlamıyor, fakat her kelimenin ardında İmam'ın ruhundan kopan bir gayz darbesi var. Hatta rahmet, bağışlanma vadeden surelere bile küçük vücuduna sığmayan kinini, insanları hiç affetmeyen nefretini karıştırıyordu...* [395] Yazar, aslında dini karakter konusunda çatışmacı bir tavır izlemektedir. Mahalle mescidinin imamı, kötü karakterli, sert mizaçlı, dışa kapalı bir adam olmasına rağmen, torunu olan ve onun eğitiminden geçen torunu Rabia, halk tarafından sevilen ve saygı duyulan, karakteri düzgün, tüm dini değerlerine rağmen yeniliğe açık bir karakterdir.

3.3.3. Mahallede Sosyal Hayatın Paylaşımı

3.3.3.1. Yardımlaşma ve Dayanışma

Hemen hemen tüm romanlarda yardımlaşma kültüründen örnekler sunulmaktadır. Kimi zaman zengin insanların yoksullara açıktan yaptığı nakdi yardımlar anlatılır, kimi zaman özellikle ramazan aylarında farklı mahalle ve sokaktaki tanımadıkları insanların esnafa olan borçlarını ödeme, kimi zaman bir doktorun hastalarına ücretsiz tedavisi, kimi zaman da mahallelinin birbirlerine yaptıkları imeceler anlatılmaktadır. Yardımlaşma mahalle kültürünün vazgeçilmezi ve dinamosu niteliğindedir.

Sinekli Bakkal romanında Halide Edip, mahalledeki klasik yardımlaşma kültürünün dışında, dönemin mahalle delikanlılarının mahalle namusu, mahalle güvenliği gibi konuları da işlediği görmekteyiz. Rabia'nın mahalle dışından yaşlı bir adamla evlenmesi mahalle delikanlılarının başı olarak kabul gören tulumbacı Sabit Beyağabey'in koruması altına girmesiyle ilişkilendirilir. Tulumbacı başı, mahiyeti

[395] **A.e**. ss.363-364

altındaki gençlere şu emri verir; *"... -Rabia Abla'nın kocasına hepimiz Osman Amca diyeceğiz, anlaşıldı mı?... Bu bir emirdi. Ve herhangi kanundan daha sarih ve emin bir şekilde Osman'ı, Sinekli Bakkal mahalle tosunlarının şerrinden muhafazaya kadir bir emirdi. Rabia Abla'nın kocası kim olursa olsun Sinekli Bakkal'da her türlü el ve dil taarruzundan masundu..."*[396] Dönemin resmi güvenlik teşkilatının haricinde mahallenin namusundan ve güvenliğinden sorumlu genç bir grup mevcuttur. Mahalle bir aile olarak algılandığı için bu kişiler dışardan gelen herkese karşı mahalleyi korumayı kendilerine borç bilmektedirler. Bu delikanlılığın da gereğidir. Bireyselliğin olmadığı, iletişim araçlarının yaygınlaşmadığı, cemaat tarzı ilişkilerin yaşandığı dönemler için geçerli olan bu özellikler, günümüzde artık yok denecek kadar azdır. Romana dönecek olursak, Rabia'nın kocası da aileye yeni gelmiş bir birey gibi kabul görür ve mahalle delikanlıları tarafından koruma altına alınır.

Akile Hanım Sokağı romanında da yardım kültürünün örneklerinden birisi verilmektedir. *"Doktor Sadri Bey bambaşka bir insandır. Haftada bir gün hastalarından para almaz. Sonra nereye çağrılsa, ne verilse onu alır. Her halde, mesleği onun ancak karnını doyuruyor galiba."*[397] Sadri Bey'in bir de tıp fakültesinde okuyan yardımcısı vardır. Gülbeyaz ismindeki, mahalledeki herkesin hayran olduğu, çalışkan, dürüst bir karakterdir. Zaten Halide Edip'in romanlarında ön plana çıkan en büyük özellik güçlü kadın karakterlerdir. Bu romanda, Akile Hanım sokağındaki güçlü kadınlar hem Akile Hanım hem de Gülbeyaz'dır. Akile Hanım güçlü karakteri, yardımseverliği ve iş bitiriciliği ile ön plana çıkar, Gülbeyaz'da çalışkanlığı, namusu ve yardımlarıyla ön plandadır. *"Mahallenin fukara hastalarının iğnelerini Köksal, Gülbeyaz'a yaptırır, iğne yaptıkları arasında az çok bir ücret verebileceklerinden aldığı küçük parayı da Gülbeyaz'a bırakırdı."*[398]

Akile Hanım, sokaktaki hatta mahalledeki insanların en büyük yardımcısı gibidir. "*Erkeklerin halledemeyeceği en dolambaçlı işleri su gibi beceren, bir taraftan da kendisinden yardım istendiği zaman hiçbir zahmeti esirgemeyen bir*

---

[396] **A.e.** s. 343
[397] Halide Edip**, Akile Hanım Sokağı**, ss. 53-54
[398] **A.e**.. s. 102

insan"[399], sokağa ruhunu vermiş bir karakter olarak işlenmektedir. Akile Hanım, kendisiyle röportaj yapmaya gelen Hanımefendiye, kendisiyle ilgili olarak şunları söylemektedir; "*saçlı sakallılar bile bazen resmi muameleleri kıvıramıyorlar. Ne de olsa komşu… Bu gibi karışık işleri onlar günlerce yapamaz, hâlbuki muamele bilen, adamına göre konuşan bunları yarım saatte çıkarır. Bilseniz resmi dairelere ne kadar halk zaman verir.*"[400] Öyle ki, yanında hizmetinde bulunduğu doktor beyin resmi işlerini bile Akile Hanım takip etmektedir. Her mahallede/sokakta, oranın akıl danıştığı, yardım talep ettiği birisi bulunmaktadır. Halide Edip, kadın karakterleri ön plana çıkardığı için, romanın ismini verdiği kişi bile kadındır. Dolayısıyla mahallenin iyilik meleği ya da yardım elçisi Akile hanımdır.

Tam bir mahalle hayatının anlatıldığı Sinekli Bakkal romanı, yardımlaşma kültüründen de örnekler sunmaktadır. Tevfik tifo hastalığına yakalanmıştır ve babasıyla ilgilenmek zorunda olan Rabia da yemek yapacak fırsat bulamamaktadır. Bu noktada devreye komşular girerler. *"Her ev, sıra ile bir yemek pişirip Rabia'ya götürüyor, hiç olmazsa bir çorbacık pişiremeyecek kadar, bu büyük dramın haricinde kalacak kadar –şükür- kimse fakir değildi. Öyle bir dram ki hepsinin şefkat, iyilik rolü oynamasını icap ettiriyor ve herkes rolünü büyük bir sadelik ve realizm ile yapıyordu."*[401] Komşuluk ilişkilerimizde günümüzde de devam eden yardımlaşma kültürü, Anadolu insanının genlerinde var olan ve kültürel miras olarak gelecek nesillere aktarılan bir hal almıştır. Birçok Anadolu şehrinde hala cenazesi olan evlere komşular yemek getirerek hane halkının bu eksikliğini giderirler ve yardımlaşma kültürünün toplumsal dayanışmaya katkısını gösterirler. Sinekli Bakkal'da da hastalık durumunda komşuların yardıma koşmasıyla bu kültürden örnekler sunulmuştur.

---

[399] Halide Edip**, Akile Hanım Sokağı**, s. 60
[400] **A.e**., s. 61
[401] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, ss. 174-175

3.3.3.2. Mahalle Baskısı

Mahalle baskısı, bir anlamda mahallenin otokontrolünü sağlayan, toplumsal ahlaka aykırı hareket eden mahalle sakinlerinin uyarılması ya da mahalleden kovulması uzaklaştırılması için doğal olarak oluşan bir süreçtir. *Baskın* adı altında Osmanlı toplumunda, imamın eşliğin gerçekleştirilen olayların örneklerini ikinci bölümde vermiştik. Burada da romanlarda bu konunun nasıl işlendiği hakkında örnekler sunacağız. *"Akile Hanım Sokağı"* romanında kocası tarafından aldatılan Akile Hanım, mahallenin ahlaksız kadını olan Kara Gülsüm ve annesi, komşular tarafından şu sözlerle taciz edilir; " *Sen görürsün boynuzlu cadı! Fatin Varna'yı eve almak bir ameleyi eve almaya benzemez, kadın sizi bir akşam basacak. Geçen hafta Kara Gülsüm'ün evini Akile Hanım'a biz gösterdik. O sizi burada bırakmaz. Mahalle de sizden kurtulur."*[402] Mahalleli Kara Gülsüm'ün gayri ahlaki işler çevirdiğini bilmektedir ve mahalleyi bu durumdan kurtarmak istemektedirler. Zaten bu konuşmanın geçtiği gece de Akile Hanım, Kara Gülsüm'ün evini basar ilerleyen süreçte kocasından boşanır ve İzmir'den İstanbul'a taşınır. Bu olay tam olarak Osmanlıda yaşanan bir baskın olayını göstermez ama mahalle halkı, hem eşlerini hem çocuklarını koruma adına etraflarında böyle insanlar görmek istememektedirler ve baskı kurarak bu durumdan kurtulmak isterler. Genellikle de bu baskının sonucu mahalleli adına olumlu sonuçlanmaktadır.

Mahalle baskısı aynı zamanda o toplumdaki genel geçer sözlü kuralların uygulanmadığı dönemde de karşımıza çıkmaktadır. Bu baskının oluşabilmesi için sadece ahlak dışılık bir ölçü değildir. Sinekli Bakkal'da Halide Edip, dönemin aile yaşantısına ve evlilik yaşıyla ilgili olarak Rabia'nın görmüş olduğu baskıyı anlatmaktadır. *"... Sinekli Bakkal'da on beş yaşından yukarı evlenmemiş kız yok..."* [403] Rabia, on sekiz yaşına girmek üzeredir ve yukarıda da ifade edildiği gibi kızlar on beşlerine gelmeden evlendirilmektedir. Bu Rabia için bir baskı unsurudur. Mahallenin delikanlıları, kadınları, komşular bu konu üzerine konuşmaktadırlar ve

---

[402] **A.e**.. s.77
[403] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, s. 269

kızın evde kalmışlığı üzerine ona baskı uygulamaktadırlar. Günümüzde de buna benzer baskılar mevcuttur fakat dönemin kapalı toplumuna bakacak olursak bu çok daha sert bir şekilde algılanmaktadır. İlişkiler birebirdir ve insanlar her gün karşı karşıya gelmektedirler. Bu da orada yaşayan insanlar için ciddi bir baskı unsurudur. Bu bağlamda toplumu şekillendiren, yazılı olmayan kurallar olarak algılanabilir.

Mahalle baskısının en önemli nedenlerinden biri de dini inanış olmuştur. Özellikle kapalı toplumlarda, dini inançlara aykırı tavır sergilemek, genelin yaptığı ibadetleri yapmamak bir baskı unsurudur. Sinekli Bakkal'da da buna benzer bir baskı faktörü göze çarpar. *"... Sinekli Bakkal'da Cuma namazına gitmeyenler arasında yegan hoş görünen Rakım'dı. Belki cüceliği, belki tuhaflığı ona mahallenin pek hususi ve imtiyazlı simalarından biri sırasına koymuştu. Fakat binamazlığın vergisini vermeye mecburdu. Yani Cuma sabahları alışveriş etmemek için dükkânın kepenklerini yarıya kadar inik bulundurur, ancak namazdan sonra kepenkleri açar, alışverişe başlardı."*[404] Cuma, Müslümanlar için kutsal bir gündür ve Cuma namazı saatinde yapılan her türlü alışveriş dinen günah sayılmıştır. Bu anlamda mahalleli tarafından namaza gitmeyenler arasında mazur görülse de bir bedel olarak dükkânı kapalı göstermek zorundadır. Bu da mahallelinin Rakım'a yaptığı baskının bir ürünüdür. Aksi halde, oradan alışveriş yapılmaz, belki Müslüman olduğu halde namaza gitmediği için şikâyet resmi mercilere şikâyet konusu bile olabilir.

Sinekli Bakkal'da yabancı bir damadın varlığı, onun yakın arkadaşları tarafından uyarılması anlamına da gelmektedir. *"... Osman, sen haftada bir olsun mahalle kahvesine çık. Konağa her gün uğruyorsun. Bizim sokak seni kibar, zengin defterine yazarsa Sabit Beyağabey Takımı'nın alayından baş edemezsin..."*[405] Bir toplumda yaşıyorsanız ve kapalı toplum özelliği varsa, orada en yoğun biçimde mahalle baskısından söz etmek mümkündür. Bunu mahallenin oto kontrolü olarak işlemiştik. Dönemin en önemli sosyallik alanlarından olan kahvehane, erkek egemen toplum için bir erkeklik göstergesidir ve kahvehaneye gitmeyen insanlar toplumdan

---

[404] **A.e.** s. 327
[405] **A.e.** s. 351

dışlanma durumundadır ya da alay konusu olabilmektedirler. Sinekli Bakkal'da da yeni Müslüman olmuş olan Osman'ın durumu da bundan ibarettir, kahvehaneye gitmeyecek olursa alay konusu olma olasılığı hakkında arkadaşı tarafından uyarılmaktadır. *"Osman artık mahalle kahvesine her akşam gidiyordu."*[406] Tam olarak ciddi bir baskı olmasa da, çevresinin onu bu şekilde yönlendirmesini mahalle baskısı olarak adlandırabiliriz. Yabancı kültürde büyümüş biri olarak Osman (Peregrini), yolda yürürken eşinin elini tutmak ister fakat cesaret edemez. Kız ise, sokak adabının korunması gerektiği konusunda oldukça sert bir tavır takındığı için yolda yürürken bile el ele gezemezler. Bu da dönemin şartlarında toplumsal ahlaka aykırı olarak algılanmakta ve bu şekilde işlenmektedir.

Mahalle baskısının, başka bir tezahürünü de şu şekilde görmekteyiz; *"Rabia adeta Sinekli Bakkal kadınlarının dedikodularını işitiyor gibi: Rabia'ya ne oldu? Paralı kocaya varır varmaz konak, halayık sevdasına düştü. Bari bir de harem ağası tutsak. Halayık onun nesine? Eli ayağı tutmuyor mu?"*[407] Rabia, sokaktaki evinden Konağa taşınma düşüncesini, kendi iç çatışmasıyla egale etmektedir. Mahalle halkının bu durum karşısında takınacağı tavrı ve arkasından yapılacak konuşmaları adeta duymaktadır ve bu olası konağa taşınma işi askıya alınır. Mahalleli tarafından, sonradan görme ve şımarık bir kız olarak bilinmek istemediği için böyle bir karar alır.

3.3.3.3. Dedikodu

Dedikodu, bizim toplumumuzda oldukça yaygın olan, kimi zaman bir haberleşme ve iletişim aracı olarak kullanılan, kimi zaman yalanlara bulanmış, aslında toplumun bir kamburu olarak sırtımızdan hiç atamadığımız bir olgudur. Çünkü insanlar sözlü aktarım sırasında ya yalan karıştırlar ya da doğru aksettirirken yanlışlık yaparlar. Bu noktada, romancılar eserlerinde sıklıkla bu argümandan faydalanmışladır. Evde, konakta, sokakta, mahallede vs. yaşanan her türlü olayda, olayın kahramanlarının arkasından muhakkak insanlar konuşmaktadırlar. *Sevda*

---

[406] **A.e**. s. 358
[407] **A.e.** s. 415

*Sokağı Komedyası*nda, mahallelinin dedikodu yapacak malzemesi her zaman bulunur. Çünkü ilişkiler ağı çok girifttir, romanın kahramanı olarak bir erkek ve iki kadın bulunmaktadır. Bir tanesi eş diğeri metres olan bu hanımlar bazen öyle şekilde karşılaşırlar ki mahalleliye dedikodu malzemesi olmaktan kurtulamazlar. Macit, Leyla ve Numune'nin garip ilişkisini anlatan bu romanda Leyla bir sebeple kocasının dükkânındaki iskarpinleri sağa sola atmaya, camlarını kırmaya başlar. Leyla bayılarak sandalyeye oturtulur ve biraz sonra Macit, Leyla'nın koluna girer. "*Kalabalığı yararak karısını evine götürürken Numune de peşlerine düştü. İşte bundan sonra Sevda Sokağı, bu iki genç kadına iki türlü lakap taktı. Erkekler onlardan "Sarı Leyla, Kara Leyla" diye bahsediyorlar; kadınlar da "Şişko Leyla, Sıska Leyla" diyorlardı… Bundan sonrası bir zeybek havası bestesiyle sokaklarda bir türkü söylenmeye başladı. Kimin yaptığı belli değildi. Fakat artık Sevda Sokağı'nda Kâtibim gibi herkesin tekrar ettiği popüler bir türkü, gece gündüz söyleniyordu."*[408] Çocuğunun bu durumunu Macit'in annesi bir dedikodu malzemesi olarak, kısmen de bir yakınmayla komşularına anlatır.

-Nereden başlayayım, bilemem! Siz buradayken Macit o hastabakıcı kızla evlendi. Onu çıldırasıya seviyordu. Fakat kız onu o kadar üzüyordu ki… Bir tek gece oğlanı koynuna almadı. İki de bir de evinden kovardı. Sonra oğlan oraya iki gün gitmese gelir dükkanın camını çerçevesini indirirdi…."[409] Sevda Sokağı romanında dedikodu malzemesi çok fazladır ve dedikodu yapanların sayısı da çoktur. Sözlü kültürümüzün en önemli örneklerinden birini teşkil eden dedikodu özellikle kadınların sosyalleşme aracı olarak kullandıkları bir yapıya bürünmüştür. Leyla vefat etmiş, Macit'le Numune'nin ilişkisi hala devam etmektedir fakat yaşananlar insanların dilinden düşmemektedir. *"Yalnızca Sabiha Hanım'ın evinde değil, bütün mahallede hep Sarı Leyla'dan bahsediliyordu… Eğer mahallede her hangi bir yerde bulunuyorsanız herkesin çenesini yoran mevzunun Sevda Sokağı'nda geçen facialı komedya teşkil ettiğini işitirsiniz. İşte bir misal: Yer, bakkal Hüseyin Efendinin evi.*

---

[408] Halide Edip, **Sevda Sokağı Komedyası**, ss. 118-119
[409] **A.e.** s.121

Eski usul döşeli, büyük bir odada mahallenin esnaf karıları, kızları, hülasa, her yaşta ve başta kadınlar toplanmış, sohbet ediyorlar. Laf, Sevda Sokağı hadisesine gelince mutlak gece yarısından sonraya kadar konuşurlar. " kadınlar konuşmaya başlarlar.

- Ayol, Macit Bey'in yarın Kara Leyla denilen kızla nikahı oluyormuş.

-Tövbe, tövbe, kız öleli daha iki ay oldu. Demek Macit'in sokaklarda feryat figan edecek kadar merhumeye âşıklığı düzmeceymiş.

- Nasıl düzme? Herif az daha aklını bozuyormuş. Doktorlar mutlak evlensin demişler.

- Doktorlar ne demiş bilmem ama bu işi o şişman kızın pişirdiğine eminim. Ne de olsa köyden gelme bir kız, bir beyle evlenmek ister… [410]

Dedikodu furyası böylelikle bütün mahallede devam eder, her kadının ayrı duyduğu, uydurduğu bir sözü elbet vardır ve her bir kadın söze karışarak laflar uzar gider. Dedikodu, her dönem insanların başvurdukları bir sözlü anlaşma metodudur. Öyle ki o dönem için mahalle kültürünün yansıması olarak, komşuluklarda, mahalle toplantılarında vardır ve bu yapı aynen devam etmektedir. Günümüzde ise iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte biraz farklılık arz etmekte, insanlar artık dedikodu etmek için yüz yüze gelmeye gerek görmeden telefonla ya da bilgisayar üzerinden dedikodularına devam etmektedirler. Bir de işin psikolojik ve bilimsel tarafı vardır ki, günümüzde psikologlar, *dedikodu eden insanlar etmeyenlere göre daha az depresyona giriyorlar*, ifadesiyle, dedikoduyu tasvip etmektedirler.

Sinekli Bakkal romanında mahalle halkının içiçe geçen bir yaşantısı anlatıldığı için doğal olarak dedikodu yaygın olarak işlenmiştir. Romanın başkahramanı Rabia'nın babasının zenne kıyafeti yüzünden sürgün hayatı yaşaması, sonra aftan dönüp tekrar geride bıraktığı yaşamına geri dönerek tekrar kaçak hayatı yaşaması hep dedikodu malzemesi olmuştur. Ayrıca Rabia'nın genç bir kız olarak taliplilerini geri çevirmesi ve kendinden yaşça büyük bir ecnebiyle evlenmesi mahallede dedikodu malzemesi olarak işlenmiştir. *"... Rabia'nın evlenmesini Sinekli*

---

[410] **A.e.** ss. 122-123

Bakkal'ın çeşmebaşı, mahalle kahvesi, hususi evleri her an münakaşa ederken, Sabit Beyağabey'in genç külhanilerinin içlerinde haset uyandı. Vay canına! Kendileri türbe penceresi önünden geçer gibi önlerine bakarak yanından geçtikleri bu genç, bu afacan hafız, nasıl olmuştu da yüzü buruşuk, moruk bir herifle evlenmeye razı olmuştu…"[411] Halide Edip'in güçlü, ideal kadın karakterlerinden biri olarak işlediği Rabia'nın peşinden evlenmek için koşan o kadar genç mahalle delikanlısı varken, onun gidip yaşlı ve yabancı bir erkekle evlenmesini mahallelinin kabullenememesi, mahallenin kamusal mekânlarında ve evlerde konuşulan en önemli konulardan birisidir.

[411] Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, s. 343

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mahalle olgusunu mekân üzerinden değerlendirdiğimiz bu çalışmamızda araştırmamıza konu olan üç yazarın da edebiyatımıza ve kendilerinden sonra gelen edebiyatçılarımıza etkileri büyük olmuştur. Osmanlı-Türk aydın tiplemesinin öncülerinden olan yazarlarımız vermiş oldukları eserlerde dönemin mahalle yapısıyla alakalı olarak bizlere ciddi bilgiler sunmaktadırlar.

Çalışmamızda eserleri değerlendirirken mahalle olgusunu üç farklı düzlemde ele aldık. Birincisi; mahallenin fiziki unsurları, ikincisi; mahallenin temel karakterleri ve üçüncüsü; mahallede sosyal hayatın paylaşımıdır.

Bir edebiyat türü olarak romanın ülkemize girişi Tanzimat dönemine denk gelmektedir. Osmanlı'nın çeşitli alanlarda çalkantılar yaşadığı, sosyal, siyasal, ekonomik olarak değişim ve dönüşümlerin hızlandığı bir dönemde kurmaca eserler içinde Batılı angajmanlara son derece sadık olan roman türü ve bu türün çizmeye çalıştığı toplum yapısı, göstermeye çalıştığı dünya ister istemez edebiyat sosyolojisi için son derece önemli bir veri kaynağıdır. Ahmet Mithat Efendi, "hace-i evvel" unvanını kullanarak önce hikâyelerle şöhret basamaklarını tırmanmış, halka okuma zevki kazandırmak amacıyla çalışmalar yapmıştır. Onun, bizim edebiyatımızda ilk romancı olarak kabul eden edebiyat eleştirmenleri, romancılığını eleştirseler de çok fazla eser vermesi bakımından kendinden sonra gelen yazarları etkilediğini söyleyerek romancıların ilki olması yönüyle esin kaynağı olduğuna dair bazı dikkatler sunmaktadırlar. Roman türünün Osmanlı'ya gelişi, türün imkân ve yeniliklerini fark eden yazarların çeşitli çalışmalar yapmaları sayesinde roman, diğer türler içinde daha etkili bir konuma yavaş yavaş sahip olmuştur. Roman, özellikle devrin gençleri ve kadınlarını çok ve çabuk etkilediği için devrin önemli muhitlerinde hatta süreli yayınlarında roman okumanın "muzır" olduğunu söyleyen, romanların yasaklanmasını talep eden görüşler dillendirilmiştir. Ahmet Mithat Efendi, teknik olarak belki çok başarılı romanlar yazamamış olsa da toplumun vicdanına kulaklarını dayamış uyanık bir insan olduğundan, devrin yaşantısı, toplum yapısı, inançlar, gelenekler vb. onun eserlerinde rahatça yer alabilmiştir.

Araştırdığımız konuyla ilgi de onun romanlarında çarpıcı anekdotların yer alması, onun aynı zamanda toplumla kurduğu bağın niteliğini de ortaya çıkarmaktadır. Onun uzun bir zaman yelpazesinde eser vermiş olması sayesinde toplum ve mahalle ölçeğindeki değişim ve dönüşümleri izlememiz kolaylaşmaktadır.

Ahmet Mithat'la hemen hemen aynı devirde yazı hayatına giren ondan bazı açılardan fazlasıyla etkilenmiş olan Hüseyin Rahmi de hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet dönemini yaşamış bir yazar olarak İmparatorluktan Cumhuriyete geçişteki sancıları ve değişimi eserlerinde işlemiştir. Aynı şekilde Halide Edip Adıvar da her iki döneme şahitlik etmiş ve eserlerinde her iki döneme ait etkileri aktarmıştır

Seçmiş olduğumuz üç yazarında ortak özellikleri, eserlerinde Osmanlının son dönemlerinde başlayan Batılılaşma hareketini işlemeleridir. Konumuz gereği mahalle kültürünü ele alırken, mahallenin fiziki yapılanmalarından tutun mahalle içindeki sosyal ilişkilere kadar Batılılaşma farklı düzeylerde işlenmiştir. Bazen yanlış Batılılaşma karşısında ideal bir sentez ortaya konmuş bazen de çarpık ilişkiler karakterler üzerine yedirilmiştir.

Sokak hayatı üç yazarımızda da oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir. Ahmet Mithat Efendi, özellikle *Müşahedat* adlı eserinde bizzat gözlemleri aktarmakta, sokak hayatının ince ayrıntılarına karar vermektedir. *Karnaval* adlı eserinde ise, eğlence kültürünü ele almış sokak karnavallarından salon balolarına olan devinimi didaktik olarak anlatmakta bunu yaparken de sokak hakkında ciddi veriler sunmaktadır. Hüseyin Rahmi Gürpınar ise, sokağın nabzını tutarken, argo kelimelere kadar ayrıntılara inmekte, sokakta yaşanılan, konuşulan her ayrıntıyı sunmaktadır. *Can Pazarı* isimli roman Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın İstanbul'un arka sokaklarını anlatan önemli eserlerinden biridir. Gürpınar bu romanında Halide Edip Adıvar ve Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında geçen elit kesimin yaşadığı mekânları ve kişileri değil de fakir, sefil, hırsız gibi karakterleri yaşadıkları çevreyle birleştirerek anlatmıştır. Halide Edip'in romanlarında ele alınan sokaklar, dönemin mekânsal yapılanmasının, şehircilik anlayışının izlerini taşımaktadır. Yazarın eserleri arasında doğrudan bu adı taşıyan "*Sinekli Bakkal*", "*Akile Hanım Sokağı*", "*Sevda*

Sokağı Komedyası" roman isimleri bulunmaktadır. Görüldüğü gibi Halide Edip'in eserlerinde sokağın ayrı bir yeri vardır. Sokağı ayrıntılı olarak anlatmakta, eserlerine ismini verdiği sokaklarda yaşananların hikâyesini anlatmaktadır.

Bu üç yazarın bir diğer ortak özelliği de Osmanlıdaki yönetim biçimini eleştirmeleridir. Ahmet Mithat, yönetimi eleştirdiği için sürgüne gönderilmiş, Halide Edip, saray hayatını yakından bildiği için Abdülhamid döneminin istibdat şeklini ciddi şekilde eleştirmiş bunu da romanlarında açıkça belirtmiştir Hüseyin Rahmi de çok sivri çıkışlar yapmaktan özellikle kaçınmıştır.

Bir başka ortak noktaları ise konak hayatını yakından bilmeleri ve Şark tarzı yapılanma olan *konak* ile Batı tarzı *modern ev*'i eserlerinde yoğun bir şekilde işlemeleridir. Yazarların en fazla veri verdikleri ve tasvirini ayrıntılı olarak ele aldıkları mekânlar olarak ev ve konakları görmekteyiz. Konaklar bazen bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen mahallenin koruyucu gücü olarak karşımıza çıkan konak, bazen de yanlış Batılılaşmanın ve laçka haline gelmiş ilişkilerin sembolize edildiği mekânlar olarak işlenmişlerdir. Ahmet Mithat, Hüseyin Rahmi ve Halide Edip'in romanlarında ev tasvirleri 3 temel eksende ele almak gerekmektedir. Konak, apartman dairesi ve müstakil evler. Konak hayatı çok yaygın olduğu için her romanda konak hayatından ve fiziki yapılarından bahsedilmektedir. Dönemin ekâbir takımına ait olan bu yapılar modern yazarlar için modern öncesi dönemin bir temsilcisi gibi işlenmektedir. Apartman daireleri ise daha çok modernizmin temsilcisidirler ve şehir merkezlerinde boy göstermektedirler. Burada oturanlar ise, daha çok eğlence hayatına düşkün, cemiyet hayatının önde gelen insanları olarak tanıtılmaktadırlar.

Cami de mahallenin önemli unsurların biri olarak üç yazarında ele aldığı, dönem dönem eserlerinde yer verdikleri mekânlar olarak resmedilmektedir. Ahmet Mithat, camiyi sosyal hayatın içinde ele almamış daha çok şehir tanıtımı ve tasvirleri içerisinde mimari güzelliklerinden bahsetmiştir. Hüseyin Rahmi'de kısmen sosyal hayatın içerisinde yer alan mekânlar olarak işlenirken, Halide Edip'te de mahalledeki sosyal hayata etki eden, ilişkilerin yaşandığı mekânlar olarak romanlar içerisinde yer almaktadırlar.

Mahallenin fiziki yapılarından olan sokak, cami/mescit, konak/ev ve kahvehane romanlarda farklı biçimlerde işlenmiştir. Örneğin Hüseyin Rahmi'nin romanlarında bakkal, çıkarcı ve üçkâğıtçı bir tip olarak karşımıza çıkarken Halide Edip'te, mahallede olup bitenden haberdar olan, insanlara yardım eden karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Mithat Efendi de ise, mahalle bakkalı, mahallenin sosyo-ekonomik yapısını yansıtan ve mahallede olup biten her şeyden haberdar olan bir karakter resmedilmektedir.

Kahvehaneler, yazarlarımız eserlerinde rastladığımız diğer bir mekân olarak ele alınmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde geçen kahvehaneler daha çok eğlence mekânları olarak geçmekte, mahalle kahvehanelerinden farklılık arz etmektedir. Eğlence kültürünü yakından bilen bir yazar olarak Ahmet Mithat, o dönemde Osmanlı eğlence yeni giren çalgılı kahvehaneler ayrıntılı bilgi vermekte ve bunları romanlarında işlemektedir. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın incelemiş olduğumuz eserlerinde kahvehaneye ait her hangi bir veriye rastlanmamıştır. Halide Edip Adıvar'da ise kahvehaneler hem mahalle halkının buluşup bir şeyler içip vakit geçirdikleri mekânlar olarak hem de orta oyunu, Hacivat Karagöz oynatılarak insanların eğlendikleri mekânlar olarak işlenmektedir.

İmamı Halide Edip, özelikle Sinekli Bakkal'da kimseyle iletişime geçmeyen, yüzü gülmeyen, somurtkan oldukça sert karakterli bir tip olarak işlemektedir. Bunun yanında torunu olan Hafız kız ise çalışkanlığı iletişimi ve yardımseverliğiyle mahalle halkının beğenisini kazanmış, Doğulu değerlere sonuna kadar bağlı aynı zamanda Batılı yaşam tarzına da ayak uydurmaya çalışan bir tip olarak anlatmaktadır. Halide Edip'in eserlerinde imamla ilgili olarak olumlu ya da olumsuz veriler sunulmaktayken Hüseyin Rahmi'de her hangi bir veriye rastlanılmamıştır. Ahmet Mithat Efendi'de ise imam, sadece bir eserinde yardımsever ve ilim sahibi bir karakter olarak resmedilmektedir.

Eğlence kültürünün sokaklardaki aktarımı olarak, Hüseyin Rahmi, *Son Arzu* eserinde ramazan eğlencelerinin sokaktaki yansımalarını vermiştir. Ahmet Mithat'ta ise, daha çok alafranga adetleri olan karnavallar dikkati çekmektedir ki, karnaval

ismini bir romanına vermektedir. Ahmet Mithat, özellikle Beyoğlu gibi eğlence mekânlarını eserlerinde fazlasıyla işlemektedir.

Fiziki yapılanmanın yanında, mahallede yaşanan sosyal hayatın gerekleri işlenen diğer konular arasındadır. Bunlardan başı çeken konu yardımlaşmadır. Her üç yazarda da yardımlaşma ve dayanışmanın çeşitli yansımaları aktarılmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'de *Hüseyin Fellah* romanında kızını kaybeden bir annenin yardımına koşan bir imam dikkati çekmekte, yine aynı romanda, eşkıyaların oyunu bozan kızın Denizci Hüseyin'e yapmış olduğu yardımlar dikkati çekmektedir. *Henüz On Yedi Yaşında* adlı eserinde ise küçük yaşta kötü yola düşmüş bir kıza yardım eden yazarın maceraları anlatılmaktadır. Hüseyin Rahmi'de ise, *İffet* romanında bir doktorun İffet'e yardım çabalarını görmekteyiz. Burada işlenen yardımlaşma doktorun sadece İffet için çabasını anlatmamakta aynı zamanda haftanın belli bir gününü gariban halka ayırarak onların dertlerine deva olma çabasıyla da anlatılmaktadır. *Son Arzu,* romanında ise özellikle ramazan ayında yaşanan yardımlaşma olayı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Halide Edip'te ise *Sinekli Bakkal*'daki Rabia'dan tutun, *Akile Hanım Sokağı*'ndaki Akile Hanım'a kadar yardımlaşma kültürünün baş aktörleri resmedilmektedir. Zaten sokağın adının Akile Hanım olmasının sebebi Akile Hanım'ın kendini mahalledeki insanların yardımına adamış olması ve elinden her türlü işin gelmesidir.

Mahalle hayatını incelediğimiz romanlarda sadece güzel hasletler ön plana çıkmamakta hayatın tüm gerçekliği sunulmaktadır. Bunlardan bir tanesi de mahalle baskısı olarak adlandırdığımız insanların birbirlerine yapmış olduğu tahakkümdür. Mahalle baskısı bazen toplumun otokontrol sistemi olarak işlemekte ve gayri ahlaki davranış sözler toplum tarafından hoş karşılanmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında* adlı eserinde anlatılan Hulusi ve Ahmet Efendinin davranışları buna örnek olarak verilebilir. Hüseyin Rahmi'nin İffet romanında İffet'e ve ailesine atılan iftiralar ve baskılar tam bir mahalle baskısı örneğidir ki İffet'in ölümüne kadar giden bir sürecin baş mimar olarak yorumlanabilir. Halide Edip'in *Sinekli Bakkal* ve *Akile Hanım Sokağı* adlı eserlerinde geçenler mahalle baskısına örnek olarak sunulabilir.

Mahalle kültürünün önemli problemlerinden ve gerçekliklerinden biri de dedikodudur. İncelediğimiz eserlerde yoğun olarak işlenen konulardan biri olarak dedikodu toplumsal hayatın sıkıntılarından birini teşkil etmektedir. İletişim aracı olarak dünyanın en eski medya aracı olarak kabul edilmesine rağmen toplumlar için dayanışmadan çok ayrışmanın sebebi olmaktadır. Üç yazarımızda da yoğun olarak işlenen dedikodu konusu insanların birbirlerinin arkasından konuşma şeklinde geçmektedir. Konak hayatının yoğun olarak işlendiği romanlarda, konakta yaşayan insan sayısına ve ilişkilerin giriftliği ölçüsünde dedikodunun ölçüsü de artmaktadır. Özellikle kadın-erkek ilişkilerin merkeze alındığı romanlarda dedikodu oranı daha da artmaktadır.

Mahalle kültürünü, mekân sosyolojisi bağlamında edebiyat sosyolojisiyle bağdaştırmaya çalıştığımız çalışmamızda, 19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın ortalarına kadar olan toplumsal değişmeyi mahalle özelinde irdelemeye çalıştık. Üç farklı yazardan yaklaşık yarım asırlık bir dönemi ele çeşitli romanlar özelinde araştırdık ve dönemin toplumsal gerçekliğiyle alakalı olarak bilgilere ulaştık.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, 2011, **Sevda Sokağı Komedyası**, Yayına Hazırlayanlar: M. Kalpaklı-N. D. Sönmez, Can Yayınları, İstanbul

Adıvar, Halide Edip, 1974, **Tatarcık**, Atlas Kitabevi, İstanbul

Adıvar, Halide Edip**,** 2011, **Sinekli Bakkal**, Yayına Hazırlayanlar: M. Kalpaklı-S.Y. Kalpaklı, İstanbul

Adıvar, Halide Edip, 2011, **Handan**, Can Yayınları, 8. Baskı, İstanbul

Adıvar, Halide Edip**,** 2010, **Akile Hanım Sokağı**, Yayına Hazırlayanlar: M. Kalpaklı-S. Y. Kalpaklı, Can Yayınları, İstanbul

Ahmet Mithat Efendi, 2007, **Felatun Bey ve Rakım Efendi**, Akvaryum Yayınları, İstanbul

Ahmet Mithat Efendi, 1995, **Jön Türk**, Çevrimyazı: Murat Belge, Oğlak Yayınları, İstanbul

Ahmet Mithat Efendi, 2005, **Müşahedat**, Hazırlayan: Kerim Çetinoğlu, Kum Saati Yayınları, İstanbul

Ahmet Mithat Efendi**,** 2005, **Hüseyin Fellah**, Hazırlayan: R. Şükrü Güngör, Timaş Yayınları

Ahmet Mithat Efendi, 2009, **Dürdane Hanım**, Yayına Hazırlayan: M. Cüneyt Özcan, Kitap Zamanı Yayınları, İstanbul

Ahmet Mithat Efendi, 2004, **Henüz On Yedi Yaşında**, Hazırlayan: Kemal Bek, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul

Ahmet Mithat Efendi, 2000, **Paris'te Bir Türk**, Hazırlayan: Erol Ülgen, Türk DilKurumu Yayınları, Ankara

Ahmet Mithat Efendi, 2007, **Vah,** Yayına Hazırlayan: S. Emrah Arlıhan, Sel Yayıncılık, İstanbul

Aksoy, Süreyya Elif, 2011,“Peyami Safa’nın Romanlarında Parçalanan Modern Kent**”, İdeal Kent**, Adomar Yay. Ankara

Aktaş, Şerif, 2005, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara

Akyazıcı Özkoçak, Selma, 2010, “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri”, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul

Akyol Altun, Didem, 2011 “Kapalı Konut Siteleri ve Mahalle Kavramı”, **İdeal Kent**, Ankara: Adomar Yay. ss. 216-244

Alada, Adalet Bayramoğlu, 2008, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, Sümer Kitabevi, İstanbul

Alsaç, Üstün, 1993, **Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı**, İletişim Yayınları, İstanbul

Althusser, Louis, 2008, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul

Alver, Köksal,2004, "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara

Alver, Köksal, 2011, Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği, İdeal Kent, **İdealKent**, Adomar Yay. Ankara

Alver, Köksal, 2010, **Siteril Hayatlar**, Hece Yayınları, Ankara

Arı, Haluk Sena, 2012, **Mahalle Kültürümüzden Yansımalar**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul

Aslanoğlu, Rana, 1998 ,“**Kent, Kimlik ve Küreselleşme**”, Asa Yayınları, Bursa

Aydın, Ertuğrul, **Edebiyat Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler**, http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/Cilt1/3.%20Ertu%C4%9Frul%20Ayd%C4%B1n.pdf.

Aytaç, Fethi, 2004, **Mahalle Muhtarının El Kitabı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara

Aytaç, Ömer,2006,"Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul

Aytaç, Ömer, 2007,"Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, Sayfa:199-226, Elazığ

Aytaç, Ömer, 2006, "Moderniteden Postmoderniteye Değişen Mekân Anlayışları", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul

Ayverdi, Semiha, 2006, **İbrahim Efendi Konağı**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul

Baday, Ömür Nihal, 2011, **Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya

Bal, Hüseyin, 2006, **Kent Sosyolojisi**, Fakülte Kitabevi, Isparta

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2001, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz: A. Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul

Bauman, Zygmunt, 1999, **Sosyolojik Düşünmek**, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Bayartan, Mehmet, 2005, **Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı:13, Sayfa:93-107, İstanbul

Bektaş, Cengiz, 1996, **Türk Evi**, YKY Yayınları, İstanbul

Belge, Murat, 1994, **Edebiyat Üzerine Yazılar**, YKY Yayınları, İstanbul

Bergen, Lütfi, 2011, Medeniyetin Cüzü: Mahalle, **İdealKent**, Adomar Yay. Ankara

Beydilli, Kemal, 2001, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul

Binyazar, Adnan, 1972, **Toplum ve Edebiyat**, Sinan Yayınları, İstanbul

Bozdoğan, Sibel, 2005, "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editörler: S. Bozdoğan-R. Kasaba, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

Braudel, Fernand, 1995, **Uygarlıkların Grameri**, Çev: M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara

Bulut, Yücel, 2002, **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, Yöneliş Yayınları, İstanbul

Can, Yılmaz, 1995, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

Cerasi, Maurice M., 1999, **Osmanlı Kenti**, Çev: Aslı Ataöv, YKY Yayınları, İstanbul

Coşkun, Sezai, 2006, "Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları", **Yeni Türk Edebiyatı Tarihi 2**. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul

Coşkun, Sezai, 2006, Edebiyat Sosyolojisi Araştırmaları İçin Bir Yöntem Denemesi, **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara

Cuma, Ahmet, 2009, **Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya

Çaksu, Ali, 2010, Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul

Çetin, Nurullah, 2004, Bir Türk Edebiyatı Sosyolojisi Tasarımı, **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara

Doğanay Mehmet, 2008, **Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında İstanbul**, İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul

Doğru, Halime, 1995, **18. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir

Düzbakar, Ömer, 2003, **Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri**, Uludağ Ü. Fen-Edebiyat Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:5, Bursa

E. Aksoy, M. Çankaya, "**Çağdaş Türk Edebiyatçısının Toplumsal Profili**", Kanat Dergisi, Bilkent Üniversitesi Yayınları, Sayı:10, Güz 2002, http://kanat.bilkent.edu.tr/profil.html,

Eagleton, Terry**,** 1990, **Edebiyat Kuramı**, Çev: Esen Tarım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Eagleton, Terry, 2003, **Estetiğin İdeolojisi**, Çev: Bülent Gözkan, Doruk Yayınları, İstanbul

Enginün, İnci, **Halide Edip Adıvar,** 1998,Toker Yayınları, İstanbul

Erdoğan, Türkan, 2006, "Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisinin Gelişimi Üzerine Düşünceler", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara

Ergiydiren, Sevinç, 2001, **Edebiyat Araştırmaları**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Escarpit, Robert, 1992, **Edebiyat Sosyolojisi**, Çev: Hüseyin Portakal, İletişim Yayınları, İstanbul

Finn, Robert P., 1984, **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900),** Bilgi Yayınevi, Çev: Tomris Uyar, İstanbul,

Fiske, John, 1999, **Popüler Kültürü Anlamak**, Çev: Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Anlara

Giddens, Anthony, 2000, **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayanlar: H. Özel-C. Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara

Georgeon, François,1999,"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, Editörler: H. Desmet-Gregoire, F. Georgeon, Çev: M. Atik- E. Özdoğan, YKY Yayınları, İstanbul

Goldmann, Lucien, 2005, **Roman Sosyolojisi**, Çev; Ayberk Erkay, Birleşik Yayınevi, Ankara

Gottdiener, Mark, 2001, **Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru**, Çev: H. Çağatay Keskinok, Praksis Dergisi, Sayı:2, Ankara

Göçkün, Önder, 1993, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Gökgür, Pelin, 2008, **Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri**, Bağlam Yayınları, İstanbul

Gölbaşı, Serkan, 2008, **Kentleşme ve Suç**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 2000, **Can Pazarı**, Özgür Yayınları

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 1998, "**Dünyanın Mihveri Kadın mı? Para mı?**" Günümüz Türkçesi: Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 1998, **İffet**, Günümüz Türkçesi: Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 2005, **Son Arzu**, Günümüz Türkçesi: Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 2011, **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**, Yayına Hazırlayan: Sevengül Sönmez, Everest Yayınları, 11. Basım, İstanbul

Harvey, David**,** 2006, **Sosyal Adalet ve Şehir**, Çev: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul

Harvey, David, 2010, **Postmodernliğin Durumu**, Çev; Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul

Hattox, Ralph S., 1998, **Kahve ve Kahvehaneler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul

Işık, Emre, 2008, Özneler, **Durumlar ve Mekânlar**, Editörler: İ. E. Işık, Y. Şentürk, Bağlam Yayınları, İstanbul

İnci ELÇİ, Handan, 2003, **Roman ve Mekân (Türk Romanında Ev)**, Arma Yayınları, İstanbul

J.C.Carloni-J.C.Filloux, 1984, **Eleştiri Kuramları**, Çev: Tahsin Yücel, Kuzey Yayınları, Ankara,

Kafesoğlu, İbrahim,1999,**Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul

Kantarcıoğlu, Sevim, 2004, **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, Akçağ Yay. Ankara

Kemal H. Karpat, 2009,**Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Çev: O. Güneş Ayas Timaş Yayınları, İstanbul

Kıray, Mübeccel B., 1998, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, İstanbul

Kırlı, Cengiz, 2010, Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kamuoyu, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul

Kırtıl, Gonca, 2009,"**Edebiyat Sosyolojisi Açısından Sultan Hamid Düşerken Romanı**" Yayımlanmamış Doktora Tezi

Kızılçelik, Sezgin,2006,"Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve FernandBraudel Ekseninde Bir Değerlendirme", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul

Ülger, İbrahim**,** 2004, **İbni Haldun Işığın Kaynağı Doğu-4**, Berfin Yayınları, İstanbul

Kızmaz, Zahir, **Fatih-Harbiye Romanında Değişme ve Kimlik Anlayışı**, e-Journal of New World Sciences Academy, www.newwsa.com, Volume:5 Number:4

Koçakoğlu Bedia, **Sevim Burak'n Suskun Mekânı: Kuzguncuk**, http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/1466/T24.pdf. 25.06.2013

Kolcu, Ali İhsan, 2008,**Edebiyat Kuramları**, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara

Korat, Gürsel, 2009,"Romanda Tarih", **Kitaplık Dergisi**, Sayı:129, YKY Yayınları, İstanbul

Kösemihal, Nurettin Şazi, 1964-1966, Edebiyat Sosyolojisine Giriş, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:19-20, İstanbul

Küçükerman, Önder, 1996, **Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi**, Promat Basın Yayım, İstanbul

Mai, Ulrıch,2005,"Doğu Alman Kentlerinde Kültür Şoku ve Kimlik Bunalımı", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editörler: S. Bozdoğan-R. Kasaba, Çev: L. Şimşek-N. Uygun, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

Marshall, Gordon, 1999, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev: O. Akınbay-D. Kömürcü, Toplumsallaşma maddesi, Bilim ve Sanat Yay. Ankara

Massey, Doreen, 2006, **Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production**, London: Macmilan, 1984,Aktaran: Ömer Aytaç, "Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu", **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yay. Haz.; Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul

Meriç, Cemil, 1970, Edebiyat ve Sosyoloji, **Hisar Dergisi**, Sayı.83, İstanbul

Meriç, Cemil,2008, **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul

Meriç, Cemil, 1998, **Kırk Ambar**, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul

Michaud, Guy, 2004, Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması, **Edebiyat Sosyolojisi,** Çev: Hilmi UÇAN, Hece Yayınları, Ankara

Mills C.W., 2000, **Toplumbilimsel Düşün**, Çev: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul

Montesquieu, 1998, **Kanunların Ruhu Üzerine I**, Çev; Fehmi Baldaş, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul

Montesquieu, 2010, "Yasaların Ruhu", **Batı'ya Yön Veren Metinler III**, Der: Alev Alatlı, Çev: Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Ekibi, Melisa Matbaacılık, İstanbul

Moran Berna, 1995, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul

Moran, Berna, 2011, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul

Moran, Berna, 2010, **Edebiyat Üzerine**, İletişim Yayınları, İstanbul

Naci, Fethi,1992, **Roman ve Yaşam**, Can Yayınları, İstanbul

Narlı, Mehmet, 2002, Romanda Zaman ve Mekân Kavramları, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı:7, ss. 91-106, Balıkesir

Nirun, Nihat, 1991, **Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara

Noble, Trevor, 2006, Sosyoloji ve Edebiyat, Çev: Nurettin Çalışkan, **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara

Oktay, Ahmet, 1986, **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları,** BFS Yayınları,

Örs, H. Birsen, 2008, **Modern Siyasal İdeolojiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Özdemir, Nebi, 2005, **Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü**, Akçağ Yayınları, Ankara

Özlem, Doğan, 1998, **Bilim Tarih ve Yorum**, İnkılap Yayınları, İstanbul

Wellek, Rene-Varren Austin,1993,**Edebiyat Teorisi**, (Çev: Ömer Faruk Huyugüzel), Akademi Kitabevi, İzmir

Özsoy, Osman, 1998, "**Osmanlı Toplumunda Mahalleliler Arası Münasebetler**", Tarih Araştırmaları Vakfı, Tarih Dergisi

Özyurt, Cevat, 2007,"Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 18, Sayfa: 111-126, Balıkesir

Sennett, Richard, 1996, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çev: S. Durak-A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Sevengil, Refik Ahmet, 1998, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu?** Yayına Hazırlayan: Sami Önal, İletişim Yayınları, 4. Basım, İstanbul

Sevim Burak'ın Suskun Mekânı: Kuzguncuk, Bedia Koçakoğlu, Selçuk Üniversitesi, Alıntı: http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/1466/T24.pdf , alıntı tarihi: 21.01.2013

Sezer, Baykan, 2006, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul

Simmel, Georg, 2000, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", Çev: Ahmet Aydoğan, **Şehir ve Cemiyet**, Haz: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul

Swingewood, Alan, 2006, Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar, Çev. Kaya Bayraktar, **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara

Şahin, Musa, Işık, Esra, 2011,**Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:30, Kütahya

Şahin, Veysel, **Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekân: 'Sinekli Bakkal' Romanında Yapı ve İzlek**, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/975345832_98_veysel_%C5%9Fahin.pdf, 11.11.2012

Şan, Mustafa Kemal, 2004, Edebiyat Sosyolojisini Tarihinden Basamaklar, **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara

Şengül, Mehmet Bakır, **Romanda Mekân Kavramı**, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/sengul_mehmetbakir.pdf, 12.11.2012

Tamdoğan, Işık, **Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine "Bizim Mahalle"**http://www.osar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501766, 22.09.2012

Tanpınar, Ahmet Hamdi,2006,**XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, YKY Yayınları, İstanbul

http://tdkterim.gov.tr/bts/**edebiyat maddesi**, 21.11.2011

Tekin, Mehmet, 2006, **Roman Sanatı**, Ötüken Yayınları, İstanbul

Tekeli, İlhan, 2010, **Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Turan, Medet, 2009, **Türk Romanında 12 Mart**, Dönence Yayınları, İstanbul

http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/bek%C3%A7i. 25.10.2012

Uyguner, Muzaffer, 1994, **Halide Edip Adıvar; Yaşamı ve Sanatı**, Bilgi Yayınevi, Ankara

Urry, John, 1999, **Mekânları Tüketmek**, Çev: Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Ülger, Mustafa,2008,**19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ

Weber, Max, 2000, Şehrin Doğası, Çev: Fırat Oruç, **Şehir ve Cemiyet**, Haz: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul

Weber, Max, 2000,"Batı Şehri", Çev: Fırat Oruç,**Şehir ve Cemiyet**, Haz: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ele%C5%9Ftirel_teori, 29.01.2014

Yaşar, Ahmet, 2010, "Erken Modern İstanbul'da Kahvehane Yasaklamaları", **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Editör: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul

Yeşilyurt, Evrim, 2002, **Hüseyin Rahmi Gürpınar Hayatı ve Eserleri**, Yeryüzü Yayınevi, Ankara

Yıldız Sadettin, 2006, **Tanzimat Dönemi Edebiyatı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Yörükan, Ayda, 2006, **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükan, Nobel Yayınları, Ankara

Zweig Stefan,2007, **Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoviyeski**, Çev:Nafer Ermiş, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

01.01.1980 yılında Uşak ili Banaz ilçesinde doğdu. 1996 yılında Banaz Şehit Tuncay Durmuş Çok Programlı Lisesi Muhasebe Bölümünden mezun oldu. 2001 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. 2004 yılında yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilimdalı'ndan "Milliyetçiliği Liberal Okuma Denemesi; Türkiye Günlüğü Dergisi Örneği" adlı teziyle yüksek lisans mezunu oldu. 2007 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilimdalı'nda doktora programına başladı.